

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

В. В. Галюк, О. Х. Юлдашев

**КУРС ЦИВІЛЬНОГО
ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

(у питаннях і відповідях)

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ 2005

ББК 67.9(4УКР)304я73
Г16

Рецензенти: *О. В. Дзера*, д-р екон. наук, проф.
Л. О. Доліненко, канд. юрид. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 3 від 30.03.04)*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки
(лист № 14/18.2-2763 від 22.12.04)*

Галюк В. В.

Г16 Курс цивільного та сімейного права України (у питаннях і відповідях): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ В. В. Галюк, О. Х. Юлдашев. — К.: МАУП, 2005. — 240 с. — Бібліогр.: с. 232–233.

ISBN 966-608-518-6

У посібнику подано стислі відповіді на питання курсу “Цивільне та сімейне право”. Вони побудовані відповідно до контрольних питань навчальної програми цієї дисципліни, укладеної Інститутом права МАУП. Навчальний матеріал розроблено на базі загальноприйнятих цивілістичних положень і новітнього цивільного та сімейного законодавства України.

Для студентів спеціальності “Правознавство” освітньо-кваліфікаційних рівнів “спеціаліст” і “магістр”. Посібник може бути використаний на курсах підвищення кваліфікації юристів-практиків, зокрема й під час підготовки кандидатів у професійні судді для складання іспитів з метою проходження кваліфікаційної атестації.

ББК 67.9(4УКР)304я73+67.304я73

ISBN 966-608-518-6

© В. В. Галюк, О. Х. Юлдашев, 2005
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2005

ВСТУП

Глибокі зміни в народногосподарському механізмі України, зумовлені переходом до ринкової економіки, потребують підвищеної уваги до вивчення відповідних галузей права, що становлять зміст так званого приватного права. До цих галузей належать, насамперед *цивільне та сімейне право*. Поряд з публічним правом визнають існування приватного права ще з часів Стародавнього Риму. Саме римський юрист Ульпіан виокремив цей розподіл права. За Ульпіаном (Д. 1.1.1.3), публічне право “стосується становища римської держави”, а приватне право “стосується користі окремих осіб”. Якщо публічне право опосередковує ставлення держави до особи і виражає інтереси суспільства в цілому, то приватне право відображає *інтереси особи*. Такий розподіл права був зразком протягом багатьох століть у минулому, слугує він орієнтиром і для величезної більшості юристів нашого часу. Мудре вчення є вічним. Мудрість формування саме таких складових права полягає в тому, що вони відображають *природний* розподіл інтересів, які виникають в умовах існування держави, і водночас визнання нею гідності, прав особистості.

У чому ж полягає сенс поділу права на публічне і приватне? Річ у тім, що визнання приватного права є одночасно визнанням суверенітету особи, природних прав людини, її приватного інтересу. Утвердження приватного права є, на нашу думку, засобом *урівноваження* прав людини з державною владою. А закон рівноваги є найбільш універсальним і важливим в організації суспільної життєдіяльності, забезпеченні існування демократичного середовища у державі.

До приватного права, а точніше до сфери приватного права, традиційно зараховують певні галузі права (насамперед — цивільне, а

потім й інші галузі права — сімейне, трудове тощо), які протиставляються сфері публічного права (публічно-правовим галузям) — кримінальному, адміністративному, фінансовому та ін.

У публічно-правовій сфері переважають владно-організаційні, примусові засади, пов'язані зі здійсненням державних і суспільних (публічних) інтересів. Приватноправовий підхід пов'язаний з ініціативою і самостійністю учасників господарської діяльності, що реалізують власні (приватні) інтереси. Звичайно, у регулюванні економіки, майнових відносин кожна з цих сфер має свої переваги і недоліки, а тому майже ніколи не зустрічається “у чистому вигляді”, хіба що у надзвичайних ситуаціях. Так, наприклад, у період війни не обійтися без різкого посилення публічно-правових засад. З іншого боку, у найліберальніших ринкових умовах і в деяких інших аналогічних за суттю ситуаціях приватноправові засади неминуче доводиться обмежувати, з метою виключення монополізму і недобросовісної конкуренції, а також захисту прав споживачів. Отже, проблема полягає не в дозволі або виключенні втручання держави в майновий оборот, а в обмеженні цього втручання, у встановленні законом його чітких рамок і форм.

Варто мати на увазі, що для вітчизняного господарства ця проблема завжди мала і має особливу актуальність, тому що сфери приватного права як галузі, за загальним правилом закритої для довільного втручання держави, в історії Росії і України майже не було. Ще наприкінці XVII — на початку XVIII ст., коли в західно-європейських державах активно розвивалося приватнокапіталістичне господарство, російський цар мав право за своїм бажанням вилучити будь-яким способом майно у будь-якого підданого (як це, наприклад, робив Петро I, збираючи гроші на ведення воєн).

Тільки у другій половині XVIII ст. Катерина II як особливий привілей дозволила дворянству мати на правах приватної власності майно, що не могло стати об'єктом довільного вилучення на користь держави або яких-небудь стягнень “у казенному інтересі”. Для всіх інших прошарків таке майнове становище навіть юридично стало можливим тільки після реформ Олександра II, тобто у другій половині 60-х років XIX ст., й існувало лише до 1918–1922 рр., усього близько 50 років. Це і був у вітчизняній історії унікальний, але досить короткий період визнання й існування приватного права. Через те, що жодних приватноправових засад у нас, по

суті, ніколи не існувало, держава звикла безцеремонно, довільно і безмежно втручатися в майнову сферу.

Радянське цивільне право розвивалося в умовах панування відомої ленінської установки на те, що “ми нічого “приватного” не визнаємо, для нас усе в галузі господарства є публічно-правовим, а не приватним”¹.

Такий підхід став результатом переважання в економіці твердих централізованих засад, що призвели до виникнення, наприклад, категорії “планових” (“господарських”) договорів. Їхній зміст визначався не волею й інтересами учасників, а плановими органами, що вирішували, хто, з ким і на яких умовах укладатиме конкретний договір. Але навіть при цьому визначення деяких умов вимушено віддавалося на розсуд сторін, а договори за участю громадян, звичайно, виводилися з-під впливу плану (якщо не враховувати системи карткового розподілу товарів). Але цивільно-правове регулювання було формальним, його зміст порівняно з класичними зразками був істотно видозмінений і навіть саму приватноправову термінологію намагалися вивести з широкого вжитку.

Зазначений поділ права шляхом зарахування певних галузей до тієї чи іншої сфери є загальноприйнятим, але не точним, оскільки навіть деякі цивільно-правові норми можна зарахувати до публічно-правових, а серед кримінально-правових — знайти норми приватно-правового змісту. Тому ми пропонуємо інші критерії для викремлення приватного права.

Приватне право можна визначити як сукупність прав, що поширюють свою дію на приватних осіб, громадян, регулюють майнові й особисті немайнові відносини громадян, сімейні відносини. Вони ґрунтуються на *юридичній рівності* учасників, автономії їх волі й майновій самостійності (відособленості).

Приватне право регулює відносини, що забезпечують приватні інтереси, автономію й ініціативу приватних власників і об’єднань приватних осіб у їхній майновій діяльності та особистих відносинах.

Отже, приватне право — договірне право (це нам здається більш вдалим). Звідси випливає, що до приватного належить насамперед торговельне право. Ринок із властивими для його учасників егоїс-

¹ *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. — Т. 44. — С. 398.

тичними прагненнями потребує визнання приватного права. Іншими словами, ринок і приватне право — два боки однієї медалі: економічної і правової. Допоки існуватиме ринок, збережеться і приватне право. Але його природа змінюватиметься залежно від того, що буде об'єктом ринкових відносин.

Отже, приватне право — це, на нашу думку, по-перше, все те, що регулює торговельний обіг (*Lex Mercatoria*), — від договору купівлі-продажу до договорів міни, підряду, перевезення, оренди, позички, схову, доручення тощо. Основним правовим засобом для цього є договір. По-друге, це інші договори — договори дарування, спадкування. Саме в договорі зазначаються права та обов'язки сторін, що мають бути вираженням вільного волевиявлення.

Принципи приватного (цивільного) права. Як зазначалося, для приватноправових відносин характерним є приватний, егоїстичний інтерес сторін, а також те, що ринок із властивими для його учасників егоїстичними прагненнями потребує визнання приватного права. Зазначалося і те, що ринок і приватне право — два боки (економічний і правовий) однієї медалі. Допоки існуватиме ринок, збережеться і приватне право. До того ж жоден ринок не існуватиме, якщо ці егоїстичні інтереси не будуть моральними. Тому моральність, справедливість, добросовісність та розумність є найважливішими ознаками сфери приватного права. Їх можна узагальнити і назвати принципом незловживання цивільними правами. Як зазначено у Цивільному кодексі України, особа здійснює цивільні права у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вищезазначених вимог суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (ст. 13 ЦК України). Такі ж вимоги є й у розділі, присвяченому власності.

Щодо інших принципів. У статті 3 Цивільного кодексу України визначаються *загальні засади цивільного законодавства*:

- неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- свобода договору;
- свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- судовий захист цивільного права та інтересу;
- справедливість, добросовісність та розумність.

Аналіз загальних положень Цивільного кодексу України дає змогу нам виокремити такі *принципи*:

- регулювання особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України);
- не застосування цивільного законодавства до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1 ЦК України);
- визнання учасниками цивільних відносин фізичних та юридичних осіб, держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інших суб'єктів публічного права (ст. 2 ЦК України);
- конституційність основ цивільного законодавства України та визнання Цивільного кодексу України основним актом цього законодавства (ч. 1, абз. 1; ч. 2 ст. 4 ЦК України);
- визнання актами цивільного законодавства (окрім Конституції України і Цивільного кодексу) будь-яких законів України, які приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу: актів Президента України, що приймаються у випадках, встановлених Конституцією України, постанов Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів інших органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим, що регулюють цивільні відносини, виданих лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом (ст. 4 ЦК України);

- взаємозв'язок, несуперечність норм цивільного права (абз. 3 ч. 2 ст. 4 ЦК України);
- обмеження можливості регулювання цивільних відносин актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією; а органів державної влади України (крім Кабінету Міністрів України), органів влади Автономної Республіки Крим – випадками і межами, встановленими Конституцією України та Цивільним кодексом (ч. 3 і 5 ст. 4 ЦК України);
- пріоритетність Цивільного кодексу і законів над постановами Кабінету Міністрів України (абз. 2 ч. 4 ст. 4 ЦК України);
- однаковість регулювання цивільних відносин по всій території України;
- регулювання цивільних відносин актами цивільного законодавства з дня набрання ними чинності (ч. 1 і 3 ст. 5 ЦК України);
- не визнання зворотної дії акта цивільного законодавства, крім випадків, коли акт пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи (ч. 2 ст. 5 ЦК України);
- пріоритетність волі сторін (сторони у правочині) над актами цивільного законодавства; обмеженість цієї волі лише загальними засадами цивільного законодавства та обов'язковістю для сторін положень актів цивільного законодавства, що впливає з їх змісту або з суті відносин між сторонами (ст. 6 ЦК України);
- субсидіарність у застосуванні положень Цивільного кодексу щодо врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин (ч. 1 ст. 9 ЦК України);
- презумпція добросовісності та розумності поведінки особи при здійсненні нею своїх цивільних прав;
- визнання чинних міжнародних договорів, що регулюють цивільні відносини, у разі надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість цих договорів частиною національного цивільного законодавства України (ч. 1 ст. 10 ЦК України);
- визнання пріоритетності правил чинного міжнародного договору України, укладеного у встановленому законом порядку, перед правилами відповідного акта цивільного законодавства (ч. 2 ст. 10 ЦК України).

Програма дисципліни “Цивільне та сімейне право України” складена відповідно до нового цивільного законодавства з урахуванням

досягнень науки цивільного права та включає певні навчально-методичні розробки.

Зазначимо основні положення нового Цивільного кодексу України. Найважливіше полягає у встановленні того, що у майнових відносинах ринкової економіки, які регулюються нормами Цивільного кодексу, головними фігурами визнаються фізичні особи, створені ними юридичні особи, а також об'єднання юридичних і фізичних осіб. Враховуючи природу ринкових відносин як відносин приватного права, держава, якщо вона бере участь у цих відносинах, також повинна діяти, за деякими винятками, на засадах приватного права. При цьому вона як суб'єкт цивільного права діє або у формі загальнодержавної скарбниці, що представлена компетентними органами державної влади, або ж у формі створюваних нею юридичних осіб публічного права – державних підприємств і установ. Відносини цих юридичних осіб з органами, які їх створили, мають регулюватися публічним законом.

Особливе значення мають положення Цивільного кодексу України, пов'язані з розгорнутою регламентацією особистих немайнових прав фізичних осіб: правом власності (у тому числі на землю та інші види майна), яке може бути обтяжене сервітутними й іншими правами на чужі речі; положенням про виключні права авторів на результати їхньої творчої праці (інтелектуальна власність), що раніше у Цивільному кодексі або взагалі не піддавалися регулюванню, або якщо певною мірою і регулювалися, то лише з позицій публічно-правового тлумачення зазначених прав.

З урахуванням приватноправової концепції, згідно з якою розроблено новий Цивільний кодекс, у ньому сформульовано й положення про договірні та недоговірні зобов'язання. Зокрема, порівняно з попереднім Цивільним кодексом України, передбачено ширше коло договорів, які розраховані саме на ринкову економіку та регулюються за загальним правилом диспозитивними нормами, тобто такими нормами, які застосовуються у випадках, якщо інше не встановлено сторонами у договорі (дія принципу свободи договору). У системі недоговірних зобов'язань варто відзначити положення, які вперше включені до Цивільного кодексу. Вони стосуються зобов'язань щодо компенсації моральної шкоди та зобов'язань, які виникають унаслідок створення загрози життю та здоров'ю фізичних осіб, а також майну фізичних і юридичних осіб.

Цивільний кодекс побудовано за узвичаєною в багатьох країнах світу так званою пандектною системою, відповідно до якої норми, що регулюють загальні питання усіх цивільних правовідносин, винесені за дужки та представлені у кодексі окремою книгою під назвою “Загальні положення” (з урахуванням його нової, збільшеної внутрішньої структури, яка також відповідає світовим стандартам).

Відповідно до об’єктивно існуючої взаємозалежності відносин, що регулюються цивільним законодавством, норми, які вирішують специфічні питання цих відносин, представлені у книгах “Особисті немайнові права фізичної особи”, “Право власності та інші речові права”, “Право інтелектуальної власності”, “Зобов’язальне право”, “Спадкове право”. Сімейний кодекс України включає 7 розділів: “Загальні положення”, “Шлюбні права та обов’язки”, “Права та обов’язки матері, батька і дитини”, “Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування” та ін.

Кодекси мають свою внутрішню структуру: розділи, підрозділи, глави, а в деяких — параграфи і підпараграфи.

У процесі вивчення дисципліни “Цивільне та сімейне право України” студенти повинні засвоїти загальноновизнані цивілістичні постулати, опанувати цивілістичний інструментарій, навчитися самотійно аналізувати його законодавче оформлення, набути навичок практичного застосування цивільно-правових знань.

Матеріал посібника побудований у вигляді питань, що загалом охоплюють програму курсу, та відповідей на них. Перелік питань, що розкриваються у посібнику, наведений у змісті. У додатку навчальна програма дисципліни представлена у вигляді чотирьох модулів і містить повний перелік питань. Частина з них виноситься для самостійної роботи.

Зміст самостійної роботи визначається навчально-тематичним планом вивчення дисципліни, методичними матеріалами та завданнями викладача.

Перевірка засвоєних знань, набутих навичок і вмінь студентів проводиться у формі поточного та підсумкового контролю.

Підсумковий контроль здійснюється, як правило, у формі іспиту.

1. ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Цивільні правовідносини — врегульовані нормами цивільного законодавства суспільні відносини особистого немайнового та майнового характеру. Їх учасниками є будь-які суб'єкти права: держава, територіальні громади, юридичні особи, громадяни. Всі вони у цивільних правовідносинах виступають як самостійні, майново відокремлені, юридично рівні між собою. Жоден з учасників цивільних правовідносин не має переваг у правах і обов'язках лише на підставі свого соціального статусу, місця, яке посідає в суспільстві. Громадянин, наукова установа, приватне, державне або комунальне підприємство, податкова адміністрація, орган внутрішніх справ — всі ці та інші суб'єкти, якщо вони є учасниками цивільних правовідносин, мають рівні права та обов'язки. Більшість цивільних правовідносин виникають з ініціативи їх учасників, які самостійно вирішують, у які саме цивільні правовідносини (наприклад, договірні відносини) та з якими суб'єктами вступати. В інших випадках цивільні права та обов'язки можуть виникати незалежно від бажання учасників (або одного з них): внаслідок стихійного лиха, заподіяння шкоди іншій особі.

Цивільні права та обов'язки також виникають у сфері реалізації прав авторів творів літератури, мистецтва, науки, винаходів, промислових зразків, корисних моделей тощо (права інтелектуальної власності).

Майновими є правовідносини власності, в яких відображається належність тих чи інших матеріальних цінностей певним особам, та відносини товарообігу, які відображають процес переміщення матеріальних благ чи прав на них від одних осіб до інших (купівля-продаж, дарування, поставка, оренда, застава, комісія тощо).

Інша сфера цивільних правовідносин — ті, що виникають з приводу належних учасникам особистих немайнових благ: життя, здо-

ров'я, честь, гідність, ділова репутація тощо. Цивільними є правовідносини, що виникають з різноманітних угод, у тому числі договорів, і заподіяння шкоди іншим учасникам, оголошення конкурсу; відносини у сфері інтелектуальної власності; у сфері підприємницької діяльності; спадкові правовідносини та ін. Блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини (життя, здоров'я, честь, майно тощо), захищаються й іншими нормами кримінального, адміністративного, фінансового та інших законодавств.

Цивільні правовідносини — це приватна сфера суспільних відносин, в яку держава не може втручатися свавільно. Тому вони регулюються нормами права лише настільки, наскільки це необхідно, і в багатьох випадках сторонам дозволяється самостійно встановлювати правила поведінки (права та обов'язки). Тому багато норм цивільного законодавства мають диспозитивний характер. Наприклад, згідно із Цивільним кодексом України кредитор має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не випливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту, не встановлено актами цивільного законодавства або не передбачено договором. Тобто сторони, які укладають договір, можуть домовитися про протилежне, і тоді кредитор буде зобов'язаний прийняти виконання зобов'язання частинами.

Для цивільних правовідносин характерна різноманітність, тому закон не може передбачати і врегулювати всіх їх видів. Згідно із Цивільним кодексом України, цивільні правовідносини можуть виникати з дій осіб, які не передбачені актами цивільного законодавства, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Якщо конкретні відносини не врегульовані актами цивільного законодавства або договором, до них застосовуються правові норми, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. Це називається аналогією закону. Якщо неможливо використати аналогію закону, цивільні правовідносини врегульовуються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

Учасники цивільних правовідносин наділені взаємообумовленими правами та обов'язками: цивільний обов'язок існує, оскільки існує право, яке йому відповідає.

У деяких видах цивільних правовідносин одній стороні належить право, а іншій — обов'язок (власник має право володіти, користуватися, розпоряджатися своїм майном, а всі інші — не власники цього майна — зобов'язані не перешкоджати йому). В інших

видах цивільних відносин кожен учасник має і права, і обов'язки (продавець-покупець, орендар-орендодавець, комісіонер-комітент та ін.)¹.

2. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України, об'єктами цивільних прав є *речі*, у тому числі *гроші* та *цінні папери*, інше майно, *майнові права*, *результати робіт*, *послуги*, *результати інтелектуальної, творчої діяльності*, *інформація*, а також інші *матеріальні і нематеріальні блага*.

Речі — це найпоширеніший об'єкт цивільно-правових відносин, оскільки за їхньою допомогою задовольняються істотні потреби громадян та організацій. Згідно зі статтею 179 ЦК України, річчю є предмет матеріального світу, відносно якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Речі бувають *рухомі* та *нерухомі*. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може поширюватися законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі. Права на них підлягають державній реєстрації. Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

Гроші — це еквівалент, у якому виражається вартість товарів, робіт, послуг.

Цінні папери — це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам².

Майнові права — це суб'єктивні права учасників правовідносин, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також з тими матеріальними вимогами, які виникають з приводу розподілу й обміну майна. Майнові права — права власника,

¹ Популярна юридична енциклопедія.: Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.

² Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.91.

який здійснює право господарського відання майном, а також зобов'язальні права (наприклад, на відшкодування шкоди), права авторів на винагороду, спадкові права. Майнові права можуть виникати з приводу дій та інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством, а також дій, які хоч і не передбачені законом, але на підставі загальних засад і змісту цивільного законодавства подержують цивільні права та обов'язки.

Результатом робіт є об'єкт правовідносин, який виникає з приводу створення чи зміни матеріальних або нематеріальних благ.

Послуги — це результати робіт, які не можуть бути відокремлені від виконавця, тобто не можуть бути відтвореними без дій того, хто їх вчиняє.

Результатами інтелектуальної творчої діяльності є факт створення літературних та художніх творів; комп'ютерних програм; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Інформація — це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

Матеріальні блага — житлові приміщення, гроші, предмети домашнього вжитку, техніки тощо; предмети духовної творчості (твори літератури, науки, мистецтва), науково-технічної творчості (винаходи, раціоналізаторські пропозиції, промислові зразки тощо).

Особистими нематеріальними благами є здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством.

Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування, або іншим чином, якщо вони або не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

3. ЦІННІ ПАПЕРИ

Відповідно до ст. 194 Цивільного кодексу України, *цінним папером* є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право й визначає взаємовідносини між особою, яка його видала, і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності усі права, які ним посвідчуються. Види цінних паперів та порядок їх обігу встановлюються законом.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі *групи цінних паперів*:

- пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку (зокрема у вигляді дивідендів) та частини майна при ліквідації емітента;
- боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання;
- похідні цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів протягом строку, встановленого договором;
- товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Цінні папери можуть випускатися в документарній та бездокументарній формі відповідно до закону. Обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо форми цінного паперу та інші необхідні вимоги встановлюються законом. Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером.

Права, посвідчені цінним папером, можуть належати:

1. *Пред'явникові цінного папера* (цінний папір на пред'явника). Щоб передати іншій особі права, посвідчені цінним папером на пред'явника, достатньо вручити цінний папір цій особі.

2. *Особі, названій у цінному папері* (іменний цінний папір). Права, посвідчені іменним цінним папером, передаються у поряд-

ку, що встановлений для відступлення права вимоги (цесії). Особа, яка передає право за цінним папером (індосант), відповідає лише за недійсність відповідної вимоги і не відповідає за її невиконання.

3. *Особі, названій у цінному папері*, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір). Права за ордерним цінним папером передаються шляхом вчинення на цьому папері передавального напису (індосаменту). Индосант відповідає за існування та здійснення цього права. За передавальним написом (індосаментом), вчиненим на цінному папері, до особи, якій або у розпорядження якої передаються права за цінним папером (індосата), переходять усі права, посвідчені цінним папером. Индосамент може бути бланковим (без зазначення особи, якій має бути здійснене виконання) або ордерним (із зазначенням особи, якій або за наказом якої має здійснюватися виконання). Индосамент може бути обмежений тільки дорученням здійснювати права, що посвідчені цінним папером, без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат виступає як представник.

Особа, що видала цінний папір, та особи, що індосували його, відповідають перед її законним володільцем солідарно. У разі задоволення вимоги законного володільця цінного паперу щодо виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з числа тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером. Відмова від виконання зобов'язання, що посвідчене цінним папером, з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається. Володільць незаконно виготовленого або підробленого цінного папера має право пред'явити особі, яка передала йому папір, вимоги про належне виконання зобов'язання, посвідченого цим папером, та про відшкодування збитків.

4. НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА

Нематеріальні блага — це блага, які не мають грошового вираження. Нематеріальними благами є здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літера-

турної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством.

5. ДІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ

Відповідно до ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у тих випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Однак, щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначалися поняття правопорушення і відповідальність за нього.

Відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена, і яка може реалізовуватись у формі примусу зі сторони уповноваженого державою органу.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб¹.

Але це не означає, що такий конституційний принцип не може поширюватися на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може передбачатися шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті.

¹ Рішення Конституційного Суду № 1-зп від 13.05.97

Важливо встановити, з якого моменту набирає чинності відповідна цивільно-правова норма і на які відносини вона поширюється. З цього приводу у статті 94 Конституції України зазначається, що закон набирає чинності через десять днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Указом Президента України “Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності” від 10.06.97 передбачено, що закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України не пізніше як у п’ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях.

Офіційними друкованими виданнями є “Офіційний вісник України”, “Відомості Верховної Ради України”, газета “Урядовий кур’єр”.

Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

6. АКТИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ДОГОВІР

Акти цивільного законодавства — це система нормативних актів, які регулюють майнові й особисті немайнові відносини. Провідне місце серед актів цивільного законодавства належить Цивільному кодексу України. Він регулює цивільно-правові відносини у комплексі. Серед інших законів слід відмітити такі: “Про власність”, “Про господарські товариства”, “Про банкрутство”, “Про оренду майна державних підприємств та організацій”, “Про цінні папери та фондову біржу”, “Про захист прав споживачів”, “Про страхування”, “Про лізинг”, “Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду”, “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” та ін.

Підзаконними актами, які належать до системи цивільного законодавства, є укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств і відомств, органів місцевої влади та самоврядування.

Відповідно до статті 6 Цивільного кодексу України, сторони мають право укласти *договір*, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони також мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, що не врегульовані цими актами, відступити в договорі від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

7. ЗВИЧАЇ ДІЛОВОГО ОБОРОТУ

Згідно зі статтею 7 Цивільного кодексу України, *звичаєм* є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеним у певній сфері цивільних відносин. Він може бути зафіксований у відповідному документі. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується.

Звичаї можуть бути частиною національного права (наприклад, норми конвенції інкорпоровані в законодавстві) або існувати незалежно від нього (наприклад, правила “Інкотермс”). Тому можливі два варіанти їх застосування:

1. Якщо торгові звичаї є частиною національного права, то вони застосовуються незалежно від вказівки на них сторонами.
2. Застосування торгових звичаїв має місце тільки у тому випадку, коли сторони прямо передбачили це в своїй угоді.

8. АНАЛОГІЯ

Згідно зі статтею 8 Цивільного кодексу України, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами Кодексу України, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (*аналогія закону*).

У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

9. ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ

Відповідно до статті 4 Цивільного кодексу України, основою цивільного законодавства України є Конституція України.

Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу. Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України.

Цивільні відносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України.

Актами цивільного законодавства є також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням Цивільного кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону.

Інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законами.

Цивільні відносини регулюються однаково на всій території України.

Чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (ст. 10 ЦК України).

10. ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

У цивільному законодавстві існує поняття *правоздатності* та *дієздатності*.

Цивільна правоздатність — це здатність особи мати цивільні права і обов'язки. Вона виникає в момент народження і припиняється зі смертю. Громадяни можуть мати майно на праві власності, успадковувати його, здійснювати підприємницьку і будь-яку іншу не заборонену законом діяльність, створювати самостійно або спільно з іншими громадянами й організаціями юридичні особи, здійснювати будь-які не заборонені законом угоди і брати участь у зобов'язаннях, обирати місце проживання, мати права автора наукового або літературного твору, твору мистецтва, винаходу або іншого результату інтелектуальної творчості, мати інші майнові й особисті немайнові права.¹

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.

Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (*малолітня особа*), має право:

- самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;
- здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (*неповнолітня особа*), крім цього, має права:

- самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, однак за наявності достатніх підстав суд може обмежити це право;

¹ Популярна юридична енциклопедія.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

- самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, що внесений нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону, а також за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальники. Неповнолітня особа несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі самостійно на загальних підставах.

Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (*повноліття*). Неповноліття особа з моменту реєстрації шлюбу набуває повної цивільної дієздатності. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність може надаватися фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальників або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки.

Обмеження цивільної дієздатності. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, що істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування.

Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини.

Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду.

Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними.

Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі (ст. 37 ЦК України).

У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність.

У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами та ін. суд поновлює її цивільну дієздатність. Піклування, встановлене над фізичною особою, припиняється на підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності.

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка. Ця особа не має права вчиняти будь-якого правочину. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун. Він несе відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою.

За позовом опікуна або органу опіки та піклування суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення психічного стану у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

11. ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ЗАНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦТВОМ

Відповідно до статті 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Однак Цивільний кодекс України надає уточнення, що право на здійснення підприємницької діяльності має фізична особа з повною цивільною дієздатністю і здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що не є підприємцем. До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин.

Відповідальність фізичної особи-підприємця. Фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке, згідно із законом, не може бути звернено стягнення.

Фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Існують також обмеження щодо здійснення фізичними особами права на заняття підприємницькою діяльністю. Нею можуть займатися громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, але вона обмежується законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. До того ж, забороняється займатися підприємницькою діяльністю військовослужбовцям, службовим особам органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, Служби безпеки України тощо.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

12. ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГОЛОВИ СЕЛЯНСЬКОГО (ФЕРМЕРСЬКОГО) ГОСПОДАРСТВА

Відповідно до Закону України “Про фермерське господарство”¹, головою фермерського господарства є його засновник або інша визначена у статуті особа.

Голова фермерського господарства представляє фермерське господарство перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об’єднаннями відповідно до закону.

Голова фермерського господарства укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України.

Голова фермерського господарства може письмово доручати виконання своїх обов’язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Для державної реєстрації фермерського господарства голова фермерського господарства або уповноважена ним особа особисто або поштою (рекомендованим листом) подає реєстраційні документи фермерського господарства до органу державної реєстрації.

¹ Закон України “Про фермерське господарство” від 19.06.03.

За порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності, голова фермерського господарства несе відповідальність, передбачену законом.

Голова фермерського господарства створює безпечні умови праці для членів господарства і громадян, які уклали трудовий договір (контракт), забезпечує дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки.

13. ЮРИДИЧНІ ОСОБИ. ДІЄЗДАТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Згідно із Цивільним кодексом України, **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Юридичні особи поділяються на такі: створені шляхом об'єднання осіб та шляхом об'єднання майна.

За порядком створення юридичні особи поділяються на *юридичних осіб приватного права*, створених на підставі установчих документів, та *юридичних осіб публічного права*, створених розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

За організаційно-правовими формами юридичні особи поділяються на *товариства, установи* та інші форми, що встановлені законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у ньому. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства в свою чергу поділяються на *підприємницькі* та *непідприємницькі*.

Підприємницькі товариства — це товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Такі товариства можуть бути створені лише як господарські (*повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство*) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькі товариства — це товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Правовий статус окремих видів непідприємницьких

товариств встановлюються законом (Закон України “Про об’єднання громадян”).¹

Повне товариство — це товариство, в якому засновники відповідають за зобов’язаннями підприємства усім своїм майном.

Командитне товариство — це товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов’язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов’язаних з діяльністю товариства у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю — це засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов’язаннями і несуть ризик збитків, пов’язаних із діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю — це товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом. Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов’язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов’язаннями товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їх часткам у статутному капіталі товариства.

Акціонерним є товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов’язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов’язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов’язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, які їм належать.

Виробничим кооперативом є добровільне об’єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарсь-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 44, с. 232.

кої діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків. Члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу в розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу і законом.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Як фізична, так і юридична особа мають цивільну *правоздатність* та *дієздатність*.

Юридична особа може мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (цивільна дієздатність). У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників.

Філія — це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництво — це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований не за її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

14. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), які взяли участь у її створенні, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи.

15. ЛІКВІДАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

Юридична особа ліквідується:

- 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;
- 2) за рішенням суду про визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Порядок ліквідації юридичної особи:

1. Ліквідаційна комісія після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.
2. Виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, провадиться у *порядку черговості*. Якщо недостатньо у юридичної особи, що ліквідується, грошових кош-

- тів для задоволення вимог кредиторів, ліквідаційна комісія здійснює продаж майна юридичної особи.
3. Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, який затверджується учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.
 4. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом (наприклад, майно непідприємницьких організацій, державних установ не може бути розподілено між учасниками).
 5. Юридична особа вважається ліквідованою з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Черговість задоволення вимог при ліквідації юридичної особи

1. Задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом.
2. Задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності.
3. Задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів).
4. Задовольняються всі інші вимоги. Причому, вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

16. ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ ТА АУТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ У ВІДНОСИНАХ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬСЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Відповідно до ч. 2 ст. 2 ЦК України, учасниками цивільних відносин є: держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Держава та Автономна Республіка Крим можуть створювати юридичні особи публічного права (державні

підприємства, навчальні заклади тощо) та юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах.

Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

Автономна Республіка Крим набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи влади Автономної Республіки Крим у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

У випадках і у порядку, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, від імені держави, Автономної Республіки Крим за спеціальними дорученнями можуть виступати фізичні та юридичні особи, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування.

Держава відповідає за зобов'язання своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

17. ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ У ВІДНОСИНАХ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬСЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Ці громади можуть створювати юридичні особи публічного права (комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом. Територіальні громади можуть створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом.

Територіальні громади набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

У випадках і у порядку, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, від імені територіальних громад за спеціальними дорученнями можуть виступати фізичні та юридичні особи, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування.

Територіальні громади відповідають за своїми зобов'язаннями майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

Територіальні громади не відповідають за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, крім випадків, встановлених законом.

18. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОЧИНІВ

Правочинами (угодами) визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини бувають як передбачені законом, так і не передбачені, але у будь-якому випадку не будуть суперечити йому.

Правочини поділяються на *односторонні*, *двосторонні* та *багатосторонні* (договір перевезення).

Одностороннім є правочин, для здійснення якого потрібна воля лише однієї сторони (договір дарування, заповіт). Односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила.

Двостороннім є правочин, для здійснення якого потрібна воля двох сторін (звичайні договори купівлі-продажу).

Багатостороннім є правочин, для здійснення якого потрібна воля трьох і більше сторін. Його варто відрізнити від двосторонніх угод, у яких кожна сторона представлена кількома особами. Багатосторонній правочин — це договір, у якому бере участь не менше трьох сторін, воля яких є необхідною умовою для його укладання. Кожна сторона багатостороннього правочину має свої права та обов'язки. Права та обов'язки сторін у таких угодах можуть кореспондуватися, бути зустрічними. Кожна із сторін зобов'язана виконати певні дії на користь будь-якої іншої сторони і має відповідне право вимоги щодо зустрічних дій інших сторін або однієї з них (договір міни).

Залежно від способу укладання, правочини поділяються на *реальні* та *консенсуальні*.

Реальний правочин — це правочин, у якому поряд зі згодою сторін необхідне вчинення фактичних дій (наприклад, передача майна). До реальних правочинів належать договори позики, перевезення, дарування.

Консенсуальними правочинами вважаються правочини, для укладання яких достатньо досягнення згоди сторін за всіма істотними умовами. Більшість правочинів є консенсуальними.

За метою правочини поділяються на *платні* і *безплатні*, *казуальні* і *абстрактні*.

У *платному* правочині дії однієї сторони відповідає обов'язок іншої сторони вчинити зустрічну дію.

У *безплатному* правочині сторона зобов'язана вчинити дії, а інша має право вимагати виконання цих дій без вчинення зустрічних власних дій (договори дарування, безплатного користування майном та односторонні правочини).

Казуальні правочини — це правочини, які мають мету вчинення. Казуальними є більшість правочинів.

Абстрактні правочини — це правочини, у яких не встановлюється мета їх вчинення (наприклад, вексель).

Також правочини поділяються на *строкові* та *безстрокові*.

Строкові правочини — це правочини, які мають строк дії (договір найму із зазначенням кінцевої дати, лізингу).

Безстрокові правочини не мають строку дії (договір найму без зазначення кінцевої дати).

19. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Законодавець встановив шість вимог до дійсності правочину:

1. Зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.
2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.
3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.
4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.
5. Правочин повинен спрямовуватися на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.
6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи працездатних дітей.

Якщо порушуються зазначені вимоги, правочин визнається нікчемним.

Форми правочину. Правочин може вчинятися в *усній* і *письмовій* формах. Правочин, для якого законом не встановлена обов'яз-

кова письмова форма, вважається вчиненням, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків.

Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення (реальні правочини), за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми стає наслідком їх недійсність.

Юридичній особі, що сплатила за товари та послуги на підставі усного правочину з другою стороною, видається документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів.

Правочин вважається таким, що вчинений *у письмовій формі*, якщо:

- його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;
- воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку;
- він підписаний його стороною (сторонами).

У письмовій формі належить вчиняти:

- правочини між юридичними особами;
- правочини між фізичною та юридичною особами, крім правочинів, які можуть вчинятися усно;
- правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, які можуть вчинятися усно;
- інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

У нотаріальній формі слід вчиняти правочин у випадках, встановлених законом або за домовленістю сторін.

Державній реєстрації підлягає правочин лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненням з моменту його державної реєстрації.

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину, одна із сторін зобов'язана повернути другій у натурі все, що одержала на виконання цього правочину. А в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, у виконаній роботі чи наданій послугі, відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо через вчинення недійсного правочину другій стороні або

третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Правові наслідки недійсності *нікчемного* правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

20. ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ПРЕДСТАВНИЦТВА

Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та на інших підставах, встановлених актами цивільного законодавства.

Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. Він не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом. Правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Існують два види представництва: *добровільне* та *обов'язкове*.

До добровільного представництва можна віднести *комерційне представництво* та *представництво за довіреністю*. До обов'язкового представництва відносять *представництво за законом*.

Комерційним представником є особа, яка постійно та самотійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. Комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, встановлених законом. Повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені пись-

мовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю.

Представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за *довіреністю*. Таке представництво може ґрунтуватися на акті органу юридичної особи.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

Обов'язковим є представництво, яке ґрунтується на законі або адміністративному акті, оскільки воно встановлюється незалежно від волі особи, яку представляють. Так, батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.

21. ПЕРЕДОРУЧЕННЯ

Передоручення — це передача представником своїх прав та обов'язків іншій особі. Відповідно до статті 240 Цивільного кодексу України, представник може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. Однак представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладається на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника, як за свої власні. Правочин, вчинений замісником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Згідно зі статтею 245 Цивільного кодексу України, довіреність, що видається у порядку передоручення, підлягає нотаріальному посвідченню. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання.

Строк довіреності, виданої в порядку передоручення, не може перевищувати строку основної довіреності, на підставі якої вона видана (ч. 2 ст. 247 ЦК України). З припиненням представництва за довіреністю втрачає чинність передоручення.

22. ПРЕДСТАВНИЦТВО ЗА ДОВІРЕНІСТЮ

Відповідно до ч. 3 ст. 244 Цивільного кодексу України, **довіреністю** є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

Форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин.

Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем. Довіреність військовослужбовця в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також довіреність робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчена командиром (начальником) частини, з'єднання, установи або закладу.

Довіреність особи, яка перебуває у місці позбавлення волі (слідчому ізоляторі), може бути посвідчена начальником місця позбавлення волі. Довіреності, посвідчені зазначеними посадовими особами, прирівнюються до нотаріально посвідчених. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання (ст. 245 ЦК України).

Довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи (ст. 246 ЦК України).

За новим Цивільним кодексом дозволяється видача довіреності без зазначення строку. Так, у статті 247 цього документа зазначається, що строк довіреності встановлюється у довіреності. Якщо

строк довіреності не встановлюється, вона зберігає чинність до припинення її дії. Довіреність, у якій не вказана дата вчинення, є нікчемною і не має правових наслідків.

Представництво за довіреністю припиняється у разі:

- закінчення строку довіреності;
- скасування довіреності особою, яка її видала;
- відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю;
- припинення юридичної особи, яка видала довіреність;
- припинення юридичної особи, якій видана довіреність;
- смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності. У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає своє повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків;
- смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

У разі припинення представництва за довіреністю представник зобов'язаний негайно повернути довіреність (ст. 248 ЦК України).

Особа, яка видала довіреність, за винятком безвідкличної довіреності, може в будь-який час скасувати довіреність або передурочення. Відмова від цього права є нікчемною.

Особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність.

Права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, та її правонаступників. Це правило не застосовується, якщо третя особа знала або могла знати, що дія довіреності припинилася (ст. 249 ЦК України).

Якщо представник відмовляється від вчинення дій, які були визначені довіреністю, він зобов'язаний негайно повідомити про це особу, яку представляє. Він не може відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам. У цьому разі представник відповідає перед особою, яка видала довіреність, за завдані їй збитки.

23. ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ

Цивільний кодекс України загальне поняття “строки” поділяє на два поняття: *строк* та *термін*. У ст. 251 ЦК України, зазначено, що **строком** є певний період у часі, зі *спливом* якого пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення, а **терміном** є певний момент у часі, з *настанням* якого пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Строк та термін можуть бути визначені актами цивільного законодавства (наприклад, подання апеляційної скарги). Такі строки ще називають *імперативними*.

Строк і термін можуть визначатися правочином (наприклад, поставка товару) або рішенням суду (наприклад, надати суду речові докази в певний строк). Такі строки називають *диспозитивними*, оскільки вони можуть змінюватись за домовленістю сторін.

Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. *Термін визначається* календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати (наприклад, поставка товару після оплати).

Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов’язано його початок (ст. 253 ЦК України). Строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку. Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку. Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

24. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

У статті 256 Цивільного кодексу України дається визначення позовної давності.

Позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Існують *загальний* і *спеціальний* строки позовної давності.

Загальний строк позовної давності становить три роки, а *спеціальний* — один, п’ять, десять і більше.

Позовна давність в *один* рік застосовується, зокрема, до вимог:

- про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації;
- про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 36 ЦКУ)*;
- у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦКУ)*;
- про розірвання договору дарування (ст. 726 ЦКУ)*;
- у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦКУ)*;
- про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦКУ)*.

Позовна давність терміном у *п'ять* років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману.

Позовна давність терміном у *десять* років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину.

Строк позовної давності, встановленої законом, може бути *збільшений* за домовленістю сторін.

Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дідалася або могла дівідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства.

Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання.

У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання. За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для ви-

* У дужках зазначені статті Цивільного кодексу України, де можна отримати інформацію докладно.

конання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання (ст. 261 ЦК України).

Наслідки спливу позовної давності.

Особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (п. 4 ст. 267 ЦК України).

Позовна давність не поширюється:

- на вимогу, що впливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом;
- на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;
- на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право;
- на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) (ч. 1 ст. 268 ЦК України).

25. ЗУПИНЕННЯ ПЕРЕБІГУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Перебіг позовної давності *зупиняється*:

- якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);
- у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом;
- у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини та ін.

Перебіг позовної давності продовжується від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, з урахуванням часу, що минув, до його зупинення.

Перебіг позовної давності *переривається* вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку, в разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Після переривання перебігу позовної давності починається заново. Час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується.

Залишення позову без розгляду не зупиняє перебігу позовної давності. Якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності. Якщо частина строку, що залишилася, є меншою ніж шість місяців, вона подовжується до шести місяців (ст. 265 ЦК України).

26. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Особисті немайнові права — це права, які невід'ємно пов'язані з особою їх носія. Особисті немайнові права мають як фізичні, так і юридичні особи.

Юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, таємницю кореспонденції, інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати (ст. 94 ЦК України).

Особистим немайновим правам фізичної особи присвячено розділ II Конституції України.

До особистих немайнових прав фізичної особи відносяться такі: право на життя; право на охорону здоров'я; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність особистого і сімейного життя; право на повагу до гідності та честі; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно. В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють

батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники (ч. 1 ст. 272 ЦК України).

Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, які встановлені Конституцією України та іншими законами, можливе лише у випадках, передбачених цими документами.

Особисті немайнові права фізичної особи поділяються на права, що забезпечують *природне існування* фізичної особи, та права, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Права, що забезпечують *природне існування*: право на життя, право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я та ін.

Права, які забезпечують *соціальне буття*: право на ім'я, право на повагу до гідності та честі; право на недоторканність ділової репутації; право на індивідуальність; право на особисте життя та його таємницю, право на інформацію; право на таємницю кореспонденції, захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок, право на недоторканність житла; право на вибір роду занять, право на свободу пересування; право на свободу об'єднання, право на мирні зібрання та ін.

27. ЗМІСТ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ТА ЙОГО ЗАХИСТ

Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України).

Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється судом (визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб

та ін.), Президентом України (у межах повноважень, визначених Конституцією України), органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування (на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законами), нотаріусом (шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і порядку, встановлених законом) та шляхом самозахисту (застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства).

28. ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Право на життя — це найголовніше право людини. Воно належить до особистих немайнових прав, що забезпечують *природне існування* фізичної особи.

Стаття 27 Конституції України проголошує: кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 2 (1) Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини від 4 листопада 1950 року містить наступні положення:

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання особи винною у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

У статті 281 Цивільного кодексу України зазначено:

1. Фізична особа має невід'ємне право на життя.
2. Фізична особа не може бути позбавлена життя. Вона має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я

іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

3. Медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

5. Стерилізація може відбутися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи. Стерилізація недієздатної фізичної особи за наявності медичних та соціальних показань може бути проведена лише за згодою її опікуна, з додержанням вимог, встановлених законом.

6. Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти восьми тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності за медичними та соціальними показаннями, встановлюється законодавством.

7. Повнолітня жінка має право за медичними показаннями на штучне запліднення та перенесення зародка в її організм.

Кожен має право на *охорону здоров'я*, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя (ст. 49 Конституції України).

29. ПРАВО НА ТАЄМНИЦЮ ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я

Право на таємницю про стан здоров'я належить до особистих немайнових прав, які забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні. Забороняється вима-

гати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи (ч. 1 та 2 ст. 286 ЦК України).

30. ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ

Право на свободу та особисту недоторканність належить до особистих немайнових прав, що забезпечують *природне існування* фізичної особи.

Стаття 29 Конституції України регламентує право кожної людини на свободу та особисту недоторканність.

Заарештовувати або тримати під вартою особу можна лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин повинен перевірити суд. Затриману особу негайно звільняють, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому необхідно невідкладно повідомити про мотиви арешту чи затримання, роз'яснити його права та надати можливість з моменту затримання захищати себе і користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини негайно повідомляються родичі заарештованого чи затриманого.

Статті 288 та 289 ЦК України доповнюють ці положення: забороняються будь-яких форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.

Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.

Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається.

Норми, що містять положення про охорону прав на свободу та особисту недоторканність зазначено також у статті 5 (1) Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини:

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

- a) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;
- b) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;
- c) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припинення її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- d) затримання неповнолітньої особи на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітньої з метою припинення його до встановленого законом компетентного органу;
- e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголиків або наркоманів чи бродяг;
- f) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед судьєю чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду.

Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

31. ПРАВО НА ІМ'Я

Право на ім'я відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Фізична особа має право на ім'я на транскрибований запис прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. У разі перекручення імені фізичної особи воно має бути виправлене. Якщо перекручення імені було здійснене у документі, такий документ підлягає заміні. Якщо перекручення імені здійснене у засобі масової інформації, воно має бути виправлене у тому ж засобі масової інформації (ст. 294 ЦК України).

Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право змінити своє прізвище та ім'я у порядку, встановленому законом.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право у порядку, встановленому законом, за згодою батьків або одного з батьків, з ким вона проживає, чи піклувальника змінити своє прізвище та ім'я.

По батькові фізичної особи може бути змінено у разі зміни її батьком свого імені. Прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи можуть бути змінені у разі її усиновлення відповідно до закону. Прізвище фізичної особи може бути змінено відповідно до закону у разі реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним (ст. 295 ЦК України).

Фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності (ч. 1 ст. 296 ЦК України).

32. ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ ТА ЧЕСТІ

Право на повагу до гідності та честі відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Про право на повагу до гідності зазначено у статті 28 Конституції України: кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Також про це зазначено в Європейській Конвенції про захист прав та основних свобод людини.

Цивільний кодекс України встановлює, що кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі (ст. 297 ЦК України).

Стаття 23 ЦК України відносить приниження честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи до моральної шкоди та зазначає, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

33. ПРАВО НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

Право на недоторканність ділової репутації відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Вона може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації (ст. 299 ЦК України).

Цивільний кодекс України, встановлює, що моральна шкода полягає в порушенні ділової репутації фізичної або юридичної особи та зазначає, що особа має право на відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

34. ПРАВО НА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Право особи на індивідуальність відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Фізична особа має право на індивідуальність, а також право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 300 ЦК України).

35. ПРАВО НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ТА ЙОГО ТАЄМНИЦЮ

Право особи на особисте життя відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Серед загальних засад цивільного законодавства ст. 3 ЦК України зазначає неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини.

Фізична особа має право на особисте життя. Вона сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб. Фізична особа має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя. Обставини її особистого життя можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду (ст. 301 ЦК України).

36. ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ

Інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі (ст. 200 ЦК України).

Право особи на інформацію відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Згідно зі ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не повинна засекречуватися.

Стаття 10 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини містить положення про те, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї незалежно від кордонів і без втручання органів державної влади.

Цивільний кодекс України надає деякі уточнення щодо користування особи правом на інформацію. Так, у ст. 302 зазначається, що збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускається, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Не допускається також збирання інформації, яка є державною таємницею або конфіденційною

інформацією юридичної особи. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності.

Право на інформацію мають як фізичні, так і юридичні особи.

37. ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ФОТО-, КІНО-, ТЕЛЕ- ТА ВІДЕОЗЙОМОК

Право особи на захист інтересів при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Фізичну особу можна відзняти на фото-, кіно-, теле- чи відео-плівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відео-плівку допускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Фізична особа, яка погодилася на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відео-плівку, може вимагати припинення публічного показу того, що стосується її особистого життя. Витрати, пов'язані з демонстражем виставки чи запису, відшкодовуються цією фізичною особою. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відео-плівку, в тому числі таємне, без згоди особи, може бути проведене лише у випадках, встановлених законом (ст. 307 ЦК України).

38. ПРАВО НА МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

Право особи на місце проживання відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Конституція України (ст. 33) гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може позбавлятися права в будь-який час повернутися в Україну.

Подібні норми містяться і в статті 2 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини:

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Відповідно до ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

39. ПРАВО НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА

Право особи на недоторканність житла відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

У Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод людини йдеться про наступне:

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Конституція України також встановлює чіткі обмеження щодо порушення права на недоторканність житла. Так, у ч. 2 та 3 ст. 30 зазначено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду та обшуку.

У статті 311 ЦК України є положення про те, що фізична особа не може бути виселена або іншим чином примусово позбавлена житла, крім випадків, встановлених законом.

У частині 2 статті 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”¹ зазначається, що негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи проводиться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому повідомляють прокурору протягом доби. Застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинів чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

40. ПРАВО НА ВИБІР РОДУ ЗАНЯТЬ

Право особи на вибір роду занять відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється Конституцією України (ст. 43), Європейською Конвенцією про захист прав та основних свобод людини та Цивільним кодексом України (ст. 312).

Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Крім цього, у Європейській Конвенції про захист прав та основних свобод людини зазначається, що не вважається примусовою працею будь-яка робота, виконання якої, звичайно, вимагається під час тримання під вартою, призначеного за рішенням суду, або під час умовного звільнення з-під варти.

41. ПРАВО НА ПЕРЕСУВАННЯ

Право особи на вільне пересування відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Конституція України у статті 33 гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересу-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 22, ст. 303.

вання, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Правам особи на вільне пересування також присвячено Протокол № 4 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини. У ньому зазначено, що на здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Цивільний кодекс України зазначає віковий ценз, з якого особа має право самостійно розпоряджатися своїм правом на свободу пересування.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування. Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними (ч. 2 ст. 313 ЦК України).

Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними (ч. 3 ст. 313 ЦК України).

42. ПРАВО НА ОБ'ЄДНАННЯ

Право фізичних осіб на об'єднання відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Право на об'єднання закріплено у ст. 36, 38 та 39 Конституції України, ст. 11 Конвенції про захист прав та основних свобод людини, ст. 314 Цивільного кодексу України, Законі України “Про об'єднання громадян” від 16 червня 1992 року.

У Конституції України, зокрема, зазначається, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в

інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно Конституцією і законами України. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

У Європейській Конвенції про захист прав та основних свобод людини зазначається, що обмеження права на об'єднання можуть розповсюджуватися на осіб, які входять до складу Збройних сил, поліції або органів державного управління. А у статті 16 зазначено те, що держава може запровадити обмеження щодо політичної діяльності іноземців.

У статті 37 Конституції України, Законі України “Про об'єднання громадян” перераховуються об'єднання громадян, які не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих забороняється у судовому порядку, якщо їх метою є:

- зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави;
- підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав;
- пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму;
- розпалювання національної та релігійної ворожнечі;
- створення незаконних воєнізованих формувань;
- обмеження загальноновизнаних прав людини.

Забороняється створення і діяльність політичних партій, керівні органи чи структурні осередки яких знаходяться за межами України, а також будь-яких структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади, у Збройних силах та Прикордонних військах, на державних підприємствах, в установах і організаціях, державних навчальних закладах.

43. ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

Право фізичних осіб на мирні зібрання відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на

вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або іншим способом — за своїм вибором, права на вільний розвиток своєї особистості. Так, у ст. 39 Конституції України зазначено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщають органам виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Свобода зібрань також закріплена у ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини, згідно з якою здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб та є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цього права особами, що входять до складу Збройних сил, поліції або органів державного управління.

У Цивільному кодексі України праву на мирні зібрання присвячена стаття 315.

44. ПОНЯТТЯ РЕЧОВОГО ПРАВА

Річчю є предмет матеріального світу, стосовно чого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Речове право — суб'єктивне цивільне право, об'єктом якого є річ. Особа, що володіє речовим правом, здійснює його самостійно, не удаючись для цього до будь-яких визначених дій, сприяння інших осіб. Власник речі *володіє, користується і розпоряджається* нею за своїм розсудом у межах, встановлених законом.

Володіння — це можливість власника мати річ у своєму віданні у сфері свого фактичного господарського впливу.

Користування — можливість користування річчю та вилучення з неї корисних властивостей власником чи уповноваженими ним особами.

Розпорядження — можливість власника самостійно вирішувати долю речі, відчужувати її іншим особам, змінювати її стан та призначення.

До речових прав відносять:

- право власності;
- право володіння;
- сервітутне право (обмежене речове право, яке дозволяє не власнику речі або нерухомості, користуватися цією річчю або нерухомістю на умовах, які встановлені у законі чи договорі);
- емфітевзис (право користування чужою землею для сільськогосподарських потреб;
- суперфіцій (право користування чужою землею для забудови).

Однією з основних задач цивільного права складає розподілення речових благ, тобто, насамперед, речей, які знаходяться в даному суспільстві, між окремими його членами. Засобом такого розподілення є надання цим останнім суб'єктивних речових прав. Відповідно до цих функцій будь-яке речове право представляє деякий безпосередній зв'язок особи з річчю. А всі інші члени даного суспільства зобов'язані признавати цей зв'язок приналежності та не порушувати його своїми діями.

Внаслідок цього відповідно речове право має характер абсолютного права в тому значенні, що воно адресовано до всіх і буде у випадку порушення захищатися від усіх. До чийх би рук моя річ не потрапила, я можу її витребувати собі тільки на тій підставі, що ця річ — моя, що вона надана мені правопорядком. Протилежність речовому праву (праву абсолютному) є зобов'язальне право (право відносне). Зобов'язальна вимога адресується тільки одній особі — боржнику, і тільки ця особа може порушити право кредитора (несплата боргу та інше). Тому проти цієї визначеної особи може знадобитися захист.

Різниця між речовим та зобов'язальним правом найяскравіше проявляється у договорі купівлі-продажу. Цей договір сам по собі ще не дає покупцеві речового права власності, а лише створює в його особі зобов'язальне право вимоги від продавця передачі речі. Якщо продавець, незважаючи на це, продає і передає другій особі ту річ, то перший покупець матиме право вимагати від продавця відшкодування своїх збитків. На цю річ він ніяких прав не має, бо відсутнє речове право — безпосередній юридичний зв'язок з річчю. Простою пов'язаністю договору такий зв'язок не встановлюється: ця

пов'язаність є зв'язком особи з особою, а не особи з річчю. Для встановлення останнього потрібен акт передачі речі.

Речове право надає особі юридичне панування над річчю. Але це панування може бути різних ступенів і різного складу, внаслідок чого і речові права не однакові.

Розрізняються такі речові права:

1. **Основне речове право — право власності.** Воно надає власникові в принципі повну владу над річчю. Власник має право володіти, користуватися і розпоряджатися нею (продавати, закладати тощо). Але власність є повною, абсолютною владою тільки в принципі. Держава може накласти на власника певні обмеження, і зовжди, у будь-який історичний момент, вона робить це (обмеження в інтересах сусідів або в інтересах загального блага). Внаслідок цього власність фактично ніколи абсолютно повною не буває.

2. **Речові права на чужу річ** (річ належить на праві власності одній особі, але друга особа має на неї таке ж безпосереднє речове право, лише обмежене за своїм змістом). Ці права, в свою чергу, поділяються на дві групи. До першої групи відносять речові права з використання чужого майна, а також сервітути. Так, наприклад, право довічного користування річчю. Поки визначена особа існує, вона може користуватися річчю, відповідне право власника на цей час замирає. Такого виду сервітути називаються *особистими*. Інші сервітути представляють право користування, але вже не визначеній, а будь-якій особі, яка знаходиться у відповідному положенні до певного майна. Наприклад, надання права проїзду через моє майно до залізничної дороги, річки будь-якому іншому власнику сусіднього володіння, яке такий проїзд потребує. У таких випадках одна власність економічно служить господарським потребам іншого. Такі сервітути називають *речовими*.

Будь-який сервітут — це речове право на чужу річ, обмежене, але безпосереднє панування над річчю. До чий би рук річ не потрапила, вона весь час буде підлягати цьому пануванню, причому це панування не залежить від волі кожного з її власників. Цим сервітут відрізняється від різних зобов'язальних відносин, які також надають право користування чужою річчю. Так, наприклад, якщо я здам вам свою власність в оренду, ви отримаєте право користуватися нею. Але ваше право є тільки власним правом по відношенню до мене. Якщо потім я цю річ продам іншій особі, то ця особа може не погодитися на оренду і виселити вас. Ви будете мати тільки право

витребувати від мене відшкодування ваших збитків. Інша справа, якщо ваше користування покоїться на сервітуті довічного володіння. Наприклад, продаж майна, здійснений власником, ніяк не стосується права довічного володіння: воно буде мати повну силу і проти будь-якого нового власника.

Другу групу складають речові права на розпорядження чужим майном. Таким є заставне право. Сутність його полягає у тому, що кредитор, якому річ закладена, має право у разі невиконання зобов'язання, продати ту річ за своїм розсудом, тобто розпорядитися нею. Закладне право є також речовим правом на чужу річ: річ залишається у володінні боржника, який її заклав, але кредитор має право витребувати її у будь-кого, в чиїх руках вона з'явиться, для того, щоб потім її продати. Наступний перехід майна шляхом продажу прав кредитора ніяк не зачіпляє його право переходить за річчю.

Речовому праву присвячена Книга третя Цивільного кодексу України.

45. ВИДИ РЕЧОВИХ ПРАВ ТА ЇХ ЗМІСТ

До речових прав відносять:

- *право власності* (володіння, користування та розпорядження);
- *право володіння* (можливість мати власність у своєму віданні, у сфері свого фактичного господарського впливу);
- *сервітутне право* (обмежене речове право, яке дозволяє не власнику речі або нерухомості можливість користування цією річчю або нерухомістю на умовах, встановлених законом чи у договорі);
- *емфітевзис* (право користування чужою землею для сільськогосподарських потреб);
- *суперфіцій* (право користування чужою землею для забудови).

46. ПОНЯТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Правом власності, відповідно до ст. 316 ЦК України, є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном.

Праву власності присвячена стаття 41 Конституції України, де зазначається, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Власникові належать права *володіння, користування та розпорядження* своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна (ст. 317 ЦК України).

Володіння — це можливість мати власність у своєму віданні, у сфері свого фактичного господарського впливу.

Користування полягає в праві споживання майна залежно від його призначення.

Розпорядження — можливість власника самостійно вирішувати долю майна, відчужувати його іншим особам, змінювати його стан та призначення.

Майно може знаходитись у *спільній власності*, тобто право власності на одне і те ж майно, може належати двом і більше особам. При цьому може бути визначена частка кожного з них за правом власності (*спільна часткова власність*) або частка кожного з них не визначена (*спільна сумісна власність*).

47. БЕЗГОСПОДАРНЕ МАЙНО

Відповідно до ст. 335 ЦК України, безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий. Безхазяйні нерухомі речі бе-

руться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації. Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність.

Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за *набувальною* давністю, крім наступних випадків:

1. Особа відмовилася від речі. У даному випадку права на неї набуваються з моменту заволодіння річчю.

2. У випадку знахідки. У цьому разі право власності на неї набувається після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування.

3. У разі затримання домашніх тварин. Протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців — щодо інших домашніх тварин, якщо не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про свої права на них.

Набувальна давність — строк, після закінчення якого особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном та відкрито, безперервно володіла ним, набуває права власності на нього. Щодо нерухомого майна цей строк складає десять років. Щодо рухомого — п'ять років.

Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації. Особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно — через п'ять років з часу спливу позовної давності. Втрата не зі своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування. Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду (ст. 344 ЦК України).

Питання про право власності на земельну ділянку за набувальною давністю регламентується ст. 119 Земельного кодексу України в якій зазначається, що громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом п'ятнадцяти років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування.

48. ВІДУМЕРЛІСТЬ МАЙНА

Відумерлість майна визначається ст. 1277 ЦК України, згідно з якою, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця. Спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою.

49. РУХОМЕ МАЙНО, ВІД ЯКОГО ВЛАСНИК ВІДМОВИВСЯ

Згідно зі статтею 347 ЦК України, особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру.

Особа, яка заволоділа рухомою річчю, від якої власник відмовився, набуває право власності на цю річ з моменту заволодіння нею (ст. 336 ЦК України).

50. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗНАХІДКУ

Знахідка — це виявлення загубленої кимось речі. За українським законодавством, особа, яка знайшла загублену річ, не стає її власником.

Відповідно до ст. 337 ЦК України, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу. Особа, якій передана знахідка, набуває прав та обов'язків особи, яка знайшла загублену річ. Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, то особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування. Особа, яка знайшла загублену річ, має право зберігати її у себе або здати на зберігання міліції, або органів місцевого самоврядування, або передати знахідку особі, яку вони вказали. Річ, що швидко псується, або річ, витрати на зберігання якої є непропорційно великими порівняно з її вартістю, може бути продана особою, яка її знайшла, з одержанням письмових доказів, що підтверджують суму виторгу. Сума грошей, одержана від продажу знайденої речі, підлягає поверненню особі, яка має право вимагати її повернення. Особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, знищення або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності.

Особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування, якщо:

- не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;
- власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, міліції або органів місцевого самоврядування.

Якщо особа, яка знайшла загублену річ, подасть органам місцевого самоврядування письмову заяву про відмову від набуття права власності на неї, ця річ переходить у власність територіальної громади. Знайдені транспортні засоби передаються на зберігання міліції, про що робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації. Якщо протягом шести місяців від дня опублікування

цього оголошення власник або інша особа, яка має право вимагати повернення транспортного засобу, не будуть виявлені або вони не заявлять про свої права на транспортний засіб, міліція має право продати його, а суму виторгу внести на спеціальний рахунок у банку. Якщо протягом трьох років колишній власник транспортного засобу не вимагатиме передання йому суми виторгу, ця сума переходить у власність територіальної громади, на території якої було знайдено транспортний засіб (ст. 338 ЦК України).

Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від особи, якій вона повернута, або особи, яка набула право власності на неї, відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо). Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від її власника (володільця) винагороду за знахідку в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі. Якщо власник (володільць) публічно обіцяв винагороду за знахідку, винагорода виплачується на умовах публічної обіцянки. Право на одержання винагороди не виникає, якщо особа, яка знайшла загублену річ, не заявила про знахідку або вчинила спробу приховати її (ст. 339 ЦК України).

51. СКАРБ

Цивільний кодекс України дає визначення поняттю “скарб”. **Скарбом** є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності.

Особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього. Якщо скарб був прихований у майні, що належить на праві власності іншій особі, особа, яка виявила його, та власник майна, у якому скарб був прихований, набувають у рівних частках право спільної часткової власності на нього.

У разі виявлення скарбу особою, яка здійснювала розкопки чи пошук цінностей без згоди на це власника майна, в якому він був прихований, право власності на скарб набуває власник цього майна.

У разі виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури, право власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди в розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органі місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному

органові або органів місцевого самоврядування. Якщо пам'ятка історії та культури була виявлена у майні, що належить іншій особі, ця особа, а також особа, яка виявила скарб, мають право на винагороду у розмірі до десяти відсотків від вартості скарбу кожна (ст. 343 ЦК України). Винятком є особи, які виявили скарб під час розкопок, пошуків, що проводилися відповідно до їхніх трудових або договірних обов'язків. До речі, особа, яка привласнила скарб, що має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, підлягає кримінальній відповідальності згідно зі ст. 193 Кримінального кодексу України.

52. НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ

Відповідно до ст. 344 ЦК України, особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність).

Питання про право власності на земельну ділянку за набувальною давністю регламентується ст. 119 Земельного кодексу України, в якій зазначено, що громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом п'ятнадцяти років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування.

Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації.

Особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно — через п'ять років з часу спливу позовної давності. Втрата не зі своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом

цього строку позову про його витребування. Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду.

Цивільний кодекс України також встановлює, що фізична особа, яка була оголошена померлою, незалежно від часу своєї появи, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю (ст. 48 ЦК України).

Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю, крім випадків набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився, на знахідку, на бездоглядну домашню тварину та скарб (ст. 335 ЦК України).

53. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА ТА МАЙНА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УТВОРЕННЯ

Закон України “Про приватизацію державного майна”¹ визначає поняття приватизації як відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України. Цей Закон регулює правові, економічні та організаційні основи приватизації державного майна та майна, що належить Автономній Республіці Крим, з метою створення багатокладної соціально орієнтованої ринкової економіки України.

Серед інших законів, що регулюють питання приватизації державного майна та майна адміністративно-територіального утворення, слід зазначити такі:

1. Закон України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”¹, який встановлює правовий механізм приватизації цілісних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 24, ст. 348.

2. Закон України “Про приватизацію державного житлового фонду”², який визначає правові основи приватизації житла, що знаходиться в державній власності, його подальшого використання і утримання. Відповідно до ст. 1 цього Закону, *приватизація державного житлового фонду* — це відчуження квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачі, та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв тощо) державного житлового фонду на користь громадян України.

54. РЕКВІЗИЦІЯ

Реквізиція — одна із підстав припинення права власності. Цивільний кодекс України реквізицію визначає так: у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (ст. 353 ЦК України).

У статті 1 Протоколу № 4 до Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини зазначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може позбавлятися свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Стаття 41 Конституції України також зазначає, що право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження таких об’єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Цивільний кодекс України надає можливість оскаржити оцінку, за якою попередньому власнику була відшкодована вартість реквізованого майна. Крім того, попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це мож-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 24, ст. 350.

² Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 36, ст. 524.

ливо та якщо після припинення надзвичайної обставини реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення, якщо це можливо. У разі повернення майна особі, у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

55. КОНФІСКАЦІЯ

Конфіскація — це одна із підстав припинення права власності. Конфіскація означає примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, що належить громадянину.

Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини хоча і визнає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном та ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права, проте у ч. 2 ст. 1 Протоколу № 4 доповнено, що це положення ні в якому разі не обмежує право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Конституція України також визнає, що право приватної власності є непорушним, але у частині 6 статті 41 зазначає, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Кримінальний кодекс України відносить конфіскацію до додаткового покарання, що призначається за рішенням суду відповідно до закону.

56. НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ

Націоналізація є однією з підстав припинення права власності. **Націоналізація** — загальний захід держави щодо виконання соціально-економічних змін, внаслідок чого майно, що знаходиться у приватній власності передається у власність держави.

Цивільний кодекс не містить у собі норм щодо націоналізації майна. Господарський кодекс України лише встановлює, що іно-

земні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації (ч. 3 ст. 397 ЦК України).

57. ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Підстави припинення права зазначаються у ст. 346 ЦК України. Їх можна поділити на ті, що залежать, та ті, що не залежать від волі власника.

Підстави припинення права власності, що залежать від волі власника:

- відчуження власником свого майна;
- відмови власника від права власності;
- знищення майна.

Підстави припинення права власності, що не залежать від волі власника:

- припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі (якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, яке за законом, що був прийнятий пізніше, не може їй належати, це майно повинно відчужуватися власником протягом строку, встановленого законом);
- знищення майна;
- викуп пам'яток історії та культури;
- викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю;
- викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом, з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене;
- звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- ревізиції;
- конфіскації;
- припинення юридичної особи чи смерті власника.

Стаття 41 Конституції України встановлює, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може застосовуватися лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, об'язі та порядку, встановлених законом.

58. ПОНЯТТЯ І ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Спільною власністю є належність майна як єдиного об'єкта права власності кільком суб'єктам права власності.

Цивільний кодекс України у статті 355 дає визначення спільного майна.

Спільне майно — це майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників) і належить їм на праві спільної власності. А також поділяє майно, що належить особам на праві *спільної часткової* та на праві *спільної сумісної власності*.

Власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є *спільною частковою власністю* (ст. 356 ЦК України). Прикладом може бути акціонерне товариство, де статутний фонд розбито на частки, які належать різним особам.

Стаття 358 ЦК України встановлює порядок користування правом спільної часткової власності між суб'єктами цього права. Відповідно до неї, співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю. Кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. У разі неможливості цього він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації. Якщо договір між співвласниками про порядок володіння та користування спільним майном відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності посвідчений нотаріально, він є обов'язковим і для особи, яка придбає згодом частку в праві спільної часткової власності на це майно.

Спільною сумісною власністю є власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них (наприклад, власність подружжя, що перебуває у шлюбі).

Стаття 369 ЦК України регулює відносини між суб'єктами спільної сумісної власності. Відповідно до статті, співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. У разі вчинення одним

із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників. Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена. Співвласники мають право уповноважити одного з них на вчинення правочинів щодо розпорядження спільним майном. Правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень.

Спільна власність виникає у разі спільного придбання майна, об'єднання майна, спільного будівництва, при успадкуванні, якщо майно переходить у спадщину до кількох осіб.

Виникнення права спільної часткової власності на земельну ділянку згідно зі статтею 87 Земельного кодексу України виникає за таких умов:

- при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок;
- при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами;
- при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами;
- за рішенням суду.

Суб'єктами права спільної часткової власності можуть бути фізичні і юридичні особи, держава, територіальні громади (ст. 356 ЦК України).

59. ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТОК У ПРАВІ СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом. Якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання майна (виготовлення, спорудження). Співвласник має право на відповідне збільшення своєї частки у праві спільної часткової власності,

якщо поліпшення спільного майна, яке не можна відокремити, зроблено ним своїм коштом за згодою всіх співвласників, з додержанням встановленого порядку використання спільного майна. Співвласник житлового будинку, іншої будівлі, споруди може зробити у встановленому законом порядку за свій рахунок добудову (прибудову) без згоди інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Така добудова (прибудова) є власністю співвласника, який її зробив, і не змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності. Поліпшення спільного майна, яке можна відокремити, є власністю того із співвласників, який його зробив, якщо інше не встановлено домовленістю співвласників (ст. 357 ЦК України).

Закон України “Про власність”¹ встановлює, що майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об’єдналися для спільної діяльності, є їх спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Розмір частки кожного визначається ступенем його трудової участі (ч. 2 ст. 17).

Співвласник має право на виділ у натурі частки з майна, що є у спільній частковій власності. Якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим, у випадку, коли річ не можна поділити без втрати її цільового призначення, співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки. Компенсація співвласникові може бути надана лише за його згодою. Договір про виділ у натурі частки з нерухомого спільного майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню (ст. 364 ЦК України).

60. ЗЕМЛЯ ЯК ОБ’ЄКТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Стаття 14 Конституції України гарантує право власності на землю. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 373 ЦК України встановлює, що право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об’єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверх-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 20, ст. 249.

нею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Власник земельної ділянки має право використовувати її на свій розсуд відповідно до її цільового призначення. Він може використовувати на свій розсуд все, що знаходиться над і під поверхнею цієї ділянки, якщо інше не встановлено законом та якщо це не порушує прав інших осіб.

Суб'єктами права власності на землю (земельну ділянку) є фізичні, юридичні особи, держава, територіальні громади.

За Земельним кодексом України, **земельна ділянка** — це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ст. 79). Земельний кодекс України детально розглядає питання права власності на землю.

Так, до *суб'єктів права власності на землю* відносяться:

- громадяни та юридичні особи на землі приватної власності;
- територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, на землі комунальної власності;
- держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, — на землі державної власності (ст. 80).

Землі, які належать на праві власності *територіальним громадам* сіл, селищ, міст, є **комунальною власністю**. У комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності.

До земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

- землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);
- землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;
- землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- землі лісового фонду площею більше п'яти гектарів;
- землі водного фонду, крім замкнених, природні водойми площею до трьох гектарів;

- земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування (ст. 83 Земельного кодексу України).

У *державній власності* перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності. Право державної власності на землю набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій відповідно до закону. До земель державної власності, які *не можуть передаватись у комунальну власність*, належать:

- землі атомної енергетики та космічної системи;
- землі оборони, крім земельних ділянок під об'єктами соціально-культурного, виробничого та житлового призначення;
- землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення;
- землі під водними об'єктами загальнодержавного значення;
- земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;
- земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами.

До земель державної власності, які *не можуть передаватись у приватну власність*, належать:

- землі атомної енергетики та космічної системи;
- землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту;
- землі оборони;
- землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- землі лісового фонду, площею більше п'яти гектарів;

- землі водного фонду, крім замкнених природних водойм площею до трьох гектарів;
- земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;
- земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами (ч. 4. ст. 84 Земельного кодексу).

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності (ч. 2 ст. 81 Земельного кодексу України).

До іноземних юридичних осіб цей Кодекс теж застосовує заборону щодо набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення. Крім того, землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства, а також іноземними юридичними особами, протягом року підлягають відчуженню.

61. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Цивільний кодекс України у ст. 374 встановлює суб'єктів *права власності на землю* (земельну ділянку). Ними є юридичні особи, держава, територіальні громади. Однак не встановлює порядок набуття ними права власності на землю. Це питання регулює Земельний кодекс України.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставах:

- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

- приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;
- прийняття спадщини;
- виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності у разі:

- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;
- прийняття спадщини.

Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню (ст. 81 Земельного кодексу України).

Юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у таких випадках:

- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;
- прийняття спадщини;
- виникнення інших підстав, передбачених законом.

Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

- у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні;
- за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

Землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року (ст. 82 Земельного кодексу України).

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

- передачі їм земель державної власності;
- примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- прийняття спадщини;
- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- виникнення інших підстав, передбачених законом (ч. 4 ст. 83 Земельного кодексу України).

Держава набуває права власності на землю у разі:

- відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- прийняття спадщини;
- передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;
- конфіскації земельної ділянки (ч. 5 ст. 84 Земельного кодексу України).

62. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Відповідно до статті 15 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Про це зазначено у ст. 13 Конституції України та ст. 386 Цивільного кодексу України.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- визнання права (власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорюється або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності — ст. 392 ЦК України);
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право (власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з

вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню — ст. 386 ЦК України);

- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає законіві і порушує права власника, за позовом власника майна визнається судом незаконним та скасовується. Власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. У разі неможливості відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди — ст. 393 ЦК).

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Засоби захисту поділяються на речово-правові, зобов'язально-правові, спеціальні.

Речово-правові засоби:

- *віндикаційний позов* — позов власника про витребування речі з чужого незаконного володіння;
- *негаторний позов* — позов власника, спрямований на захист його права власності від порушень, що не пов'язані з позбавленням власника володіння річчю;
- *позов про визнання права власності* власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності (ст. 392 ЦК України);
- позов про виключення майна з опису;

- позов про виключення майна співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного майна.

Зобов'язально-правові засоби (власник перебуває у зобов'язальних (договірних) стосунках з правопорушником):

- позови про витребування майна від особи, якій воно було передано у користування за договором;
- позови про відшкодування завданої власникові шкоди;
- позови про повернення майна, що придбане або збережене за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав.

Спеціальні засоби:

- позови про визнання угоди недійсною;
- способи захисту права власності померлих осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими;
- способи захисту прав власників від неправомірного втручання державних органів.

Закон України “Про власність”¹ у статті 48 зазначає, що захист права власності здійснюється судом або третейським судом. Цивільний кодекс України, крім звернення до суду, надає можливість особі вчиняти самозахист цивільних прав, тобто застосування особою засобів протидії, які незаборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Захист цивільних прав може здійснювати також нотаріус шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі (ст. 18 ЦК України).

63. НЕПОРУШНІСТЬ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стаття 1 Протоколу № 11 до Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини містить положення щодо захисту права власності. Відповідно до цієї статті, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

У статті 41 Конституції України також засуджуються порушення права приватної власності: ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непоруш-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 20, ст. 249.

ним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Відповідно до Закону України “Про власність”¹, Україна законодавчо забезпечує громадянам, організаціям та іншим власникам рівні умови захисту права власності. Власник може вимагати усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння і відшкодування завданих цим збитків.

Цивільний кодекс України встановлює, що при порушенні права приватної власності власник має такі права:

- право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди (ст. 386 ЦК України);
- право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним (ст. 387 ЦК України);
- право вимагати передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним (ч. 1 ст. 390 ЦК України).

Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (*добросовісний набувач*), власник має право витребувати це майно від набувача лише у випадках, якщо майно:

- було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;
- було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;
- вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 20, ст. 249.

Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках (ст. 388 ЦК України).

Власник майна має право вимагати від добросовісного набувача передання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним, або з моменту, коли йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна. Добросовісний набувач (володілець) має право залишити собі здійснені ним поліпшення майна, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без завдання йому шкоди. Якщо поліпшення не можуть бути відокремлені від майна, добросовісний набувач (володілець) має право на відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася його вартість (ч. 2 і 4 ст. 390 ЦК України).

Гроші, а також цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача (ст. 389 ЦК України).

64. ПОЗОВ ПРО ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Позов — це спосіб захисту через суд (третейський суд) порушеного права, права, що оспорується або охоронюваного законом інтересу.

Відповідно до ст. 392 ЦК України, власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

65. НЕДІЙСНІСТЬ АКТИВ, ЩО ПОРУШУЮТЬ ПРАВО ВЛАСНОСТІ

Стаття 319 Цивільного кодексу України встановлює, що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Держава не втручається у здійснення власником права власності.

Відповідно до Закону України “Про власність”¹, жодний державний орган не має права втручатись у здійснення власником своїх правомочностей щодо володіння, користування й розпорядження своїм майном або встановлювати не передбачені законодавчими актами України додаткові обов'язки чи обмеження. Державні органи

несуть майнову відповідальність за шкоду, заподіяну їх неправомірним втручанням у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування й розпорядження майном. У разі прийняття Україною законодавчого акта, який припиняє права власності, держава відшкодовує власникові заподіяні збитки. Збитки відшкодовуються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент припинення права власності, включаючи й неодержані доходи.

Для визнання акта, виданого органом державного управління або місцевим органом державної влади, що не відповідає законіві, порушує права власника та інших осіб щодо володіння, користування чи розпорядження належним їм майном власника або особи, права яких порушено, можуть звернутися до суду для визнання акта недійсним. А згідно з ч. 4 ст. 268 ЦК України, на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право, позовна давність не поширюється.

66. НАСЛІДКИ ПРИПИНЕННЯ ЗАКОНОМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Конституція України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Стаття 55 Закону України “Про власність”¹ передбачає, що власник не може бути позбавлений права на своє майно, крім випадків, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами України. У статті також зазначається, що у випадках, передбачених законодавчими актами України, допускається оплатне вилучення майна у власника за рішенням суду чи іншого компетентного органу (службової особи). Власникові виплачується вартість цього майна у порядку і розмірах, встановлених законодавчими актами України.

Частина 4 статті 48 Закону України “Про власність” встановлює, що у разі прийняття Україною законодавчого акта, який припиняє

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 20, ст. 249.

права власності, держава відшкодовує власникові заподіяні збитки. Збитки відшкодовуються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент припинення права власності, включаючи й неодержані доходи.

67. ПОНЯТТЯ ВОЛОДІННЯ

Володіння — фактичне, законне або протиправне перебування майна у конкретної фізичної або юридичної особи. Володіння може здійснюватись за договором оренди, застави, відповідального схову, комісії тощо і без утримання майна у власності.¹

Суб'єктами володіння можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та ін.

Стаття 395 Цивільного кодексу України серед видів речових прав на чуже майно виділяє право володіння чужим майном.

Особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна (ст. 396 ЦК України).

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ст. 398 ЦК України).

Право володіння припиняється у разі:

- відмови володільця від володіння майном;
- витребування майна від володільця власником майна або іншою особою;
- знищення майна;
- в інших випадках, встановлених законом (ст. 399 ЦК України).

Закон України “Про власність” передбачає різні способи захисту прав володільця, такі як:

- право на витребування майна із чужого незаконного володіння;
- право на витребування майна від добросовісного набувача;
- захист права володіння від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння; визнання права володіння;
- визнання незаконним правового акта, що порушує право володіння
- інші права, які надаються законом власнику майна.

¹ Популярна юридична енциклопедія.: Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.

У цьому законі також зазначається, що положення щодо захисту права власності поширюються також на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління, довічного успадкованого володіння або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором (ч. 5 ст. 48 Закону України “Про власність”).

68. СУБ’ЄКТИ ТА ОБ’ЄКТИ ВОЛОДІННЯ

Суб’єктом (володільцем) чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам (ч. 1 ст. 397 ЦК України). Суб’єктами володіння можуть бути фізичні та юридичні особи, в тому числі іноземні, а також суб’єкти публічного права: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та ін.

Об’єкти володіння:

- речі, у тому числі гроші та цінні папери;
- інше майно;
- майнові права;
- результати робіт;
- послуги;
- результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

69. ЗАХИСТ ПРАВА ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ

Україна законодавчо забезпечує громадянам, організаціям та іншим володільцям рівні умови захисту своїх прав володіння. Володільець може вимагати усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення не були поєднані з позбавленням володіння і відшкодування завданих цим збитків. Захист права володіння здійснюється судом або третейським судом. У разі прийняття Україною законодавчого акта, який припиняє право володіння, держава відшкодовує власникові заподіяні збитки. Збитки відшкодовуються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент припинення права володіння, включаючи й неoderжані доходи. Володільцем є особа, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного уп-

равління, довічного успадкованого володіння або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором. Ця особа має також право на захист свого володіння від власника.

Володілець має право вимагати повернення (*віндикації*) свого майна з чужого незаконного володіння. На вимоги про повернення майна з чужого незаконного володіння встановлюється трирічна позовна давність.

Серед *способів захисту цивільних прав* та інтересів у статті 16 Цивільного кодексу України зазначаються такі:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

70. ЗАХИСТ ПРАВА ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ДО НАБУТТЯ НА НЬОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА ДАВНІСТЮ ВОЛОДІННЯ (НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ)

До набуття на майно права власності на підставі набувальної давності особа, яка володіє майном як своїм власним, має право на захист свого володіння від третіх осіб, які не є власниками майна та не мають прав на володіння ним на підставі закону або договору.

Засобами захисту цих прав судом є:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;

- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Особа також має право на самозахист свого права володіння від протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду.

71. ПОНЯТТЯ СЕРВІТУТУ. ЗЕМЕЛЬНИЙ СЕРВІТУТ. ЗАХИСТ СЕРВІТУТНИХ ПРАВ

Сервітут відноситься до речових прав на чуже майно. Він може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут). Сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном. Він може бути встановлений на певний строк або без визначення строку. Особа, яка користується сервітutom, зобов'язана вносити плату за користування майном, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду. Сервітут не підлягає відчуженню, і він не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном. Сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого він встановлений. Збитки, завдані власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітutom, підлягають відшкодуванню на загальних підставах (ст. 403 ЦК України).

Відповідно до ст. 402 ЦК України, сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. У разі не досягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його

умови спір вирішується судом за позовом особи, яка вимагає встановлення сервітуту.

Сервітут припиняється у разі:

- поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлений сервітут, і власника майна, обтяженого сервітutom;
- відмови від нього особи, в інтересах якої встановлений сервітут;
- спливу строку, на який було встановлено сервітут;
- припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту;
- невикористання сервітуту протягом трьох років підряд;
- смерті особи, на користь якої було встановлено особистий сервітут.

Сервітут може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення.

Власник земельної ділянки має право вимагати припинення сервітуту, якщо він перешкоджає використанню цієї земельної ділянки за її цільовим призначенням.

Сервітут може бути припинений в інших випадках, встановлених законом (ст. 406 ЦК України).

Цивільне законодавство України також надає право членам сім'ї власника, які проживають разом з ним, на користування цим житлом. Житлове приміщення, яке вони мають право займати, визначається його власником. Член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності члена сім'ї без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом (ст. 405 ЦК України).

Цивільний кодекс України регулює також і *земельний сервітут*, але більш детально — Земельний кодекс України (глава 16 ЗК України).

Так, відповідно до ст. 98 Земельного кодексу України, ***право земельного сервітуту*** — це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Земельні сервітuti можуть бути *постійними* і *строковими*. Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут здійснюється спосо-

бом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений.

Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких *земельних сервітутів*:

- право проходу та проїзду на велосипеді;
- право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;
- право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;
- право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;
- право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;
- право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;
- право прогону худоби по наявному шляху;
- право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд;
- інші земельні сервітуту.

Право земельного сервітуту виникає після його державної реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на земельну ділянку (ч. 3 ст. 100 ЗК України).

Припинення дії земельного сервітуту відбувається на тих же підставах, що й звичайного сервітуту.

Особа, яка має речове право на чуже майно, може захищати це право, у тому числі і від власника майна. Способами захисту можуть бути звернення до суду і самозахист.

72. ПОНЯТТЯ ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖОЮ ЗЕМЛЕЮ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПОТРЕБ (ЕМФІТЕВЗИС)

Емфітевзис — це право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Це право регулюється главою 33 Цивільного кодексу України.

Емфітевзис відноситься до речових прав на чуже майно. Він встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (землекористувач).

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором. Якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередньо попередивши про це другу сторону не менш як за один рік (ст. 408 ЦК України).

Цивільний кодекс наділяє власника землі та землекористувача певними правами та обов'язками (ст. 409).

Права власника землі:

- вимагати від землекористувача використання її за призначенням, встановленим у договорі;
- на одержання плати за користування нею;
- у разі продажу права користування земельною ділянкою, переважне перед іншими особами право на його придбання, за ціною, що оголошена для продажу, та на інших рівних умовах;
- у разі продажу землекористувачем права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі, право на одержання відсотків від ціни продажу (вартості права), встановлених договором.

Обов'язки власника земельної ділянки:

- не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав.

Права землекористувача:

- користуватися земельною ділянкою в повному обсязі, відповідно до договору;
- відчувувати право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, якщо інше не встановлено законом.

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб припиняється у разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- спливу строку, на який було надано право користування;
- викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю.

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом (ст. 412 ЦК України).

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування (ст. 407 ЦК України).

73. СУПЕРФІЦІЙ. ЙОГО ЗАХИСТ

Право користування земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель має назву *суперфіцій*. Таке право виникає на підставі договору або заповіту і може бути відчужене землекористувачем або передаватися у порядку спадкування. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або на невизначений строк (ст. 413 ЦК України).

Цивільний кодекс встановлює певні права та обов'язки для власника земельної ділянки та землекористувача.

Права власника земельної ділянки:

- право на одержання плати за користування земельною ділянкою;
- якщо на земельній ділянці збудовані промислові об'єкти, договором може бути передбачено право на одержання частки від доходу землекористувача;
- право володіти, користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором із землекористувачем;
- у разі недосягнення домовленості між власником земельної ділянки та землекористувачем, право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування.

Якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки історії та культури тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), або ви-

значити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

Права землекористувача:

- право користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором;
- право власності на будівлі (споруди), які споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови.

Обов'язки землекористувача:

- вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою йому для забудови, а також інші платежі, встановлені законом;
- використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- спливу строку права користування;
- відмови землекористувача від права користування;
- невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

Право користування земельною ділянкою для забудови може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом (ст. 416 ЦК України).

Особа, яка має право користування земельною ділянкою для будівництва, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна. Способами захисту можуть бути звернення до суду, самозахист.

74. ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Авторське право — це розділ цивільного права, який регулює відносини, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури, мистецтва, які виражені в усній, письмовій або іншій формі, що дає можливість їхнього відтворення.

Авторське право — це виключне право на відтворення, публікацію, продаж літературного, музичного або іншого художнього витвору.

До *об'єктів авторського права* цивільне законодавство України відносить:

- літературні та художні твори, зокрема романи, поеми, статті та інші письмові твори;
- лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори;
- музичні твори (з текстом або без нього);
- аудіовізуальні твори (згідно зі ст. 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права”¹, аудіовізуальний твір — це твір, що фіксується на певному матеріальному носії у вигляді серії послідовних кадрів чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають рухомі зображення, і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана, на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів. Видами аудіовізуального твору є кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми тощо, які можуть бути ігровими, анімаційними, неігровими чи іншими);
- твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;
- фотографічні твори;
- твори ужиткового мистецтва (твір мистецтва, в тому числі твір художнього промислу, створений ручним або промисловим способом для користування у побуті або перенесений на предмети такого користування — ст. 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права”¹);
- ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;
- переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів;
- збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- комп’ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- інші твори (ч. 1 ст. 433 ЦК України).

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

Твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження (ч. 2 ст. 433 ЦК України).

Твори, які не є об'єктами авторського права:

- акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади;
- державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади;
- повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації;
- інші твори, встановлені законом (ст. 434 ЦК України).

Авторське право виникає з моменту створення твору. Особа, яка має авторське право, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак, встановлений законом.

Стаття 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Частина твору, яка може використовуватися самостійно, у тому числі й оригінальна назва твору, розглядається як твір і охороняється відповідно до Закону України “Про авторське право і суміжні права”

75. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА АВТОРА

Відповідно до статей 423 та 438 ЦК України, особисті немайнові права автора такі:

- право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використаням твору, якщо це практично можливо;
- право забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використаням твору;

- право обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- право на недоторканність твору.

Право на недоторканність твору — це право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора, а також супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо. У разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами (ст. 439 ЦК України).

Особисті немайнові права автора належать творцеві об'єкта авторського права і не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права автора можуть належати іншим особам. Особисті немайнові права автора не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

76. СТРОКИ ЧИННОСТІ АВТОРСЬКИХ МАЙНОВИХ ПРАВ

Цивільне законодавство України *до майнових прав автора* відносить:

- право на використання твору;
- виключне право дозволяти використання твору;
- право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права на твір належать його авторові, якщо інше не встановлено договором чи законом твору. Право обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору (ст. 440 ЦК України).

У статті 15 Закону України “Про авторське право і суміжні права”¹ зазначається, що до майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) належать такі:

- виключне право на використання твору;
- виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Майнові права автора чи іншої особи, яка має авторське право можуть бути передані (відчужені) іншій особі, після чого ця особа стає суб'єктом авторського права.

Виключне право *на використання твору* автором чи іншою особою, яка має авторське право, дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом.

Виключне право автора чи іншої особи, яка має авторське право, на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти:

- відтворення творів;
- публічне виконання і публічне сповіщення творів;
- публічну демонстрацію і публічний показ;
- будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення;
- переклади творів;
- переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів;
- включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо;
- розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору;
- подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором;
- здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер;
- імпорт примірників творів.

Цей перелік не є вичерпним. Виключні права авторів на використання творів архітектури, містобудування, садово-паркового мис-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

тецтва передбачають і право їх участі у реалізації проектів цих творів. За деякими винятками, зазначеними в Законі, автор (чи інша особа, яка має авторське право) має право вимагати виплати винагороди за будь-яке використання твору. Винагорода може здійснюватися у формі одноразового платежу або відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору, або комбінованих платежів. Розмір і порядок виплати авторської винагороди за створення і використання твору встановлюються в авторському договорі або у договорах, що укладаються за дорученням суб'єктів авторського права організаціями колективного управління з особами, які використовують твори.

Відповідно до ст. 446 ЦК України, строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, відлік розпочинається з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом.

Закон України “Про авторське право і суміжні права” зазначає ці випадки.

Для творів, оприлюднених анонімно або під псевдонімом, строк дії авторського права закінчується через сімдесят років після того, як твір було оприлюднено. Якщо взятий автором псевдонім не викликає сумніву щодо особи автора або якщо авторство твору, оприлюдненого анонімно або під псевдонімом, розкривається не пізніше ніж через сімдесят років після оприлюднення твору, застосовується строк у сімдесят років. У разі, коли весь твір публікується (оприлюднюється) не водночас, а послідовно у часі томами, частинами, випусками, серіями тощо, строк дії авторського права визначається окремо для кожної опублікованої (оприлюдненої) частини твору. Авторське право на твори посмертно реабілітованих авторів діє протягом сімдесят років після їх реабілітації. Авторське право на твір, вперше опублікований протягом тридцять років після смерті автора, діє протягом сімдесят років від дати його правомірного опублікування. Будь-яка особа, яка після закінчення строку охорони авторського права по відношенню до неоприлюдненого твору вперше його оприлюднює, користується захистом, що є рівноцінним захисту майнових прав автора. Строк охорони цих прав становить двадцять п'ять років від часу, коли твір був вперше оприлюднений (ст. 28 Закону України “Про авторське право і суміжні права”).

77. НАСЛІДКИ ПРИПИНЕННЯ ЧИННОСТІ АВТОРСЬКИХ МАЙНОВИХ ПРАВ

Стаття 447 Цивільного кодексу України встановлює, що після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір, він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом. А стаття 30 Закону України “Про авторське право і суміжні права” зазначає, що закінчення строку дії авторського права на твори означає їх перехід у суспільне надбання. Твори, які стали суспільним надбанням, можуть вільно, без виплати авторської винагороди, використовуватися будь-якою особою за умови дотримання особистих немайнових прав автора. Кабінетом Міністрів України можуть встановлюватися спеціальні відрахування до фондів творчих спілок України за використання на території України творів, які стали суспільним надбанням.

78. ПЕРЕХІД АВТОРСЬКИХ МАЙНОВИХ ПРАВ У СПАДЩИНУ

У статті 29 Закону України “Про авторське право і суміжні права”¹ зазначається, що майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину. Спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Стаття 448 ЦК України встановлює, що автор має невідчужуване право на одержання грошової суми у розмірі п’яти відсотків від суми кожного продажу оригіналу художнього твору чи оригіналу рукопису літературного твору, наступного за відчуженням оригіналу, здійсненим автором. Зазначена сума сплачується продавцем оригіналу твору, і це право переходить до спадкоємців автора твору та спадкоємців цих спадкоємців та діє до спливу строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

79. ВІДЧУЖЕННЯ АВТОРСЬКИХ МАЙНОВИХ ПРАВ

Відповідно до статті 31 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, автор (чи інша особа, яка має авторське право) може передати свої майнові права будь-якій іншій особі повністю чи частково. Передача майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) оформляється авторським договором за виключенням таких випадків:

- вільне використання твору із зазначенням імені автора (ст. 21 Закону*);
- вільне відтворення бібліотеками та архівами примірників твору репрографічним способом (ст. 22 Закону*);
- вільне відтворення примірників твору для навчання (ст. 23 Закону*);
- вільне копіювання, модифікації і декомпіляції комп’ютерних програм особою, яка володіє правомірною виготовленим примірником комп’ютерної програми (ст. 24 Закону*);
- вільне відтворення творів у особистих цілях або для кола сім’ї (ст. 25 Закону*).

Майнові права, що передаються за авторським договором, повинні у ньому визначатися. Майнові права, не зазначені в авторському договорі як відчужувані, вважаються такими, що не передані.

Передача права на використання твору.

Автору та іншій особі, яка має авторське право, належить виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання твору будь-яким одним або всіма відомими способами на підставі авторського договору. Використання твору будь-якою особою допускається виключно на основі авторського договору. Передача права на використання твору іншим особам може здійснюватися на основі авторського договору про передачу виключного права на використання твору або на основі авторського договору про передачу невиключного права на використання твору.

За авторським договором про передачу виключного права на використання твору автор (чи інша особа, яка має виключне авторське право) передає право використовувати твір певним способом і у встановлених межах тільки одній особі, якій ці права передаються, а також надає цій особі право дозволяти або забороняти подібне використання твору іншим особам. При цьому за

* Закон України “Про авторське право і суміжні права”.

особою, яка передає виключне право на використання твору, залишається право на використання цього твору лише в частині прав, що не передаються.

За авторським договором про передачу невиключного права на використання твору автор (чи інша особа, яка має авторське право) передає іншій особі право використовувати твір певним способом і у встановлених межах. При цьому за особою, яка передає невиключне право, зберігається право на використання твору і на передачу невиключного права на використання твору іншим особам. Право на передачу будь-яким особам невиключних прав на використання творів мають організації колективного управління, яким суб'єкти авторського права передали повноваження на управління своїми майновими авторськими правами.

Права на використання твору, що передаються за авторським договором, вважаються невиключними, якщо у договорі не передбачено передачі виключних прав на використання твору (ст. 32 Закону України “Про авторське право і суміжні права”).

Договори на право використання творів.

Договори про передачу прав на використання творів укладаються у письмовій формі. В усній формі може укладатися договір про використання (опублікування) твору в періодичних виданнях (газетах, журналах тощо). Предметом договору про передачу прав на використання твору не можуть бути права, яких не було на момент укладання договору. Умови договору, що погіршують становище автора (його правонаступника) порівняно із становищем, встановленим чинним законодавством, є недійсними. Усі майнові права на використання твору, які передаються за авторським договором, мають бути у ньому визначені. Майнові права, не зазначені в авторському договорі як передані суб'єктом авторського права, вважаються такими, що не передані, і зберігаються за ним.

80. ПОНЯТТЯ ТА СУБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ

Суміжні права — це права виконавців на результати творчої діяльності, а також права виробників фонограм та організацій мовлення щодо використання творів науки, літератури, мистецтва, які охороняються авторським правом.¹

¹ Популярна юридична енциклопедія.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

Суміжні права охороняються Конституцією України і закріплені відповідними нормами Цивільного кодексу України, Законами України: “Про авторське право і суміжні права”¹, “Про власність”², “Про кінематографію”³, “Про телебачення і радіомовлення”⁴, “Про видавничу справу”⁵, “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм”⁷ та іншими законами України, що охороняють особисті немайнові права та майнові права суб’єктів авторського права і суміжних прав.

До об’єктів суміжних прав Цивільний кодекс України та Закон України “Про авторське право і суміжні права” відносять:

- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів;
- фонограми, відеограми;
- передачі (програми) організацій мовлення.

Суміжне право виникає внаслідок факту виконання твору, виробництва фонограми, виробництва відеограми, оприлюднення передачі організації мовлення. Первинними суб’єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення (ч. 1 ст. 450 ЦК України). Для виникнення і здійснення суміжних прав не вимагається виконання будь-яких формальностей. Виконавець, виробник фонограми (відеограми) для сповіщення про свої суміжні права на фонограмах, відеограмах і всіх їх примірниках, що розповсюджуються серед публіки на законних підставах, або їх упаковках, можуть використовувати знак охорони суміжних прав. Цей знак складається з таких елементів:

- латинська літера “P”, обведена колом (зображення знака не наводиться);
- імена (назви) осіб, які мають щодо цих фонограм (відеограм) суміжні права;
- рік першої публікації фонограми (відеограми).

За відсутності доказів іншого виконавцем, виробником фонограми чи відеограми вважаються особи, імена (назви) яких зазначені на фонограмі, відеограмі та їх примірниках або на їх упаковці (ч. 2 і 3 ст. 37 Закону “Про авторське право і суміжні права”).

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

² Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 20, ст. 249.

³ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 22, ст. 114.

⁴ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 10, ст. 43.

⁵ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, № 32, ст. 206.

⁶ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 24, ст. 183.

До інших суб'єктів суміжних прав законодавець відносяться:

- спадкоємці виконавців творів та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконань;
- спадкоємці (правонаступники) виробників фонограм та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм;
- спадкоємці (правонаступники) виробників відеограм та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо відеограм;
- правонаступники організацій мовлення.

У частині 2 статті 450 ЦК України зазначено, що суб'єктами суміжних прав, окрім первинних, є також інші особи, які набули таких прав відповідно до договору чи закону.

Виконавці здійснюють свої права за умови дотримання ними прав авторів виконуваних творів та інших суб'єктів авторського права. Виробники фонограм, відеограм повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права і виконавців. Організації мовлення повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права, виконавців, виробників фонограм або відеограм (ч. 2 ст. 36 Закону “Про авторські та суміжні права”).

81. СТРОК ЧИННОСТІ СУМІЖНИХ ПРАВ

Майнові права *виконавців* охороняються протягом п'ятдесяти років від дати першого запису виконання (ч. 1 ст. 44 Закону України “Про авторське право і суміжні права”¹).

Відповідно до статті 39 Закону “Про авторське право і суміжні права” *майновим правом виконавців* є їх виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам наступне:

- публічне сповіщення своїх незафіксованих виконань (прямої ефір);
- фіксацію у фонограмах чи відеограмах своїх раніше не зафіксованих виконань;
- пряме і (або) опосередковане відтворення своїх виконань, зафіксованих за згодою чи без згоди у фонограмі чи відеограмі, але якщо відтворення здійснюється з іншою метою, ніж та, на яку особи дали свою згоду;

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

- розповсюдження своїх виконань, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі, шляхом першого продажу або іншої передачі права власності у разі, коли вони при першій фіксації виконання не дали дозволу виробнику фонограми (відеограми) на її подальше відтворення;
- комерційний прокат, майновий найм своїх виконань, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі, якщо при фіксації не було їх згоди на це, навіть після розповсюдження виконань, здійсненого виробником фонограми (відеограми) або за його дозволом;
- розповсюдження своїх виконань, зафіксованих у фонограмах чи відеограмах, через будь-які засоби зв'язку таким чином, що будь-яка особа може отримати до них доступ з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором, якщо при першій фіксації виконання не було їх згоди на такий вид розповсюдження.

У статті 456 Цивільного кодексу України зазначається, що строк чинності суміжних майнових прав виконавців відліковується з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, а за відсутності такого запису — з 1 січня року, наступного за роком здійснення виконання.

Особисті немайнові права виконавців, охороняються безстроково.

До особистих немайнових прав виконавця належать такі:

- вимагати визнання того, що він є виконавцем твору;
- вимагати, щоб його ім'я або псевдонім зазначалися чи повідомлялися завжди (з кожним його виступом, записом чи виконанням), якщо це можливо;
- вимагати забезпечення належної якості запису його виконання і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій суттєвій зміні, що може завдати шкоди його честі і репутації.

Майнові права виробників фонограм і відеограм охороняються протягом п'ятдесяти років від дати першого опублікування фонограми (відеограми) або їх першого звукозапису (відеозапису), якщо фонограма (відеограма) не була опублікована протягом зазначеного часу. Відлік розпочинається з 1 січня року, наступного за роком її опублікування, а за відсутності такого опублікування протягом п'ятдесяти років від дати її вироблення — з 1 січня року, наступного за роком вироблення фонограми, відеограми.

До майнових прав виробників фонограм і виробників відеограм ст. 40 Закону України “Про авторське право і суміжні права” відно-

силь їх виключне право на використання своїх фонограм (відеограм) і виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам:

- пряме і (або) опосередковане відтворення своїх фонограм (відеограм) у будь-якій формі і будь-яким способом;
- розповсюдження серед публіки фонограм, відеограм та їх примірників шляхом першого продажу або іншої передачі права власності;
- комерційний прокат фонограм (відеограм) і їх примірників, навіть після їх розповсюдження, здійсненого виробником фонограми (відеограми) або за їх дозволом;
- публічне сповіщення фонограм (відеограм) та їх примірників через будь-які засоби зв'язку таким чином, що будь-яка особа може отримати до них доступ з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором;
- будь-яку видозміну своїх фонограм, відеограм;
- ввезення на митну територію України фонограм (відеограм) та їх примірників з метою їх поширення серед публіки.

Згідно із частиною 2 статті 38 Закону “Про авторське право і суміжні права” до *немайнових прав виробників фонограм і відеограм* відносяться такі:

- право зазначати своє ім'я (назву) на кожному носії запису або його упаковці поряд із зазначенням авторів, виконавців і назв творів;
- вимагати його згадування у процесі використання фонограми (відеограми).

Немайнові права виробників фонограм і відеограм діють безстроково.

У частині 3 статті 456 Цивільного кодексу України встановлено строк чинності *майнових прав інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення* у п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком її першого здійснення.

До майнових прав організацій мовлення стаття 41 Закону “Про авторське право і суміжні права” відносить їх виключне право на використання своїх програм будь-яким способом і виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам наступне:

- публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;
- фіксацію своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;

- публічне виконання і публічну демонстрацію своїх програм у місцях з платним входом;
- поширення на території України чи з території України сигналу із супутника, що несе їх програми, розповсюджуючим органом, для якого цей сигнал із супутника не призначався.

До немайнових прав інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення належить право вимагати згадування своєї назви у зв'язку із записом, відтворенням, розповсюдженням своєї передачі та публічним повторним сповіщенням її іншою організацією мовлення.

Немайнові права інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення діють безстроково.

У разі спадкування, до спадкоємців виконавців і правонаступників виробників фонограм (відеограм) та організацій мовлення переходить право дозволяти чи забороняти використання виконань, фонограм, відеограм, публічних сповіщень, а також право на одержання винагороди у межах встановленого строку дії суміжних прав.

82. ЗАХИСТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

Відповідно до статті 15 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Одним із засобів захисту своїх прав є право звернення до суду. У статті 16 Цивільного кодексу України зазначено, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим

або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Детально питання захисту авторського права і суміжних прав розглядається у Законі України “Про авторське право і суміжні права”¹. У ньому зазначається, що за захистом свого авторського права і (або) суміжних прав суб’єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенції. При порушеннях будь-якою особою авторського права і (або) суміжних прав, недотриманні передбачених договором умов використання творів і (або) об’єктів суміжних прав, використанні творів і об’єктів суміжних прав з обходом технічних засобів захисту чи з підробленням інформації і (або) документів про управління правами чи створенні загрози неправомірного використання об’єктів авторського права і (або) суміжних прав та інших порушеннях особистих немайнових прав і майнових прав суб’єктів авторського права і (або) суміжних прав *суб’єкти авторського права і (або) суміжних прав мають право:*

- вимагати визнання та поновлення своїх прав, у тому числі забороняти дії, що порушують авторське право і (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;
- звертатися до суду з позовом про поновлення порушених прав та (або) припинення дій, що порушують авторське право та (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;
- подавати позови про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- подавати позови про відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду;
- подавати позови про стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права і (або) суміжних прав,
- подавати позови про виплату компенсацій;
- вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторського права і (або) суміжних прав, у тому числі призупинення митних процедур, якщо є підозра, що можуть бути пропущені на митну територію України чи з її митної території контрафактні примірники творів, фонограм, відеограм, засоби обходу техніч-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

них засобів захисту, в порядку, передбаченому Митним кодексом України;

- брати участь в інспектуванні виробничих приміщень, складів, технологічних процесів і господарських операцій, пов'язаних з виготовленням примірників творів, фонограм і відеограм, щодо яких є підстави для підозри про порушення чи загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав;
- вимагати, в тому числі у судовому порядку, публікації в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права і (або) суміжних прав та судові рішення щодо цих порушень;
- вимагати від осіб, які порушують авторське право і (або) суміжні права позивача, надання інформації про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів і об'єктів суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту, та про канали їх розповсюдження;
- вимагати прийняття інших передбачених законодавством заходів, пов'язаних із захистом авторського права та суміжних прав (ч. 1 ст. 52 Закону “Про авторські та суміжні права”).

Суд має право постановити такі рішення чи ухвали:

- відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторського права і (або) суміжних прав, з визначенням розміру відшкодування;
- відшкодування збитків, завданих порушенням авторського права і (або) суміжних прав;
- стягнення із порушника авторського права і (або) суміжних прав доходу, отриманого внаслідок порушення;
- виплату компенсації, що визначається судом, у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч мінімальних заробітних плат, замість відшкодування збитків або стягнення доходу;
- заборону опублікування творів, їх виконань чи постановок, випуску примірників фонограм, відеограм, їх сповіщення, припинення їх розповсюдження, вилучення (конфіскацію) контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення, публікацію у пресі інформації про допущене порушення тощо, якщо у ході судового розгляду буде доведено факт порушення авторського права і (або) суміжних прав або факт наявності дій, що створюють загрозу порушення цих прав;

- вимагати від осіб, які порушують авторське право і (або) суміжні права позивача, інформацію про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів та об'єктів суміжних прав, засобів обходу технічних засобів та про канали розповсюдження (ч. 3. ст. 52 Закону “Про авторські та суміжні права”).

Цивільний кодекс України у статті 19 надає особі також право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. *Самозахистом* є застосування особою засобів протидії, які незаборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Ці способи можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

83. УМОВИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВИНАХОДУ, КОРИСНОЇ МОДЕЛІ, ПРОМИСЛОВОГО ЗРАЗКА

Відповідно до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”¹, *винахід* — це технологічне (технічне) вирішення, що відповідає умовам патентоздатності (новизні, винахідницькому рівню і промисловій придатності).

Різновидами винаходу є секретний і службовий винаходи.

Секретний винахід (секретна корисна модель) — винахід (корисна модель), що містить інформацію, яка віднесена до державної таємниці.

Службовий винахід (корисна модель) — винахід (корисна модель), створений працівником у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше або у зв'язку з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця.

У статті 459 Цивільного кодексу України зазначається, що винахід вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 32.

Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Відповідно до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” **корисна модель** — це нове і промислово придатне конструктивне виконання пристрою.

Стаття 460 ЦК України встановлює критерії придатності корисної моделі для набуття права інтелектуальної власності на неї. Отже, корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання. Об'єктом корисної моделі може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Законом України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” встановлюються умови надання правової охорони винаходу та корисній моделі. Відповідно до ст. 6 цього Закону, правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності й моралі та відповідає умовам патентоздатності.

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом (ч. 1 ст. 462 ЦК України).

Патент — це охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід (корисну модель).

Деклараційний патент на винахід — різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи та експертизи на локальну новизну заявки на винахід.

Деклараційний патент на корисну модель — різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи заявки на корисну модель.

Строк дії патенту України на винахід становить двадцять років від дати подання заявки до центрального органу виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності. Строк дії деклараційного патенту на винахід становить шість років від дати подання заявки до центрального органу виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності.

Строк дії деклараційного патенту на корисну модель становить десять років від дати подання заявки до центрального органу виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності.

Строк дії патенту (деклараційного патенту) на секретний винахід і деклараційного патенту на секретну корисну модель дорівнює

строку засекречування винаходу (корисної моделі), але не може бути довшим від визначеного за цим Законом строку дії охорони винаходу (корисної моделі).

Промисловий зразок — це художнє та художньо-конструкторське рішення виробу, яке визначає його зовнішній вигляд.

Відповідно до ст. 461 ЦК України, промисловий зразок вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, згідно із законом, є новим. Об'єктом промислового зразка можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України “Про охорону прав на промислові зразки”, правова охорона надається промислового зразку, що не суперечить публічному порядку, принципам гуманності і моралі та відповідає умовам патентоспроможності.

Набуття права інтелектуальної власності на промисловий зразок також засвідчується патентом. Обсяг правової охорони визначається формулою винаходу, корисної моделі, сукупністю суттєвих ознак промислового зразка.

Стаття 6 Закону “Про охорону прав на промислові зразки” зазначає умови патентоспроможності промислового зразка, згідно з якою промисловий зразок відповідає умовам патентоспроможності, якщо він є *новим*. Промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність його суттєвих ознак не стала загальнодоступною у світі до дати подання заявки до центрального органу виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності або, якщо заявлено пріоритет — до дати її пріоритету.

Строк дії патенту на промисловий зразок становить десять років від дати подання заявки до установи і продовжується установою за клопотанням власника патенту, але не більш як на п'ять років.

Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок:

- право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;
- виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, в тому числі забороняти таке використання;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок належать володільцю відповідного патенту, якщо інше не встановлено договором чи законом (ст. 464 ЦК України).

84. ПРИМУСОВА ЛІЦЕНЗІЯ

Відповідно до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”¹, *ліцензія* — це дозвіл власника патенту (ліцензіара), що видається іншій особі (ліцензіату), на використання винаходу (корисної моделі) на певних умовах.

Порядок примусових ліцензій щодо *винаходів та корисних моделей* встановлюється статтею 30 Закону “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”. Відповідно до даної статті, якщо винахід (корисна модель), крім секретного винаходу (корисної моделі), не використовується або неповністю використовується в Україні протягом трьох років, починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання винаходу (корисної моделі) було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу (корисної моделі) на умовах невиключної ліцензії.

Якщо власник патенту не доведе, що факт невикористання винаходу (корисної моделі) зумовлений поважними причинами, суд виносить рішення про надання дозволу заінтересованій особі на використання винаходу (корисної моделі) на умовах невиключної ліцензії з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту.

Власник патенту зобов'язаний дати дозвіл (видати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі) власнику пізніше виданого патенту, якщо винахід (корисна модель) останнього призначений для досягнення іншої мети або має значні техніко-економічні переваги і не може використовуватися без порушення прав власника раніше виданого патенту. Дозвіл дається в обсязі, необхідному для використання винаходу (корисної моделі) власником пізніше вида-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 32.

ного патенту. При цьому власник раніше виданого патенту має право отримати ліцензію на прийнятних умовах для використання винаходу (корисної моделі), що охороняється пізніше виданим патентом.

Враховуючи інтереси суспільства та за умови воєнного та надзвичайного стану, Кабінет Міністрів України має право дозволити використання винаходу (корисної моделі) визначеній ним особі без згоди власника патенту (деклараційного патенту) на умовах невиключної ліцензії з виплатою йому відповідної компенсації.

Власник патенту (деклараційного патенту) на секретний винахід чи деклараційний патент на секретну корисну модель може видати ліцензію на використання його винаходу (корисної моделі) тільки особі, що має дозвіл доступу до цього винаходу (корисної моделі) від Державного експерта.

Якщо зазначена особа не може досягти із власником такого патенту згоди щодо надання ліцензії, Кабінет Міністрів України має право дозволити особі, визначеній Державним експертом, використання секретного винаходу (корисної моделі) без згоди власника патенту, на умовах невиключної ліцензії з виплатою йому відповідної компенсації.

Спори щодо умов видачі ліцензій і виплати компенсацій та їх розміру вирішуються у судовому порядку.

Порядок примусових ліцензій щодо *промислових зразків* встановлюється ст. 23 Закону України “Про охорону прав на промислові зразки”.¹ Відповідно до цієї статті, якщо промисловий зразок не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років, починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання промислового зразка було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати промисловий зразок, у разі відмови власника патенту від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання промислового зразка. Якщо власник патенту не доведе, що факт невикористання чи недостатнього використання промислового зразка зумовлений поважними причинами, суд виносить рішення про надання дозволу заінтересованій особі на ви-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 34.

користання промислового зразка з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. Власник патенту зобов'язаний дати дозвіл (видати ліцензію) на використання промислового зразка власникові пізніше виданого патенту, якщо промисловий зразок останнього призначений для досягнення іншої мети або має значні техніко-економічні переваги і не може використовуватися без порушення прав першого власника. При цьому надання такого дозволу може бути обумовлено відповідним дозволом власника пізніше виданого патенту, який зобов'язаний дати дозвіл, якщо його промисловий зразок удосконалює промисловий зразок власника раніше виданого патенту або призначений для досягнення тієї ж мети. Дозвіл дається в обсязі, необхідному для використання промислового зразка власником патенту, який такий дозвіл затребував. Спори щодо ліцензій розв'язуються у судовому порядку.

85. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ВОЛОДІЛЬЦЯ ПАТЕНТУ

До *майнових прав* володільця патенту Цивільний кодекс України у ст. 464 відносить:

- право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;
- виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, в тому числі забороняти таке використання;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Будь-яке посягання на права власника патенту, вважається порушенням прав власника патенту, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Власник патенту може вимагати:

- припинення дій, що порушують або створюють загрозу порушення його права, і відновлення становища, що існувало до порушення права;
- стягнення завданих збитків, включаючи неоподатковані доходи;

- відшкодування моральної шкоди;
- вжити інших передбачених законодавчими актами заходів, пов'язаних із захистом прав власника патенту (ст. 32 Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”)¹.

Серед передбачених законодавчими актами заходів можна зазначити ст. 51–2 Кодексу України “Про адміністративні правопорушення”, згідно з якою незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення.

У статті 177 Кримінального кодексу України зазначено, що за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, привласнення авторства на них або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, караються або штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення. Такі ж дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, караються або штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення.

За ці дії, вчинені службовою особою з використанням службового стану щодо підлеглої особи, караються або штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Вимагати поновлення порушених прав власника патенту може також особа, яка має право на використання винаходу (корисної

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 32.

моделі) за ліцензійним договором, якщо інше не передбачено цим договором.

86. ПАТЕНТУВАННЯ ВІНАХОДІВ, КОРИСНИХ МОДЕЛЕЙ І ПРОМИСЛОВИХ ЗРАЗКІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Процедура набуття прав на винахід розпочинається поданням заявки на надання патенту, тобто реєстрацією прав на цей винахід у патентному відомстві відповідної країни. В Україні таку заявку необхідно подавати до державного підприємства “Український інститут промислової власності”. Заявка на надання патенту на винахід містить відповідну заяву, опис винаходу, пункт або пункти формули винаходу, реферат, креслення і документ про сплату зборів. У ній повинні бути зазначені винахідник (винахідники) і правові підстави щодо повноважень заявника. Дата подання заявки, яка є базовою для процедури експертизи заявки, як правило, — це дата, на яку патентне відомство отримало такий мінімум документів:

- спеціальне або явно висловлене зазначення того, що ці документи є заявкою на надання патенту на винахід;
- відомості, що дають змогу визначити особу заявника або дозволяють патентному відомству контактувати із заявником;
- опис винаходу.

Заявник може виконати інші вимоги стосовно документів заявки пізніше, у певні терміни, без втрати дати подання заявки. В Україні для цього надається пільговий термін, який, як правило, становить два місяці. Заявка повинна розкривати сутність винаходу досить чітко і повно для того, щоб його міг реалізувати спеціаліст у відповідній галузі.

Основні вимоги до заявки на надання патенту на винахід:

- наявність опису винаходу в заявці;
- визначений зміст опису винаходу і виклад його у певному порядку;
- наявність одного або більше пунктів формули винаходу, яка визначає об’єкт винаходу, що заявляється, предмет цього винаходу і обсяг прав на нього;
- зрозумілість і стислість кожного пункту формули, що базується на описі винаходу і викладеного у певному порядку;

- призначення реферату лише для цілей технічної інформації; зокрема, він не береться до уваги для тлумачення формули винаходу.

Такий же порядок передбачено і для патентування корисних моделей та промислових зразків.

87. ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ І ПІДСТАВИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Зобов'язальному праву присвячена Книга п'ята Цивільного кодексу України. Відповідно до ст. 509 ЦК України, **зобов'язанням** є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язання виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Відповідно до ст. 11 ЦК України, підставами виникнення цивільних прав та обов'язків такі:

- договори та інші правочини;
- створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- інші юридичні факти.

Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, а також можуть виникати з рішення суду.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події (наприклад, у разі настання страхового випадку страховик відшкодовує збитки).

88. СТОРОНИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Стаття 510 ЦК України дає визначення сторін у зобов'язанні. Сторонами у зобов'язанні є *боржник* і *кредитор*.

Боржником є особа, на яку покладається обов'язок виконати певні дії (борг). Боржником може виступати будь-яка юридична особа, а фізична особа — тільки з відповідним обсягом дієздатності (особа, яка досягла 14 років і не має обмеження своєї дієздатності).

Боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора (ст. 520 ЦК України).

Кредитором є особа, якій належить право вимагати від боржника виконання ним певної дії. Кредитором може бути як фізична, так і юридична особа незалежно від обсягу дієздатності.

Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- правонаступництва;
- виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- виконання обов'язку боржника третьою особою (ст. 512 ЦК України).

Кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом, а також у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

Зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора (ст. 511 ЦК України).

89. ТРЕТІ ОСОБИ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор — прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Відповідно до ст. 528 ЦК України, виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою.

У разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам.

Інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора у зобов'язанні і застосовуються положення статей 512–519 Цивільного кодексу України.

90. ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Стаття 598 ЦК України підставою припинення зобов'язання називає виконання, проведене належним чином.

Крім цього, Цивільний кодекс України визначає такі підстави припинення зобов'язання:

- за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами (ст. 600 ЦК України);
- зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги (ст. 601 ЦК України);
- за домовленістю сторін (ст. 604 ЦК України);
- внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора (ст. 605 ЦК України);
- у разі поєднання боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК України);

- у зв'язку з неможливістю його виконання, пов'язане з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає (ст. 607 ЦК України);
- у разі смерті боржника, якщо воно нерозривно пов'язане з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою (ст. 608 ЦК України);
- у разі смерті кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язане з особою кредитора (ст. 608 ЦК України);
- внаслідок ліквідації юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 609 ЦК України).

91. СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Відповідно до ч. 1 ст. 546 ЦК України, виконання зобов'язання може забезпечуватися *неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком*.

Неустойка (штраф, пеня) — це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми не своєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Проценти на неустойку не нараховуються. Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання, яке сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ст. 550 ЦК України).

Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає

перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб (ст. 553 ЦК України).

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки (ст. 554 ЦК України).

Стаття 560 ЦК України дає визначення гарантії. Відповідно до даної статті, за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано (ст. 563 ЦК України).

Обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- сплати кредиторів суми, на яку видано гарантію;
- закінчення строку дії гарантії;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією (ст. 568 ЦК України).

Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником (ст. 568 ЦК України).

Завдатком, відповідно до статті 570 ЦК України, є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у

рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається **авансом**. *Аванс*, як і завдаток, є доказом укладення договору, але, на відміну від завдатку, не є засобом забезпечення його виконання, оскільки при невиконанні він тільки підлягає поверненню.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму в розмірі завдатку або його вартості. Сторона, яка винна у порушенні зобов'язання, повинна відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню (ст. 571 ЦК України).

Стаття 572 ЦК України дає визначення *застави*. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Відповідно до ч. 1 ст. 576 ЦК, *предметом застави* може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставадавцем і на яке може бути звернене стягнення. Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню.

Притримання визначається статтею 594 ЦК України. Згідно із цією статтею кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом.

92. НЕУСТОЙКА

Неустойка — це визначена законом або договором грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредиторів у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання (наприклад, прострочення строків виконання зобов'язання).

Неустойка регламентується параграфом другим 49 глави ЦК України. Неустойка поділяється на *пеню* та *штраф*.

Штраф — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми не своєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ст. 549 ЦК України).

Підстави виникнення права на неустойку. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Проценти на неустойку не нараховуються. Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання, яке сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ст. 550 ЦК України).

Існує також порядок погашення вимог за грошовими зобов'язаннями, встановлений статтею 534 ЦК України. Відповідно до статті, у разі недостатності суми проведеного платежу для виконання грошового зобов'язання у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості, якщо інше не встановлено договором:

- у першу чергу відшкодовуються витрати кредитора, пов'язані з одержанням виконання;
- у другу чергу сплачуються проценти і неустойка;
- у третю чергу сплачується основна сума боргу.

Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків (ст. 624 ЦК України).

Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Сплата (передання) неустойки не позбав-

ляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання (ст. 552 ЦК України).

Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення (ст. 551 ЦК України).

Неустойка є правочином, який слід вчиняти в письмовій формі. Відповідно до ч. 2 ст. 547 ЦК України, правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, який вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним.

93. ЗАВДАТОК

Завдатком, згідно зі статтею 570 ЦК України, є грошова сума або рухоме майно, що видається кредитором боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається *авансом*. Завдаток є одним із видів забезпечення зобов'язання.

Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання встановлюються ст. 571 ЦК України, згідно з якою, якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму в розмірі завдатку або його вартості. Сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

Завдаток обов'язково укладається в письмовій формі. Якщо завдаток не буде укладено в письмовій формі, він є нікчемним.

94. РЕЧОВІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Відповідно до ст. 551 ЦК України, предметом застави може бути рухоме майно, а отже, — речі.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом (ст. 594 ЦК України).

Кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини. Кредитор не має права користуватися річчю, яку він притримує у себе.

Оскільки власником речі, яка знаходиться у кредитора, залишається боржник, він має право розпорядитися нею, повідомивши набувача про притримання речі і права кредитора (ч. 2 ст. 596 ЦК України).

Вимоги кредитора, який притримує річ у себе, задовольняються з її вартості шляхом продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом. Початкова ціна предмета застави для його продажу з публічних торгів визначається в порядку, встановленому договором або законом. Якщо звернення стягнення здійснюється за рішенням суду, суд у своєму рішенні може визначити початкову ціну предмета застави. Якщо публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет застави може бути за згодою заставодержателя та заставодавця переданий у власність заставодержателя за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо сума, одержана від реалізації предмета застави, не покриває вимоги заставодержателя, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника.

Якщо предметом застави є дві або більше речей, стягнення може бути звернене на всі ці речі або на будь-яку з речей на вибір заставодержателя. Якщо заставодержатель зверне стягнення на одну річ, але його вимогу не буде задоволено в повному обсязі, він зберігає право застави на інші речі, які є предметом застави (ч. 5 ст. 590 ЦК України).

95. ЗАСТАВА

Застава — це спосіб забезпечення зобов'язань. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Застава виникає в силу договору чи закону.

Основні положення про заставу визначаються Законом України “Про заставу”.¹ Заставі присвячено також параграф 6 глави 48 Цивільного кодексу України “Забезпечення виконання зобов'язання”.

Предметом застави, відповідно до ст. 4 Закону “Про заставу” може бути майно або майнові права.

Предметом застави може бути майно, яке може бути відчужено заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення, а також те майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором.

Предметом застави не можуть бути:

- національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;
- вимоги, які мають особистий характер;
- інші вимоги, застава яких забороняється законом;
- об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами;
- майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації.

Сторонами договору застави (заставадавцем і заставодержателем) можуть бути фізичні, юридичні особи та держава. Заставадав-

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 47, ст. 642.

цем може бути як сам боржник, так і третя особа (майновий поручитель). Заставадавець при заставі майна може бути його власник, який має право відчужувати заставлене майно на підставах, передбачених законом, а також особа, якій власник у встановленому порядку передав майно і право застави на це майно (ст. 11 Закону “Про заставу”).

Договір застави повинен бути укладений у письмовій формі, а у випадках, встановлених законом, засвідчений нотаріально.

Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а в разі, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, — з моменту нотаріального посвідчення цього договору. Якщо предмет застави відповідно до закону чи договору повинен знаходитись у заставодержателя, право застави виникає в момент передачі йому предмета застави. Якщо таку передачу було здійснено до укладення договору, — то з моменту його укладення (ст. 16 Закону “Про заставу”).

Заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, якщо в момент настання терміну виконання зобов’язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом чи договором (ч. 1 ст. 20 Закону “Про заставу”).

Право застави припиняється:

- з припиненням забезпеченого заставою зобов’язання;
- в разі загибелі заставленого майна;
- в разі придбання заставодержателем права власності на заставлене майно;
- в разі примусового продажу заставленого майна;
- після закінчення терміну дії права, що складає предмет застави (ст. 28 Закону “Про заставу”).

Різновидом застави є *іпотека* та *заклад*.

Іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи (ст. 30 Закону “Про заставу”).

Предметом іпотеки також може бути майно, пов’язане із землею — будівля, споруда, квартира, підприємство (його структурні підрозділи як цілісний майновий комплекс), а також інше майно, віднесене законодавством до нерухомого. Відповідно до законодавчих документів України, предметом іпотеки можуть бути також належні громадянам на праві приватної власності земельні ділянки та багаторічні насадження. Договір про іпотеку повинен бути нотаріально посвідчений. Основними нормативними актами, що регулюють

іпотеку, є Закон “Про іпотеку” від 5 червня 2003 року № 898-IV; Цивільний кодекс України; Закон України “Про заставу”.

Заклад — це застава рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя. За угодою заставодержателя із заставодавцем, предмет застави може бути залишено у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя (тверда застава). Індивідуально визначена річ може бути залишена у заставодавця з накладенням знаків, які засвідчують заставу. Правила цього розділу поширюються на тверду заставу у випадках, коли її застосування не суперечить суті відносин заставодержателя із заставодавцем.

Крім майна, у заставі можуть також перебувати *майнові права*. Заставодавець може укласти договір застави як належних йому на момент укладення договору прав вимоги за зобов’язаннями, в яких він є кредитором, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому. У договорі застави прав повинна бути вказана особа, яка є боржником по відношенню до заставодавця. Заставодавець зобов’язаний повідомити свого боржника про здійснену заставу прав. Строкове право вимоги, яке належить заставодавцю-кредитору, може бути предметом застави тільки до закінчення строку його дії. У договорі застави прав, які не мають грошової оцінки, вартість предмета застави визначається угодою сторін (ст. 49 Закону “Про заставу”).

96. КУПІВЛЯ-ПРОДАЖ

Договору купівлі-продажу присвячена глава 54 Цивільного кодексу України. За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов’язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов’язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК України).

Предметами договору купівлі-продажу можуть бути:

- товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому (наприклад, майбутній врожай);
- майнові права (наприклад, права кредитора у зобов’язанні). До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж;

- право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації (ст. 657 ЦК України).

Продавець зобов'язаний:

- передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу, приналежності та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються товару та підлягають переданню разом із товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства (ст. 662 ЦК України);
- до передання зберігати товар, не допускаючи його погіршення, якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару. Необхідні для цього витрати покупець зобов'язаний відшкодувати продавцеві, якщо інше не встановлено договором (ст. 667 ЦК України);
- забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем (одержувачем), або розпорядитися ним в розумний строк (ч. 2 ст. 690 ЦК України);
- передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. У разі відсутності в договорі купівлі-продажу умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується (ст. 673 ЦК України);
- у разі вилучення за рішенням суду товару в покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець повинен відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав (ч. 1 ст. 661 ЦК України).

Продавець має право:

- у разі прострочення оплати товару вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами (ч. 3 ст. 692 ЦК України);
- за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу, якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар (ч. 4 ст. 692 ЦК України);

- якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві, крім неоплаченого, інший товар, він має право зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ч. 5 ст. 692 ЦК України).

Покупець зобов'язаний:

- прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару, або відмовитися від договору купівлі-продажу;
- оплатити товар за ціною, встановленою у договорі купівлі-продажу (ст. 691 ЦК України);
- вчинити дії, а також вчинити дії за свій рахунок (ст. 691 ЦК України);
- вчинити дії, які відповідно до вимог, що звичайно ставляться, необхідні з його боку, щоб забезпечити передання та одержання товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ст. 689 ЦК України);
- забезпечити схоронність цього товару, негайно повідомивши про це продавця, якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товару, переданого продавцем (ч. 1 ст. 690 ЦК України);
- якщо прийняв більшу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, зобов'язаний оплатити додатково прийнятий товар за ціною, встановленою для товару, прийнятого відповідно до договору, якщо інша ціна не встановлена за домовленістю сторін (ч. 3 ст. 670 ЦК України);
- попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (право наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар (ст. 659 ЦК України).

Покупець має право:

- відмовитися від договору купівлі-продажу у разі відмови продавця передати проданий товар (ч. 1 ст. 665 ЦК України);
- якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право вимагати передання оплаченого товару або повернення суми попередньої оплати з нарахуванням процентів, починаючи від дня, коли товар мав бути переданий, до дня фактичного передання товару покупцеві або повернення йому суми попередньої оплати. Договором може встановлюватися обов'язок продавця спла-

чувати проценти на суму попередньої оплати від дня одержання цієї суми від покупця (ч. 2 ст. 693 ЦК України);

- відмовитися від договору купівлі-продажу та повернути товар продавцеві, якщо приналежності товару або документи, що стосуються товару, не передані продавцем у встановлений строк (ч. 2 ст. 666 ЦК України);
- відмовитися від прийняття та оплати товару в асортименті, що не відповідає умовам договору купівлі-продажу, а якщо він вже оплачений, вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

Якщо продавець передав покупцеві частину товару, асортимент якого відповідає умовам договору купівлі-продажу, і частину товару з порушенням асортименту, покупець має право за своїм вибором:

- прийняти частину товару, що відповідає умовам договору, і відмовитися від решти товару;
- відмовитися від усього товару;
- вимагати заміни частини товару, що не відповідає асортименту, товаром в асортименті, який встановлено договором;
- прийняти весь товар (ч. 1 та 2 ст. 672 ЦК України);
- вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, а якщо товар оплачений, вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми (ч. 1 ст. 670 ЦК України);
- якщо продавець передав покупцеві більшу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець зобов'язаний повідомити про це продавця. Якщо в розумний строк після одержання такого повідомлення продавець не розпорядиться товаром, покупець має право прийняти весь товар, якщо інше не встановлено договором (ч. 2 ст. 670 ЦК України).

97. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕДОЛІКАМИ ТОВАРУ

Відповідно до ст. 256 ЦК України, *позовна давність* — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

До вимог у зв'язку з *недоліками* проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, встановлених для виявлення недоліків і пред'явлення вимоги у зв'язку з недоліками проданого товару, а якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності), — від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності).

98. ОПЛАТА ТОВАРУ

Відповідно до ст. 692 ЦК України, за договором купівлі-продажу товарів покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару. Договором купівлі-продажу може бути передбачено розстрочення платежу. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу. Якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві, крім неоплаченого, також інший товар, він має право зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Попередня оплата товару.

Якщо договором встановлений обов'язок покупця частково або повністю оплатити товар до його передання продавцем (попередня оплата), покупець повинен здійснити оплату в строк, встановлений договором купівлі-продажу, а якщо такий строк не встановлений договором, тоді кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору або актів цивільного законодавства. У разі невиконання покупцем обов'язку щодо попередньої оплати товару продавець має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право

вимагати передання оплаченого товару або повернення суми попередньої оплати. На суму попередньої оплати нараховуються проценти від дня, коли товар повинні передати, до дня фактичного передання товару покупцеві або повернення йому суми попередньої оплати. Розмір процентів за користування чужими грошовими коштами встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства. Договором може бути встановлений обов'язок продавця сплачувати проценти на суму попередньої оплати від дня одержання цієї суми від покупця (ст. 693 ЦК України).

Продаж товару в кредит.

Договором купівлі-продажу може бути передбачений продаж товару в кредит з відстроченням або з розстроченням платежу. Товар продається в кредит за цінами, що діють на день продажу. Зміна ціни на товар, проданий в кредит, не є підставою для проведення перерахунку, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі невиконання продавцем обов'язку щодо передання товару, проданого в кредит, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу. У разі, якщо товар визначений індивідуальними ознаками, покупець має право витребувати цей товар у продавця та вимагати його передання відповідно до умов договору, за винятком випадку, коли цей товар вже передано третій особі у власність або користування.

Якщо покупець прострочив оплату товару, проданого в кредит, продавець має право вимагати повернення неоплаченого товару.

Якщо покупець прострочив оплату товару, на прострочену суму нараховуються проценти, відповідно до договору або закону, від дня, коли товар мав бути оплачений, до дня його фактичної оплати.

Договором купівлі-продажу може бути передбачений обов'язок покупця сплачувати проценти на суму, що відповідає ціні товару, проданого в кредит, починаючи від дня передання товару продавцем. З моменту передання товару, проданого в кредит, і до його повної оплати продавцю належить право застави на цей товар (ст. 694 ЦК України).

Продаж товару з розстроченням платежу.

Договором про продаж товару в кредит може бути передбачено оплату товару з розстроченням платежу. Істотними умовами договору про продаж товару в кредит з умовою про розстрочення платежу є ціна товару, порядок, строки і розміри платежів.

Якщо покупець не здійснив у встановлений договором строк чергового платежу за проданий з розстроченням платежу і переда-

ний йому товар, продавець має право відмовитися від договору і вимагати повернення проданого товару. У разі невиконання продавцем обов'язку щодо передання товару, проданого з розстроченням платежу, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Якщо товар визначений індивідуальними ознаками, покупець має право витребувати цей товар у продавця та вимагати його передання відповідно до умов договору, за винятком випадку, коли цей товар вже передано третій особі у власність або користування. Якщо покупець прострочив строк чергового платежу за проданий з розстроченням платежу і переданий йому товар, на прострочену суму нараховуються проценти, відповідно до договору або закону, від дня, коли черговий платіж мав бути сплачений, до дня його фактичної сплати. З моменту передання товару, проданого з розстроченням платежу, і до його повної оплати продавцю належить право застави на цей товар (ст. 695 ЦК України).

99. СТРАХУВАННЯ ТОВАРУ

Відповідно до ч. 1 ст. 696 ЦК України, договором купівлі-продажу може бути встановлений обов'язок продавця або покупця страхувати товар.

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України).

Договір страхування укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним.

Якщо сторона, яка зобов'язана страхувати товар, не застрахувала його, друга сторона має право застрахувати товар і вимагати відшкодування витрат на страхування або відмовитися від договору (ч. 2 ст. 696 ЦК України).

100. ДОГОВІР ПОСТАВКИ

Договір поставки є різновидом договору купівлі-продажу товару.

За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений

строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму. До договору поставки застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає з характеру відносин сторін. Законом можуть бути передбачені особливості регулювання укладення та виконання договорів поставки, у тому числі договору поставки товару для державних потреб (ст. 712 ЦК України).

Предметом договору поставки може бути тільки товар, який є у продавця на момент укладання договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому.

Сторонами за договором поставки можуть бути тільки суб'єкти підприємницької діяльності. Відповідно до Указу Президента України "Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів" № 567/94 від 4.10.94, при укладанні суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), предметом яких є товари, застосовуються Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговельною палатою (ІНКОТЕРМС).

Продавець зобов'язаний поставити покупцеві товар, визначений у договорі поставки, а також передати покупцеві приналежності товару та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються та підлягають переданню разом із товаром, відповідно до договору або актів цивільного законодавства.

Продавець зобов'язаний поставити товар покупцеві у строк, встановлений договором поставки.

Ризик випадкового знищення або пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

До вимог поставки товару застосовується позовна давність в один рік.

101. ДОГОВІР МІНИ (БАРТЕРУ)

Як зазначається у статті 715 Цивільного кодексу України, за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати

другій стороні у власність один товар в обмін на інший. Кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін. Договором може бути встановлена доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості. Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги). Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору міни.

До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, договір контрактації або інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті зобов'язання (ст. 716 ЦК України). Так, договір міни земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Договір міни є двостороннім, оплатним та консенсуальним.

102. ДОГОВІР ДАРУВАННЯ

Договір дарування передбачає очевидну процедуру: одна сторона передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні безоплатно майно (дарунок) у власність.

У договір дарування не можна закладати зворотних обов'язків обдаровуваного, вчиняти на користь дарувальника будь-яку дію майнового чи немайнового характеру. Такий обов'язок дозволено покласти на обдаровуваного стосовно його дій майнового характеру на користь третьої особи (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, не пред'являти вимог до третьої сторони про виселення тощо) або ж, навпаки, зобов'язати утриматися від їх вчинення.

Різновидом договору дарування є *пожертва* — дарування певних речей фізичним чи юридичним особам, державі для досягнення певної, наперед обумовленої мети (наприклад, для створення колекції, використання для потреб певної територіальної громади тощо).

Дарувати можна і рухомі, і нерухомі речі (у тому числі гроші та цінні папери), а також майнові права, якими дарувальник володіє

або які можуть виникнути у нього в майбутньому. Від предмета договору залежить його форма – усна, проста письмова або нотаріально завірена письмова.

Так, *в усній формі* дозволено дарувати предмети особистого користування та побутового призначення (причому закон не обумовлює розмір вартості таких предметів, отже, вона може бути будь-якою).

У простій письмовій формі укладається договір дарування:

- рухомих речей, які мають особливу цінність;
- майнового права;
- з обов'язком передати дарунок у майбутньому.

Необхідно додержання нотаріальної форми при даруванні нерухомості (квартири, будинку, земельної ділянки тощо), а також валютних цінностей на суму, що перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. За загальним правилом недотримання письмової форми договору, дарування є підставою для визнання його нікчемним (недійсним).

Цивільний кодекс України визначає певні права та обов'язки сторін договору дарування. Так, дарувальник зобов'язаний попередити обдаровуваного про відомі йому недоліки дарованої речі або її особливі властивості, які можуть бути небезпечні для життя, здоров'я, майна (наприклад, це треба зробити при даруванні дітям іграшкових пістолетів, автоматів, що стріляють пластмасовими чи іншими кульками і потребують обережного поводження). Якщо дарувальник не повідомив, доведеться відшкодувати шкоду, завдану чіємусь майну або здоров'ю внаслідок володіння чи користування його дарунком.

Обдаровувана особа стає власником подарованої речі з моменту її прийняття.

Цивільний кодекс України також встановлює, що у разі зазначення у договорі дарування обіцянки (обов'язку) передати дарунок у майбутньому через певний строк (у певний термін) або у разі настання так званої відкладальної обставини після спіливу передбаченого договором строку (терміну) або настання відкладальної обставини, обдаровуваний має право вимагати від дарувальника передання дарунка або відшкодування його вартості. Такий строк може бути пов'язаний з досягненням обдаровуваним повноліття або настанням певних обставин (наприклад, передання дарунку пов'язується з майбутнім укладенням шлюбу, народженням дитини, ус-

підписним закінченням школи чи вузу). Закон надає дарувальнику право відмовитися від передання дарунка в майбутньому, якщо після укладення договору (укладається в письмовій формі) його майновий стан істотно погіршився.

Також Цивільний кодекс передбачає низку законних підстав повернути даровану річ усупереч волі обдаровуваного. Зокрема, дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей. Дарувальник також має право вимагати розірвання договору у разі, якщо обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику майнову цінність, або ж якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена (ст. 727 ЦК України).

Розірванням договору і поверненням дарунка чи відшкодуванням його вартості завершиться і небажання обдаровуваного виконати передбачені документом зобов'язання на користь третьої особи (ст. 726 ЦК України).

Підстави для розірвання договору дарування зазначені у частині 4 статті 31 Сімейного кодексу України, де відмічається, що у разі відмови від шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірвана судом.

До вимог про розірвання договору дарування застосовується позовна давність в один рік (ст. 728 ЦК України).

103. ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ РЕНТИ

Рента — це дохід, не пов'язаний з підприємницькою діяльністю та регулярно отримуваний у формі відсотку з наданого у займ капіталу, землі (земельної ренти), нерухомості.

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку (ст. 731 ЦК України).

Цивільний кодекс встановлює для договору ренти письмову форму з обов'язковим нотаріальним посвідченням, а договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягає також державній реєстрації.

Сторонами за договором ренти є одержувач ренти та платник ренти — фізичні та юридичні особи.

Якщо договором ренти встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату, до відносин сторін щодо передання майна застосовуються загальні положення договору купівлі-продажу, а якщо майно передається безоплатно, — положення про договір дарування, у випадках, коли це не суперечить суті договору ренти (ч. 2 ст. 734 ЦК України).

У разі передання під виплату ренти земельної ділянки або іншого нерухомого майна одержувач ренти набуває право застави на це майно. Платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти. У разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти (ч. 2 ст. 735 ЦК України).

Розмір ренти встановлюється договором. За прострочення виплати ренти платник сплачує одержувачеві ренти проценти.

Розмір ренти встановлюється договором. Винятком є рента грошової суми, розмір якої не повинен бути меншим за встановлений облікової ставки Національного банку України. Розмір ренти може змінюватися відповідно до зміни розміру облікової ставки Національного банку України, якщо інше не встановлено договором.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти у таких випадках:

- платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік;
- платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти;
- платник безстрокової ренти визнаний неплатоспроможним або виникли інші обставини, які свідчать про неможливість виплати ним ренти у розмірі і в строки, що встановлені договором;
- в інших випадках, встановлених договором ренти.

У разі розірвання договору ренти майна, яке було безоплатно передано у власність платника ренти, одержувач має право вимагати від нього виплати річної суми ренти. У разі розірвання договору ренти майна, яке було передано у власність платника ренти за

плату, одержувач має право вимагати від нього виплати річної суми ренти та вартості переданого майна.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого безоплатно під виплату безстрокової ренти, несе платник ренти. У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого за плату під виплату безстрокової ренти, платник має право вимагати відповідно припинення зобов'язання щодо виплати ренти або зміни умов її виплати (ст. 742 ЦК України). У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти на певний строк, платник ренти не звільняється від обов'язку виплачувати її до закінчення строку виплати ренти на умовах, встановлених договором ренти.

104. ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ

Відповідно до ст. 744 ЦК України, за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом.

Цивільний кодекс України передбачає, що набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична або юридична особа.

Якщо доглядати або утримувати беруться кілька фізичних осіб (наприклад, чоловік і дружина, брат і сестра, або зовсім чужі люди), то вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності. Відповідно солідарним (спільним) має бути їх обов'язок перед відчужувачем. Крім того, договір може бути укладений на користь третьої особи, тобто одна особа утримуватиме відчужувача, а інша отримає його майно.

Договір довічного утримання повинен укладатися у письмовій формі та нотаріально посвідчуватись. Якщо предмет цього договору є нерухоме майно (наприклад, будинок, квартира), то документ ще й підлягає державній реєстрації (ст. 745 ЦК України).

Набувач стає власником переданого йому за цим договором майна відповідно до загальних правил, якими визначається момент набуття власності за договором з моменту нотаріального посвідчення

договору або з моменту його державної реєстрації. Однак закон встановлює певні правові обмеження щодо майна, яке є предметом зазначеного договору. Так, набувач не має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину. На таке майно не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача. Втрата (знищення) майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем.

Обов'язки набувача:

- надавати відчужувачу всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), які передбачені договором або в яких виникла потреба для його матеріального забезпечення та догляду;
- забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому передано за договором;
- у разі неможливості подальшого виконання обов'язків на підставі, що має істотне значення, перекласти їх за згодою відчужувача на члена сім'ї або іншу особу;
- у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було застережено у договорі.

Договір довічного утримання (догляду) можна розірвати за рішенням суду за вимогою:

1) *відчужувача* або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини. У такому разі відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. А витрати, зроблені набувачем на утримання або догляд відчужувача, за таких обставин не підлягають поверненню;

2) *набувача*.

Якщо він розриває договір через неможливість його подальшого виконання з поважних (істотних) причин, то суд може залишити за ним право власності на частину майна з урахуванням тривалості часу, протягом якого доглядач (опікун) належно виконував свої обов'язки за договором.

Якщо набувач помер раніше від того, кого він доглядав (опікував), то обов'язки довічного утримання чи догляду переходять до спад-

коємців, до яких перейшло передане відчужувачем право на майно. А в разі відсутності таких або відмови спадкоємців від зазначеного майна право власності на нього повертається до відчужувача.

Земельний кодекс України встановлює перехід права на земельну ділянку при переході права на будівлю і споруду. Так, у разі переходу права власності на будинок або його частину від однієї особи до іншої за договором довічного утримання право на земельну ділянку переходить на умовах, на яких вона належала попередньому власнику (ч. 3 ст. 120 ЗК України).

105. ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк (ч. 1 ст. 759 ЦК України). *Предметом договору* найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ), а також майнові права. За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму. Плата за користування майном може вноситися за вибором сторін у грошовій або натуральній формі.

Договором або законом може встановлюватися періодичний перегляд, зміну (індексацію) розміру плати за користування майном. Однак, незалежно від цього, наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася. Договором може встановлюватися порядок оплати за користування майном. Якщо порядок оплати договором не встановлено, плата вноситься щомісячно. Наймач звільняється від плати за той час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

Договір найму укладається на строк, який встановлюється у договорі, але щодо окремих видів майна законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору (наприклад, Земельним кодексом України встановлено граничний строк оренди земельної ділянки, який складає, відповідно до ч. 3 ст. 92 ЗК України, п'ятдесят років). Договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний строк, вважається укладеним на строк, що відповідає максимальному строку (п. 3 ч. 3 ст. 763 ЦК України).

Обов'язки наймодавця:

- передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму;
- передати наймачеві річ у комплекті і стані, що відповідають умовам договору найму та її призначенню;
- попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача чи інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею;
- провадити капітальний ремонт речі за власний рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом.

Права наймодавця:

- отримувати плату за користування майном, розмір якої встановлено договором найму;
- вимагати розірвання договору найму, якщо наймач користується річчю всупереч договору або призначенню речі;
- вимагати розірвання договору найму, якщо наймач без дозволу передав річ у користування іншій особі;
- вимагати розірвання договору найму, якщо наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі або не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

Обов'язки наймача:

- у присутності наймодавця перевірити справність речі. Якщо наймач у момент передання речі в його володіння не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані;
- користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору;
- усунути погіршення речі, які сталися з його вини;
- провадити поточний ремонт речі, переданої у найм, якщо інше не встановлено договором або законом;
- у разі припинення договору найму негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі. Якщо наймач не виконує обов'язок щодо повернення речі, наймодавець має право вимагати від наймача сплати неустойки у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення.

Права наймача:

- право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм;
- відремонтувати річ, зарахувавши вартість ремонту в рахунок плати за користування річчю, або вимагати відшкодування вартості ремонту, або вимагати розірвання договору та відшкодування збитків у разі, коли наймодавець не провів капітального ремонту речі, якщо це перешкоджає її використанню відповідно до призначення та умов договору;
- вимагати розірвання договору найму, якщо наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;
- вимагати розірвання договору найму, якщо наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі;
- наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, після спливу строку договору має переважне право перед іншими особами на укладення договору найму на новий строк (ч. 1 ст. 777 ЦК України);
- наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, у разі продажу речі, переданої у найм, має переважне право перед іншими особами на її придбання (ч. 2 ст. 777 ЦК України).

Наймач може поліпшити річ, яка є предметом договору найму, лише за згодою наймодавця. Якщо поліпшення можуть бути відокремлені від речі без її пошкодження, наймач має право на їх вилучення. Якщо поліпшення речі зроблено за згодою наймодавця, наймач має право на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю. Якщо в результаті поліпшення, зробленого за згодою наймодавця, створена нова річ, наймач стає її співвласником. Частка наймача у праві власності відповідає вартості його витрат на поліпшення речі, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо наймач без згоди наймодавця зробив поліпшення, які не можна відокремити без шкоди для речі, він не має права на відшкодування їх вартості (ст. 778 ЦК України).

Договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи наймача, якщо інше не встановлено договором або законом, або у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.

Різновидами договору найму є: прокат, найм (оренда) земельної ділянки; найм будівлі або іншої капітальної споруди; найм (оренда) транспортного засобу; лізинг; найм (оренда) житла.

106. СТРОК ДОГОВОРУ НАЙМУ

У Цивільному кодексі України встановлюється, що договір найму укладається на строк, встановлений договором. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк. Кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна — за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк. Законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна. Якщо до спливу встановленого законом максимального строку найму жодна із сторін не відмовилася від договору, укладеного на невизначений строк, він припиняється зі спливом максимального строку договору. Договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний строк, вважається укладеним на строк, що відповідає максимальному строку (ст. 763 ЦК України).

Стаття 93 Земельного кодексу України встановлює граничний строк найму: оренда земельної ділянки може бути короткостроковою (не більше п'яти років) та довгостроковою (не більше п'ятдесяти років).

107. НАДАННЯ РЕЧІ У КОРИСТУВАННЯ

Річ може надаватися у користування за договорами *лізингу* оренди, концесії, сервітуту, емфітевзису, суперфіцію.

Лізинг — це господарча операція, за якою власник передає лізингоодержувачу право користування активом за плату на певний проміжок часу.

Оренда — це тимчасове використання майна за плату на праві договору про оренду.

Концесія — це надання уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі договору на

строк за платню юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення, будівництво, управління, експлуатацію об'єкта концесії за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань щодо створення, будівництва або управління, експлуатації об'єкта концесії та можливого підприємницького ризику.

Сервітут — це обмежене речове право, яке забезпечує невластника нерухомості, речі можливістю користуватися цією нерухомістю, річчю з певними обмеженнями, встановленими законом або договором.

Емфітевзис — це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Суперфіцій — це право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

108. ДОГОВІР ПРОКАТУ

Прокат — це особливий вид оренди. За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк (ч. 1 ст. 787 ЦК України).

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Предмет договору прокату може використовуватися для виробничих потреб, якщо це встановлено договором (ст. 788 ЦК України).

Договір прокату є договором *приєднання*, тобто договором, умови якого визначені однією із сторін (наймодавцем) у формулярах або інших стандартних формах і можуть бути прийняті іншою стороною не інакше, як шляхом приєднання до договору в цілому. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом. Серед прав наймачів, встановлених законом, зазначимо право відмовитися від договору прокату і повернути річ наймодавцеві у будь-який час, а плата за прокат речі, що сплачена наймачем за весь строк договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного користування річчю (ст. 790 ЦК України). Крім цього, у ч. 3 ст. 791 ЦК України зазначається, що капітальний і поточний ремонт речі здійснює наймодавець за свій

рахунок, якщо він не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

Умови договору прокату, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено типовими умовами договору, є нікчемними. Договір прокату є *публічним* договором, тобто укладений комерційним підприємством, у якому зазначено його обов'язки щодо послуг, які ним надаються у відношенні до кожного, хто звернеться до цього підприємства. Ціна товарів робіт або послуг, а також інші умови публічного договору є однаковими для всіх, за винятком випадків, коли законом або іншими правовими актами припускається надання пільг для окремих категорій споживачів.

109. НАЙМ (ОРЕНДА) ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності (ст. 1 Закону України “Про оренду землі”¹).

Орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи (ч. 5 ст. 93 Земельного кодексу України).

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою (ст. 5 Закону України “Про оренду землі”).

За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Земельна ділянка може передаватись у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які знаходяться на ній, або без них (ст. 792 ЦК України).

Договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально (ст. 14 Закону України “Про оренду землі”).

Закон України “Про оренду” землі встановлює також обов'язкову державну реєстрацію договору оренди землі. Відповідно до ст. 18 цього Закону договір оренди землі набирає чинності після його

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 46–47, ст. 280.

державної реєстрації. Крім цього, стаття 15 вищезгаданого Закону встановлює вимоги щодо складання договору оренди.

Так, істотними умовами договору оренди землі є:

- об'єкт оренди (місце розташування та розмір земельної ділянки);
- строк дії договору оренди;
- орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату;
- умови використання та цільове призначення земельної ділянки, яка передається в оренду;
- умови збереження стану об'єкта оренди;
- умови і строки передачі земельної ділянки орендарю;
- умови повернення земельної ділянки орендодавцеві;
- існуючі обмеження (обтяження) щодо використання земельної ділянки;
- визначення сторони, яка несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди чи його частини;
- відповідальність сторін.

Відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею, є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним.

Розмір, форма і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди. Орендна плата може справлятися у грошовій, натуральній та відробітковій (надання послуг орендодавцю) формах, за винятком оренди земельної ділянки, що перебуває у державній і комунальній власності. У цьому разі плата *справляється* винятково у грошовій формі. Внесення орендної плати оформлюється письмово, за винятком перерахування коштів через фінансові установи.

Договір найму (оренди) земельних ділянок є двостороннім, оплатним та консенсуальним.

Орендодавець має право вимагати від орендаря:

- використання земельної ділянки за цільовим призначенням згідно з договором оренди;
- дотримання екологічної безпеки землекористування та збереження родючості ґрунтів;
- своєчасного внесення орендної плати.

Орендодавець зобов'язаний:

- передати в користування земельну ділянку у стані, що відповідає умовам договору оренди;
- при передачі земельної ділянки в оренду забезпечувати відповідно до закону реалізацію прав третіх осіб щодо орендованої земельної ділянки;
- не вчиняти дій, які б перешкоджали орендареві користуватися орендованою земельною ділянкою;
- відшкодувати орендарю капітальні витрати, пов'язані з поліпшенням стану об'єкта оренди, яке проводилося орендарем за згодою орендодавця;
- попередити орендаря про особливі властивості та недоліки земельної ділянки, які в процесі її використання можуть спричинити екологічно небезпечні наслідки для довкілля або призвести до погіршення стану самого об'єкта оренди (ст. 24 Закону України “Про оренду землі”).

Орендар земельної ділянки має право:

- самостійно господарювати на землі з дотриманням умов договору оренди землі;
- за письмовою згодою орендодавця зводити в установленому законодавством порядку житлові, виробничі, культурно-побутові й інші будівлі і споруди та закладати багаторічні насадження;
- отримувати продукцію і доходи;
- здійснювати в установленому законодавством порядку за письмовою згодою орендодавця будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем.

Орендар земельної ділянки зобов'язаний:

- приступати до використання земельної ділянки в строки, встановлені договором оренди землі, зареєстрованим в установленому законом порядку;
- виконувати встановлені щодо об'єкта оренди обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом або договором оренди землі;
- дотримуватися режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- у п'ятиденний строк після державної реєстрації договору оренди земельної ділянки державної або комунальної власності надати копію договору відповідному органу державної податкової служби (ст. 25 Закону України “Про оренду землі”).

Орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця.

Орендар, який відповідно до закону може мати у власності орендовану земельну ділянку, має переважне право на придбання її у власність у разі продажу цієї земельної ділянки, за умови, що він сплачує ціну, за якою вона продається, і у разі продажу на конкурсі (аукціоні), якщо його пропозиція є рівною з пропозицією, яка є найбільшою із запропонованих учасниками конкурсу (аукціону). Орендодавець зобов'язаний повідомити в письмовій формі орендаря про намір продати земельну ділянку третій особі із зазначенням її ціни та інших умов, на яких вона продається (ст. 9 Закону України “Про оренду землі”).

У разі смерті фізичної особи (орендаря) право на оренду земельної ділянки переходить до його спадкоємців, якщо інше не передбачено договором оренди.

110. НАЙМ (ОРЕНДА) БУДІВЕЛЬ ТА ІНШИХ КАПІТАЛЬНИХ СПОРУД

Оренда будівлі або іншої капітальної споруд — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування будівлею або іншою капітальною спорудою, яка необхідна орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Орендодавцями будівель або інших капітальних споруд є їх власники або уповноважені ними особи.

Орендарями будівель або інших капітальних споруд є господарські товариства, створені членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу, інші юридичні особи та громадяни України, фізичні та юридичні особи іноземних держав, міжнародні організації та особи без громадянства, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування будівлею або іншою капітальною спорудою. Фізична особа, яка бажає укласти договір оренди *державного майна*, до його укладення зобов'язана зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 6 Закону України “Про оренду державного та комунального майна”¹).

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 30, ст. 416.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) укладається у письмовій формі. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на один рік і більше підлягає нотаріальному посвідченню та обов'язковій державній реєстрації (ст. 793 і 794 ЦК України).

Договір найму (оренди) будівель або інших капітальних споруд є двостороннім, оплатним та консенсуальним.

Передача наймачеві будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту починається обчислення строку договору найму, якщо інше не встановлено договором. Повернення наймачем предмета договору найму оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту договір найму припиняється (ст. 795 ЦК України).

Закон України "Про оренду державного та комунального майна" встановлює вимоги щодо договору оренди майна, яке перебуває у державній та комунальній власності. Відповідно до ч. 1 ст. 10 вищезгаданого Закону, істотними умовами договору оренди є:

- об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації);
- термін, на який укладається договір оренди;
- орендна плата з урахуванням її індексації;
- порядок використання амортизаційних відрахувань;
- відновлення орендованого майна та умови його повернення;
- виконання зобов'язань;
- відповідальність сторін;
- страхування орендарем взятого ним в оренду майна;
- обов'язки сторін щодо забезпечення пожежної безпеки орендованого майна.

Одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму. У договорі найму сторони можуть визначити розмір земельної ділянки, яка передається наймачеві. Якщо розмір земельної ділянки у договорі не визначений, наймачеві надається право користування усією земельною ділянкою, якою володів наймодавець. Якщо наймодавець

не є власником земельної ділянки, вважається, що власник земельної ділянки погоджується на надання наймачеві права користування земельною ділянкою, якщо інше не встановлено договором наймодавця з власником земельної ділянки (ст. 796 ЦК України).

Плата, яка справляється з наймача будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), складається з плати за користування нею і плати за користування земельною ділянкою (ст. 797 ЦК України).

111. НАЙМ (ОРЕНДА) ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Найм (оренда) транспортних засобів — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування транспортних засобів необхідною орендареві для власних потреб або проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Орендодавцями транспортних засобів є їх власники або уповноважені ними особи.

Орендарями транспортних засобів є фізичні та юридичні особи.

Предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо. Транспортний засіб може передаватися в найм (оренду) з екіпажем, який його обслуговує, та наданням наймодавцем наймачеві комплексу послуг для забезпечення нормального використання транспортного засобу. У разі надання транспортного засобу в найм (оренду) з екіпажем, управління та технічна експлуатація транспортного засобу провадяться його екіпажем. Екіпаж не припиняє трудових відносин з наймодавцем. Витрати на утримання екіпажу несе наймодавець. Екіпаж транспортного засобу зобов'язаний відмовитися від виконання розпоряджень наймача, якщо вони суперечать умовам договору найму, умовам використання транспортного засобу, а також якщо вони можуть бути небезпечними для екіпажу, транспортного засобу, прав інших осіб.

Договір найму (оренди) транспортного засобу укладається у письмовій формі. У разі, коли хоча б однією із сторін договору найму оренди транспортного засобу є фізична особа, Цивільний кодекс вимагає нотаріального посвідчення цього договору. Договір найму (оренди) транспортних засобів є двостороннім, оплатним та консенсуальним.

Договором не може бути обмежене право наймача самостійно здійснювати використання транспортного засобу у своїй діяльності

і без згоди наймодавця укладати від свого імені договори перевезення, а також інші договори відповідно до призначення транспортного засобу.

Обов'язки наймача:

- підтримувати транспортний засіб у належному технічному стані;
- нести витрати, пов'язані з використанням транспортного засобу, в тому числі зі сплатою податків та інших платежів;
- відшкодувати збитки, завдані у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо він не доведе, що це сталося не з його вини;
- відшкодувати шкоду, завдану іншій особі у зв'язку з використанням транспортного засобу.

112. ДОГОВІР ЛІЗИНГУ

Лізинг — це господарська операція, за якою лізингодавець передає лізингоодержувачу право користування активом за плату на певний період часу.

У статті 806 Цивільного кодексу України зазначається, що за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий [фінансовий] лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Предметом договору лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Суб'єктами лізингу можуть бути:

- *лізингодавець* — юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;
- *лізингоодержувач* — фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

- *продавець* (постачальник) — фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;
- *інші юридичні або фізичні особи*, які є сторонами багатостороннього договору лізингу (ст. 4 Закону України “Про фінансовий лізинг”¹).

Непряний (фінансовий) лізинг регулюється Законом України “Про фінансовий лізинг”, який встановлює обов’язкові умови для цього виду договору. Так, відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, істотними умовами договору фінансового лізингу є:

- предмет лізингу;
- строк, на який лізингоодержувачу надається право користування предметом лізингу (строк лізингу);
- розмір лізингових платежів;
- інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Лізинг може здійснюватися тільки на підставі договору лізингу. Такий договір укладається між суб’єктами лізингу у формі багатосторонньої угоди (за участю лізингодавця, лізингоодержувача, продавця об’єкта лізингу) або двосторонньої (між лізингодавцем і лізингоодержувачем).

Договір лізингу укладається в письмовій формі. Недодержання такої форми не тягне за собою визнання договору лізингу недійсним (відповідно до ст. 46 Цивільного кодексу України). У разі виникнення спору, пов’язаного з виконанням договору лізингу, суд (арбітражний суд) з урахуванням вимог ст. 153 Цивільного кодексу України та ст. 7 Закону України “Про фінансовий лізинг”, де вказано перелік істотних умов договору лізингу, може визнати договір неукладеним, якщо буде з’ясовано, що сторонами не досягнуто згоди за усіма цими умовами.

Права лізингодавця:

- інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;
- здійснювати перевірки дотримання лізингоодержувачем умов користування предметом лізингу та його утримання;
- відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом;

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 16, ст. 68.

- вимагати розірвання договору та повернення предмета лізингу у передбачених законом та договором випадках;
- стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса;
- вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону та договору;
- вимагати повернення предмета лізингу та виконання грошових зобов'язань за договором *сублізингу* безпосередньо йому в разі невиконання чи прострочення виконання грошових зобов'язань лізингоодержувачем за договором лізингу (ч. 1 ст. 10 Закону України “Про фінансовий лізинг”).

Сублізинг — це піднайм предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам у користування за плату на погоджений строк предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу.

Обов'язки лізингодавця:

- у передбачені договором строки надати лізингоодержувачу предмет лізингу у стані, що відповідає його призначенню та умовам договору;
- попередити лізингоодержувача про відомі йому особливі властивості та недоліки предмета лізингу, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я, майна лізингоодержувача чи інших осіб або призводити до пошкодження самого предмета лізингу під час користування ним;
- відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу;
- відшкодувати лізингоодержувачу витрати на поліпшення предмета лізингу, його утримання або усунення недоліків у порядку та випадках, передбачених законом та/або договором;
- прийняти предмет лізингу в разі дострокового розірвання договору лізингу або в разі закінчення строку користування предметом лізингу (ч. 2 ст. 10 Закону України “Про фінансовий лізинг”).

Права лізингоодержувача:

- обирати предмет лізингу та продавця або встановити специфікацію предмета лізингу і доручити вибір лізингодавцю;
- відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям;
- вимагати розірвання договору лізингу або відмовитися від нього у передбачених законом та договором лізингу випадках;

- вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу (ч. 1 ст. 11 Закону “Про фінансовий лізинг”).

Обов'язки лізингоодержувача:

- прийняти предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення та умов договору;
- відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у справному стані;
- своєчасно сплачувати лізингові платежі;
- надавати лізингодавцеві доступ до предмета лізингу і забезпечувати можливість здійснення перевірки умов його використання та утримання;
- письмово повідомляти лізингодавця, а в гарантійний строк і продавця предмета, про всі випадки виявлення несправностей предмета лізингу, його поломок або збоїв у роботі;
- письмово повідомляти про порушення строків проведення або непроведення поточного чи сезонного технічного обслуговування;
- у разі закінчення строку лізингу, дострокового розірвання договору лізингу та в інших випадках дострокового повернення предмета лізингу повернути предмет лізингу у стані, в якому його було прийнято у володіння, з урахуванням нормального зносу, або у стані, обумовленому договором (ч. 2 ст. 11 Закону України “Про фінансовий лізинг”).

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета договору лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо лізингодавець або продавець (постачальник) прострочили передання предмета договору лізингу лізингоодержувачу або лізингоодержувач прострочив повернення предмета договору лізингу лізингодавцю, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження несе сторона, яка прострочила (ст. 809 ЦК України).

113. ДОГОВІР НАЙМУ ЖИТЛА

Житло — приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові

частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо).

Власники житла мають право передавати житло для проживання в ньому інших осіб на певний строк за плату. Для цього необхідно укласти договір найму (оренди) житла. У ньому зазначається термін та розмір плати за користування житлом (правовим обмеженням може бути встановлений законом максимальний розмір плати, якого перевищувати не можна).

Договір найму житла можна укладати на будь-який строк. Якщо ж у договорі строк не вказали, то він вважається укладеним на п'ять років.

Порядок користування житлом наймачем та особами, які постійно проживають разом з ним, визначається за домовленістю між ними, а в разі спору — за рішенням суду.

Обов'язки наймачів:

- використовувати житло лише для проживання в ньому;
- забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані;
- не провадити перевлаштування та реконструкцію житла без згоди наймодавця;
- своєчасно вносити плату за житло та плату за комунальні послуги (останнє за договором може робити і наймодавець);
- здійснювати поточний ремонт житла.

Права наймачів:

- за згодою наймодавця вселяти у житло інших осіб для постійного проживання в ньому;
- передати на певний строк частину або все найняте ним помешкання в користування іншій особі (піднаймачеві);
- переваги серед інших претендентів при укладенні договору найму житла на новий строк;
- переваги у придбанні цього житла в разі його продажу.

Цивільний кодекс України досить детально регламентує питання продовження строку договору найму житла чи його розірвання. Про свої наміри переукласти договір на тих чи інших умовах або відмовитися від його пролонгації (продовження) на новий термін власник (наймодавець) зобов'язаний попередити наймачів не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку договору. Якщо наймач не був вчасно попереджений і тому не звільнив помешкан-

ня, то договір вважається укладеним на старих умовах і на той же термін.

За загальним правилом, розірвати договір найму житла може ініціативно як той, хто здавав, так і той, хто наймає, або на вимогу першого — рішення суду. Наймач має право відмовитися від договору найму помешкання будь-коли, але зобов'язаний не пізніше ніж за три місяці письмово попередити про це наймодавця.

У разі, якщо наймач не попередить наймодавця про намір розірвати договір найму і звільнить помешкання, він може бути примушений судом сплатити тримісячну неустойку, якщо наймодавець доведе, що не міг укласти договір найму житла на тих же умовах з іншою особою.

Тримісячний попереджувальний термін про розірвання договору найму житла скорочується до двох місяців, якщо наймодавець заявить про необхідність використання житла для власного проживання у ньому та членів його сім'ї. З ініціативи наймодавця договір можна розірвати у випадку, коли наймач або інші особи, за дії яких він відповідає, використовують житло не за призначенням чи систематично порушують права та інтереси сусідів.

Наймодавець має право розірвати договір через суд у разі:

- не внесення наймачем плати за житло за шість місяців, якщо договором не встановлено більший термін, а при короткостроковому наймі — понад два рази;
- руйнування або псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає.

114. ДОГОВІР ПОЗИЧКИ

За договором позички одна сторона (*позичкодавець*) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. Користування річчю вважається безоплатним, якщо сторони прямо домовилися про це або якщо це впливає із суті відносин між ними (ст. 827 ЦК України).

Договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може укладатися усно.

Договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою укладається у письмовій формі.

Договір позички будівлі, іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на один рік і більше укладається у письмовій

формі, підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Договір позички транспортного засобу, в якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму.

Позичкодавцем може бути фізична або юридична особа. Юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, не може передавати речі у безоплатне користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю.

Договір позички є безоплатним, двостороннім, може бути реальним та консенсуальним.

Права позичкодавця:

- право на відчуження речі, яка передана ним у користування; до набувача речі переходять права та обов'язки позичкодавця;
- право вимагати розірвання договору і повернення речі, якщо у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому;
- вимагати розірвання договору і повернення речі, якщо користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору;
- вимагати розірвання договору і повернення речі, якщо річ самочинно передана у користування іншій особі;
- вимагати розірвання договору і повернення речі, якщо в результаті недбалого поводження з річчю вона може бути знищена або пошкоджена;
- вимагати примусового повернення і відшкодування завданих збитків, якщо користувач не повертає річ після припинення договору.

Права користувача:

- вимагати розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків, якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування;
- повернути річ, яка передана йому у користування, в будь-який час до спливу строку договору.

Обов'язки користувача:

- нести звичайні витрати щодо підтримання належного стану речі, переданої йому в користування;
- користуватися річчю за її призначенням або відповідно до мети, визначеної у договорі;
- користуватися річчю особисто, якщо інше не встановлено договором;
- повідомити позичкодавця про відмову від договору (позички) не пізніше як за сім днів до повернення речі, якщо річ потребує особливого догляду або зберігання;
- повернути річ після закінчення строку договору в тому же стані, в якому вона була на момент її передання.

Особа, яка стала власником речі, переданої у користування, має право вимагати розірвання договору, який укладено без визначення строку. Про розірвання договору користувач має бути повідомлений заздалегідь, у строк, що відповідає меті позички (ч. 3 ст. 834 ЦК України).

Договір позички припиняється у разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, якій річ було передано в користування, якщо інше не встановлено договором (ст. 835 ЦК України).

115. ДОГОВІР ПІДРЯДУ

За договором підряду одна сторона (*підрядник*) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (*замовника*), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові (ст. 837 ЦК України).

Якщо підрядник залучає до виконання роботи інших осіб (*субпідрядників*), він залишається відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. У цьому випадку підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником — як замовник і несе відповідальність перед замовником за порушення субпідрядником свого обов'язку, а перед субпідрядником — за невиконання або неналежне виконання замовником своїх обов'язків за договором підряду.

Замовник і субпідрядник не мають права пред'являти один одному вимоги, пов'язані з порушенням договорів, укладених кожним

з них з генеральним підрядником, якщо інше не встановлено договором або законом.

У договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Якщо у договорі підряду не встановлено ціну роботи або способи її визначення, ціна встановлюється за рішенням суду на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Ціна роботи у договорі підряду включає відшкодування витрат підрядника та плату за виконану ним роботу (ст. 843 ЦК України).

Ціна у договорі підряду може бути визначена у кошторисі. Якщо виникла необхідність проведення додаткових робіт і у зв'язку з цим істотного перевищення визначеного приблизного кошторису, підрядник зобов'язаний своєчасно попередити про це замовника. Замовник, який не погодився на перевищення кошторису, має право відмовитися від договору підряду. У цьому випадку підрядник може вимагати від замовника оплати виконаної частини роботи. Підрядник, який своєчасно не попередив замовника про необхідність перевищення приблизного кошторису, зобов'язаний виконати договір підряду за ціною, встановленою договором. У разі істотного зростання після укладення договору вартості матеріалу, устаткування, які мали бути надані підрядником, а також вартості послуг, що надавалися йому іншими особами, підрядник має право вимагати збільшення кошторису. У разі відмови замовника від збільшення кошторису підрядник має право вимагати розірвання договору.

Якщо фактичні витрати підрядника виявилися меншими від тих, які передбачалися при визначенні ціни (кошторису), підрядник має право на оплату роботи за ціною, встановленою договором підряду, якщо замовник не доведе, що отримане підрядником заощадження зумовило погіршення якості роботи (ч. 2 ст. 845 ЦК України).

Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються у договорі підряду (ч. 1 ст. 846 ЦК України).

Права підрядника:

- вимагати відшкодування завданих збитків, включаючи додаткові витрати, викликані простоем, перенесенням строків виконання роботи або підвищенням ціни роботи у разі порушення замовником зобов'язань сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, обсязі та порядку, встановлених договором підряду;
- право на сплату йому встановленої ціни з урахуванням плати за виконану частину роботи, за вирахуванням сум, які підрядник одержав або міг одержати у зв'язку з невиконанням замовником

договору, якщо виконання роботи за договором підядру стало неможливим внаслідок дій або недогляду замовника;

- не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріалу, устаткування або річ, що підлягає переробці, і цим створив неможливість виконання договору підрядником;
- якщо замовник протягом одного місяця ухиляється від прийняття виконаної роботи, підрядник має право після дворазового попередження продати результат роботи, а суму виторгу, з врахуванням усіх належних підрядникові платежів внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язки підрядника:

- зобов'язаний вживати усіх заходів щодо збереження майна, переданого йому замовником, та відповідає за втрату або пошкодження цього майна;
- своєчасно попередити замовника про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника;
- своєчасно попередити замовника про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;
- відмовитися від договору підядру, якщо використання недоброякісного або непридатного матеріалу чи додержання вказівок замовника загрожує життю та здоров'ю людей або призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки людей, маючи право на відшкодування збитків.

Права замовника:

- замовник має право у будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника;
- відмовитися від договору підядру та вимагати відшкодування збитків у разі, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим;
- призначити підрядникові строк для усунення недоліків, якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином, а в разі невиконання підрядником цієї вимоги — відмовитися від договору підядру та вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення роботи іншій особі за рахунок підрядника;

- у будь-який час до закінчення роботи відмовитися від договору підряду, виплативши підрядникові плату за виконану частину роботи та відшкодувавши йому збитки, завдані розірванням договору;
- вимагати розірвання договору та відшкодування збитків за наявності у роботі істотних відступів від умов договору підряду або інших істотних недоліків.

Обов'язки замовника:

- сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, обсязі та порядку, встановлених договором підряду;
- прийняти роботу, виконану підрядником відповідно до договору підряду, оглянути її і в разі виявлення допущених у роботі відступів від умов договору або інших недоліків, негайно заявити про них підрядникові.

Виконана робота повинна відповідати якості, визначеній у договорі підряду, або вимогам, що ставляться на момент передавання її замовникові. Результат роботи в межах розумного строку повинен бути придатним для використання відповідно до договору підряду або для звичайного використання роботи такого характеру. А якщо договором або законом передбачено надання підрядником замовнику гарантії якості роботи, підрядник зобов'язаний передати замовнику результат роботи, який має відповідати цим вимогам протягом усього гарантійного строку.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підряду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку — сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 842 ЦК України).

До вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підряду, застосовується позовна давність в один рік, а щодо будівель і споруд — три роки від дня прийняття роботи замовником (ст. 863 ЦК України).

116. БУДІВЕЛЬНИЙ ПІДРЯД

За договором будівельного підряду підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а

замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію. Якщо цей обов'язок не покладається на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх.

Предметом договору підряду може бути проведення нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції (технічного переоснащення) підприємств, будівель (зокрема житлових будинків), споруд, виконання монтажних, пусконаладжувальних та інших робіт, нерозривно пов'язаних з місцезнаходженням об'єкта (ст. 875 ЦК України).

Сторонами у договорі підряду є замовник, підрядник, інвестор.

Замовник — це фізична або юридична особа будь-якої форми власності, яка видає замовлення на будівництво, укладає договір підряду (контракт) про виконання робіт на будівництві об'єктів (контракт), контролює хід його виконання, приймає та оплачує виконані роботи.

Підрядник — це юридична особа будь-якої форми власності, що має відповідну ліцензію, яка укладає договір підряду (контракт) на будівництво (проектування) об'єктів, відповідно до визначених у ньому умов виконує передбачені договором підряду (контрактом) роботи та передає їх замовнику.

Інвестор — це юридична особа, яка приймає рішення про інвестування капітальних вкладень в об'єкти будівництва, забезпечує їх фінансування, якщо вона не є замовником.

Власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт до їх здачі замовнику є підрядник (ст. 876 ЦК України).

Права підрядника:

- відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків у разі внесення замовником до проектно-кошторисної документації змін, що потребують додаткових робіт, вартість яких перевищує десять відсотків визначеної у кошторисі ціни.

Обов'язки підрядника:

- здійснювати будівництво та пов'язані з ним будівельні роботи відповідно до проектної документації, що визначає обсяг і зміст робіт та інші вимоги, які ставляться до робіт та до кошторису, що визначає ціну робіт (ч. 1 ст. 877 ЦК України);
- укласти договір страхування об'єкта будівництва або комплексу робіт, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду (ч. 1 ст. 881 ЦК України);

- усунути за свій рахунок недоліки робіт та у разі використання свого матеріалу — відшкодувати шкоду, яка сталася внаслідок неякісного матеріалу;
- підрядник відповідає за недоліки збудованого об'єкта, прострочення передання його замовникові та за інші порушення договору (за недосягнення проектної потужності, інших запроектованих показників тощо), якщо не доведе, що ці порушення сталися не з його вини (ч. 1 ст. 883 ЦК України).

Права замовника:

- вносити зміни до проектно-кошторисної документації до початку робіт або під час їх виконання за умови, що додаткові роботи, викликані такими змінами, за вартістю не перевищують десяти відсотків визначеної у кошторисі ціни і не змінюють характеру робіт, визначених договором (ст. 878 ЦК України);
- з метою здійснення контролю та нагляду за будівництвом і прийняття від свого імені відповідних рішень укласти договір про надання такого виду послуг із спеціалізованою організацією або спеціалістом. У цьому разі в договорі будівельного підряду визначаються функції та повноваження такого спеціаліста (ч. 3 ст. 881 ЦК України);
- відмовитися від прийняття робіт у разі виявлення недоліків, які виключають можливість використання об'єкта для вказаної в договорі мети та не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою (ч. 6 ст. 882 ЦК України).

Обов'язки замовника:

- негайно, з моменту повідомлення підрядника про готовність передання робіт, розпочати прийняття робіт (етапу робіт) виконаних за договором будівельного підряду;
- у разі невиконання або неналежного виконання обов'язків за договором будівельного підряду замовник сплачує підрядникові неустойку, встановлену договором або Законом¹, та відшкодує збитки у повному обсязі, якщо не доведе, що порушення договору сталося не з його вини.

¹ Закон України „Про майнову відповідальність за порушення умов договору підряду (контракту) про виконання робіт на будівництві об'єктів” (Відомості Верховної Ради, 2000, № 27, ст. 212).

Передача та прийняття робіт.

Замовник організовує та здійснює прийняття робіт за свій рахунок, якщо інше не встановлено договором. У прийнятті робіт повинні брати участь представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених законом або іншими нормативно-правовими актами. Замовник, який попередньо прийняв окремі етапи робіт, несе ризик їх знищення або пошкодження не з вини підрядника, у тому числі й у випадках, коли договором будівельного підряду передбачено виконання робіт на ризик підрядника. Передача робіт підрядником і прийняття їх замовником оформлюється актом, підписаним обома сторонами. У разі відмови однієї із сторін від підписання акта про це вказується в акті і він підписується другою стороною. Акт, підписаний однією стороною, може бути визнаний судом недійсним лише у разі, якщо мотиви відмови другої сторони від підписання акта визнані судом обґрунтованими. Прийняття робіт може здійснюватися після попереднього випробування, якщо це передбачено договором будівельного підряду або впливає з характеру робіт. У цьому випадку прийняття робіт може здійснюватися лише у разі позитивного результату попереднього випробування. Замовник має право відмовитися від прийняття робіт у разі виявлення недоліків, які виключають можливість використання об'єкта для вказаної в договорі мети та не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою. Цивільний кодекс України встановлює гарантійний строк експлуатації об'єкта відповідно до договору у десять років від дня прийняття об'єкта замовником, якщо більший гарантійний строк не встановлений договором або законом.

Підрядник відповідає за дефекти, виявлені у межах гарантійного строку, якщо він не доведе, що вони сталися внаслідок:

- природного зносу об'єкта або його частин;
- неправильної його експлуатації або неправильності інструкцій щодо його експлуатації, розроблених самим замовником або залученими ним іншими особами;
- неналежащего ремонту об'єкта, який здійснено самим замовником або залученими ним третіми особами.

У разі руйнування або пошкодження об'єкта будівництва внаслідок непереборної сили до спливу встановленого договором будівельного підряду строку здачі об'єкта, а також у разі неможливості завершити будівництво (будівельні роботи) з інших причин, що не залежать від

замовника, підрядник не має права вимагати від замовника плату за роботу або оплату витрат, якщо інше не встановлено договором.

Обставинами непереборної сили є надзвичайні обставини та події (землетрус, ураган, шторм, повінь; війна та воєнні події, зруйнування внаслідок дії вибухових приладів, що знаходяться у землі; радіаційне, хімічне зараження, інші надзвичайні та невідворотні за даних умов події), які не можуть бути передбачені сторонами під час укладення договору підряду (контракту) та в разі виникнення яких неможливо вжити відповідних заходів.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження об'єкта будівництва до його прийняття замовником несе підрядник, крім випадків, коли це сталося внаслідок обставин, що залежали від замовника (ст. 880 ЦК України).

117. ПІДРЯД НА ПРОЕКТНІ ТА ПОШУКОВІ РОБОТИ

За договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх (ч. 1 ст. 887 ЦК України).

Проектні та пошукові робіт підлягають обов'язковому ліцензуванню відповідно до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”¹.

Сторонами за договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт є замовник, підрядник.

Замовник — це будь-яка фізична або юридична особа, яка передає завдання на проектування, укладає договір підряду (контракт) про виконання проектних та пошукових робіт (контракт), контролює хід його виконання, приймає та оплачує виконані роботи.

Підрядник — це юридична особа будь-якої форми власності, що має відповідну ліцензію, яка укладає договір підряду (контракт) про виконання проектних та пошукових робіт, відповідно до визначених у ньому умов виконує передбачені договором підряду (контрактом) роботи та передає їх замовникові.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 36, ст. 299.

Обов'язки замовника за договором підяду на проведення проектних та пошукових робіт:

- передати підрядникові завдання на проектування, а також інші вихідні дані, необхідні для складання проектно-кошторисної документації. Допускається підготовка завдання за дорученням замовника підрядником. У цьому разі завдання стає обов'язковим для сторін з моменту його затвердження замовником;
- сплатити підрядникові встановлену ціну після завершення усіх робіт чи сплатити її частинами після завершення окремих етапів робіт або в іншому порядку, встановленому договором або законом (п. 1 ч. 1 ст. 889 ЦК України);
- використовувати проектно-кошторисну документацію, одержану від підрядника, лише для цілей, встановлених договором, не передавати проектно-кошторисну документацію іншим особам і не розголошувати дані, що містяться у ній, без згоди підрядника (п. 2 ч. 1 ст. 889 ЦК України);
- надавати послуги підрядникові у виконанні проектних та пошукових робіт в обсязі та на умовах, встановлених договором (п. 3 ч. 1 ст. 889 ЦК України);
- брати участь разом з підрядником у погодженні готової проектно-кошторисної документації з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування (п. 4 ч. 1 ст. 889 ЦК України);
- відшкодувати підрядникові додаткові витрати, пов'язані із зміною вихідних даних для проведення проектних та пошукових робіт внаслідок обставин, що не залежать від підрядника (п. 5 ч. 1 ст. 889 ЦК України);
- залучити підрядника до участі у справі за позовом, пред'явленим до замовника іншою особою у зв'язку з недоліками складеної проектною документації або виконаних пошукових робіт (п. 6 ч. 1 ст. 889 ЦК України).

Обов'язки підрядника за договором підяду на проведення проектних та пошукових робіт:

- додержуватися вимог, що містяться у завданні та інших вихідних даних для проектування та виконання пошукових робіт, і має право відступити від них лише за згодою замовника;
- виконувати роботи відповідно до вихідних даних для проведення проектування та згідно з договором;

- погоджувати готову проектно-кошторисну документацію із замовником, а в разі необхідності — і з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- передати замовникові готову проектно-кошторисну документацію та результати пошукових робіт;
- не передавати без згоди замовника проектно-кошторисну документацію іншим особам;
- гарантувати замовникові відсутність у інших осіб права перешкодити або обмежити виконання робіт на основі підготовленої за договором проектно-кошторисної документації (ст. 890 ЦК України).

118. ПІДРЯД НА ВИКОНАННЯ НАУКОВО-ПОШУКОВИХ І ДОСЛІДНО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ РОБІТ

За договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її (ст. 892 ЦК України).

Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт є оплатним, двостороннім, консенсуальним. Відповідно до ст. 208 ЦК України, договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт потрібно вчиняти у письмовій формі.

Сторонами за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт є замовник і виконавець.

Замовником може бути будь-яка фізична або юридична особа.

Виконавець — фізична або юридична особа, а для окремих видів науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт, для проведення яких необхідно отримання відповідної ліцензії, згідно із Законом України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”¹.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 36, ст. 299.

Права замовника за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт:

- використовувати передані йому результати робіт у межах і на умовах, встановлених договором.

Обов'язки замовника за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт:

- видати виконавцеві технічне завдання та погодити з ним програму (техніко-економічні показники) або тематику робіт;
- передати виконавцеві необхідну для виконання робіт інформацію;
- прийняти та оплатити повністю завершені науково-дослідні або дослідно-конструкторські та технологічні роботи відповідно до договору;
- забезпечити конфіденційність відомостей щодо предмета договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт, ходу його виконання та одержаних результатів, якщо інше не встановлено договором.

Права виконавця за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт:

- залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника;
- залучати інших осіб (субвиконавців) до виконання дослідно-конструкторських та технологічних робіт, якщо інше не встановлено договором;
- використати одержаний ним результат робіт також для себе, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язки виконавця за договором на виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника;

- передати повністю завершені науково-дослідні або дослідно-конструкторські роботи відповідно до договору;
- забезпечити конфіденційність відомостей щодо предмета договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, ходу його виконання та одержаних результатів, якщо інше не встановлено договором;
- виконати роботи відповідно до погодженої із замовником програми (техніко-економічних показників) або тематики і передати замовникові результат у строк, встановлений договором;
- додержуватися вимог, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності;

- вживати заходів для захисту одержаних при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій охороні, та інформувати про це замовника;
- своїми силами та за свій рахунок усувати допущені з його вини недоліки у технічній документації, які можуть спричинити відступи від техніко-економічних показників, передбачених у технічному завданні замовника або в договорі;
- негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати або недоцільність продовжувати роботу;
- відшкодувати замовнику реальні збитки у межах ціни робіт, у яких виявлено недоліки, якщо договором встановлено, що вони підлягають відшкодуванню в межах загальної ціни робіт за договором.

119. ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ

За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ч. 1 ст. 901 ЦК України).

За загальним правилом, виконавець повинен надати послугу особисто, але якщо договором встановлено право виконавця покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, він може залучити її до виконання послуги, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору.

Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами (ст. 905 ЦК України).

Обов'язки виконавця за договором про надання послуг:

- у разі наявності його вини, відшкодувати збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо

інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором (ст. 906 ЦК України).

Обов'язки замовника за договором про надання послуг:

- оплатити надану йому послугу в розмірі, строки та порядку, що встановлені договором;
- за договором про безоплатне надання послуг відшкодувати виконавцеві усі фактичні витрати, необхідні для виконання договору;
- виплатити виконавцеві розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов'язаний виплатити виконавцеві плату в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом, у разі неможливості виконати договір про надання послуг, що виникла не з вини виконавця (ч. 3 ст. 903 ЦК України).

120. ДОГОВІР ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ

За договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Умови перевезення вантажу встановлюються за договором перевезення. Цей договір укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складеною транспортною накладною. Таким документом може бути *коносамент* (цінний папір, який видається перевізником відправнику і надає право розпоряджатися вантажем) або інший документ, встановлений транспортними кодексами (статутами).

Умови перевезення деяких вантажів регулюються законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Серед них і міжнародно-правові акти, відповідно до яких встановлюються строки позовної давності, порядок пред'явлення позовів у спорах, пов'язаних з перевезеннями у закордонному сполученні.

Сторонами у договорі перевезення вантажу є відправник, перевізник і одержувач.

Відправником може бути будь-яка фізична або юридична особа.

Перевізник – юридична особа будь-якої форми власності, яка має відповідні ліцензії на надання послуг з перевезення вантажу.

Одержувачем може бути будь-яка фізична або юридична особа. *Обов'язки перевізника* за договором перевезення вантажу:

- несе відповідальність за ненадання транспортного засобу для перевезення вантажу, встановлену договором, якщо інше не встановлено транспортними кодексами (статутами), крім випадків, коли ненадання транспортного засобу сталося не з їхньої вини, зокрема, у разі припинення (обмеження) перевезення вантажу в певних напрямках, що встановлені нормативними актами (ембарго);
- відшкодовує відправнику збитки, завдані простроченням доставки вантажу, якщо інші форми відповідальності не встановлені договором, транспортними кодексами (статутами);
- несе відповідальність за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятого до перевезення вантажу в розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини.

Обов'язки відправника за договором перевезення вантажу:

- несе відповідальність за ненадання вантажу або невикористання наданого транспортного засобу з інших причин, якщо інше не встановлено транспортними кодексами (статутами), крім випадків, коли невикористання наданого транспортного засобу сталося не з їхньої вини, зокрема у разі припинення (обмеження) перевезення вантажу у певних напрямках встановленого нормативними актами (ембарго).

Відповідно до ч. 1 ст. 925 ЦК України, до пред'явлення перевізником позову, що випливає із договору перевезення вантажу, є обов'язковим пред'явлення йому претензії у порядку, встановленому законом, транспортними кодексами (статутами). Право пред'явлення позову належить відправникові вантажу або його одержувачу. Строк позовної давності за договором перевезення вантажу складає один рік.

121. ДОГОВІР ТРАНСПОРТНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу. Договором транспортного експедирування може бути встановлено обов'язок експедитора організувати перевезення вантажу транспортом за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, зобов'язання експедитора ук-

ласти від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечити відправку і одержання вантажу, а також інші зобов'язання, пов'язані з перевезенням. Договором транспортного експедирування може бути передбачено надання додаткових послуг, необхідних для доставки вантажу: перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання у пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо (ст. 929 ЦК України).

Договір транспортного експедирування укладається в письмовій формі.

Сторонами за договором є клієнт і експедитор.

Клієнтом може бути будь-яка фізична або юридична особа.

Експедитор — фізична особа (суб'єкт підприємницької діяльності) або юридичні особи будь-якої форми власності.

Права та обов'язки клієнта:

- повинен видати експедиторові довіреність, якщо вона є необхідною для виконання його обов'язків;
- зобов'язаний надати експедиторові документи та іншу інформацію про властивості вантажу, умови його перевезення, а також інформацію, необхідну для виконання експедитором обов'язків, встановлених договором (ч. 1 ст. 933 ЦК України);
- відповідає за збитки, завдані експедиторові у зв'язку з ненаданням документів та інформації про властивості вантажу, умови його перевезення, а також інформації, необхідної для виконання експедитором обов'язків, встановлених договором;
- має право відмовитися від договору транспортного експедирування, попередивши про це експедитора в розумний строк та відшкодувавши збитки, завдані експедиторові у зв'язку з розірванням договору.

Права та обов'язки експедитора:

- має право залучити до виконання своїх обов'язків за договором транспортного експедирування інших осіб, але при цьому він несе відповідальність за їх дії перед клієнтом;
- повинен повідомити клієнта про виявлені недоліки одержаної інформації, а в разі її неповноти — вимагати у клієнта необхідну додаткову інформацію (ч. 2 ст. 993 ЦК України);

- у разі ненадання клієнтом документів та необхідної інформації має право відкласти виконання своїх обов'язків за договором транспортного експедирування до надання документів та інформації в повному обсязі (ч. 3 ст. 933 ЦК України);
 - має право відмовитися від договору транспортного експедирування, попередивши про це клієнта в розумний строк та відшкодувавши збитки, завдані клієнту у зв'язку з розірванням договору.
- Договір експедиції є двостороннім, оплатним, консенсуальним.

122. ДОГОВІР ЗБЕРІГАННЯ

За договором зберігання одна сторона (*зберігач*) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (*поклажодавцем*), і повернути її поклажодавцеві у схоронності. Договором зберігання, в якому зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (*професійний зберігач*), може бути встановлений обов'язок зберігача зберігати річ, яка буде передана зберігачеві в майбутньому (ч. 1 та 2 ст. 936 ЦК України). Зберігач, який зобов'язався прийняти в майбутньому річ на зберігання, не має права вимагати її передання на зберігання. Також законом передбачається, що професійний зберігач не має права відмовитися від укладення договору зберігання за наявності у нього такої можливості.

Договір зберігання є *двостороннім*, може бути *публічним*, якщо зберігання речей здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності на складах (у камерах, приміщеннях загального користування), *платним* та *безоплатним*. У разі платного зберігання плата та строки її внесення встановлюються договором зберігання. При безоплатному зберіганні поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві здійснені ним витрати на зберігання речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Стаття 937 ЦК України встановлює обов'язкову письмову форму для договору зберігання, за яким зберігач зобов'язується прийняти річ на зберігання в майбутньому, незалежно від вартості речі, яка буде передана на зберігання. Видача розписок, квитанцій або інших документів, підписаних зберігачем визнається додержанням письмової форми договору. В надзвичайних випадках, прийняття речі на зберігання може підтверджуватися свідченням свідків (пожежа, повінь тощо). Крім того, підтвердженням укладання догово-

ру зберігання може бути видача номерного жетона, іншого знака, що посвідчує прийняття речі на зберігання, якщо це встановлено законом, іншими актами цивільного законодавства або є звичним для цього виду зберігання.

Сторонами за договором зберігання можуть бути фізичні та юридичні особи. Професійним зберігачем можуть бути фізичні особи (суб'єкти підприємницької діяльності) та юридичні особи будь-якої форми власності.

Обов'язки зберігача за договором зберігання:

- зберігати річ протягом строку, встановленого у договорі зберігання. Якщо строк зберігання у договорі не встановлений і не може бути визначений, виходячи з його умов, зберігач зобов'язаний зберігати річ до пред'явлення поклажодавцем вимоги про її повернення (ч. 1 та 2 ст. 938 ЦК України);
- виконувати свої обов'язки за договором зберігання особисто, за винятком випадків, коли він вимушений це зробити в інтересах поклажодавця і не має можливості отримати його згоди. У такому разі про передання речі на зберігання іншій особі зберігач зобов'язаний своєчасно повідомити поклажодавця. Якщо зберігач передає речі на зберігання іншій особі, умови договору зберігання є чинними і первісний зберігач відповідає за дії особи, якій він передав річ на зберігання;
- повернути поклажодавцеві річ, яка була передана на зберігання, в такому стані, в якому вона була прийнята на зберігання, з урахуванням зміни її природних властивостей;
- передати плоди та доходи, які були ним одержані від речі;
- на першу вимогу поклажодавця повернути річ, навіть якщо строк її зберігання не закінчився (ст. 953 ЦК України).

Права зберігача за договором зберігання:

- відмовити у прийнятті речі на зберігання, якщо у зв'язку з обставинами, які мають істотне значення, він не може забезпечити її схоронності;
- за згодою поклажодавця змішати речі одного роду та однієї якості, які передані на зберігання (ст. 941 ЦК України);
- продати річ або її частину, якщо річ пошкоджена або виникла реальна загроза її пошкодження чи інші обставини, що не дають змоги забезпечити її схоронність, а вжиття заходів з боку поклажодавця очікувати неможливо (ч. 2 ст. 945 ЦК України).

Обов'язки поклажодавця за договором зберігання:

- відшкодувати зберігачеві збитки, завдані йому у зв'язку з тим, що зберігання не відбулося, якщо він у розумний строк не попередив зберігача про відмову від договору зберігання;
- відшкодувати зберігачу збитки, завдані властивостями речі, переданої на зберігання, якщо зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати про ці властивості (ст. 952 ЦК України).

Права поклажодавця за договором зберігання:

- має право на відшкодування у разі втрати (нестачі) речі у розмірі її вартості; у разі пошкодження речі — у розмірі суми, на яку знизилася її вартість. Якщо внаслідок пошкодження речі її якість змінилася настільки, що вона не може бути використана за первісним призначенням, поклажодавець має право відмовитися від цієї речі і вимагати від зберігача відшкодування її вартості (ст. 951 ЦК України).

Зберігання на товарному складі.

Товарним складом є організація, яка зберігає товар та надає послуги, пов'язані зі зберіганням, на засадах підприємницької діяльності. Товарний склад є складом загального користування, якщо відповідно до закону, інших нормативно-правових актів або дозволу (ліцензії) він зобов'язаний приймати на зберігання товари від будь-якої особи (ст. 956 ЦК України).

Договір складського зберігання, укладений складом загального користування, як уже зазначалося, є публічним договором і укладається в письмовій формі. На підтвердження прийняття товару товарний склад видає один із таких *складських документів*:

- складську квитанцію;
- просте складське свідоцтво;
- подвійне складське свідоцтво (свідоцтво, яке складається з двох частин — складського свідоцтва та заставного свідоцтва, які можуть бути відокремлені одне від одного).

Володілець складського чи заставного свідоцтва має право вимагати видачі товару частинами. При цьому в обмін на первісні свідоцтва йому видаються нові свідоцтва на товар, що залишився на складі.

Товар, прийнятий на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, може бути предметом застави протягом строку зберігання товару на підставі застави цього свідоцтва (ч. 2 ст. 961 ЦК України).

Законодавство встановлює обов'язкові вимоги до форми просто-го та подвійного свідоцтва.

У простому складському свідоцтві зазначаються:

- найменування та місцезнаходження товарного складу, що прийняв товар на зберігання;
- номер свідоцтва за реєстром товарного складу;
- найменування і кількість прийнятого на зберігання товару — число одиниць, та (або) товарних місць, та (або) міра (вага, об'єм) товару;
- вказівку на те, що воно видано на ім'я пред'явника;
- дата видачі свідоцтва.

У подвійному складському свідоцтві на обох частинах зазначаються:

- найменування та місцезнаходження товарного складу, що прийняв товар на зберігання;
- номер свідоцтва за реєстром товарного складу;
- найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято товар на зберігання, її місцезнаходження або місце проживання;
- найменування і кількість прийнятого на зберігання товару;
- строк, на який прийнято товар на зберігання, або вказівка на те, що товар прийнято на зберігання до запитання;
- розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок її сплати;
- ідентичні підписи особи, яка видала свідоцтво.

Товарний склад видає товари володільцеві складського та заставного свідоцтва (подвійного складського свідоцтва) тільки в обмін на обидва свідоцтва.

За наявності лише складського свідоцтва особа має право розпоряджатися товаром, але цей товар не може бути взятий зі складу до погашення кредиту, виданого за заставним свідоцтвом. А за наявності лише заставного свідоцтва володільцеві має право застави на товар на суму відповідно до суми кредиту та процентів за користування ним. У разі застави товару відмітка про це робиться на складському свідоцтві.

Якщо товарний склад видав товар володільцю складського свідоцтва, який не має заставного свідоцтва та не сплатив суму боргу за ним, він відповідає перед володільцем заставного свідоцтва за платіж усієї суми, забезпеченої за ним.

Законодавством передбачені *спеціальні види зберігання*, які хоч і мають ознаки зберігання, однак до них застосовуються особливі вимоги.

До спеціальних видів зберігання Цивільний кодекс України відносить:

- зберігання речі у ломбарді;
- зберігання цінностей у банку;
- зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту;
- зберігання речей у гардеробі організації;
- зберігання речей пасажирів під час його перевезення;
- зберігання речей у готелі;
- зберігання речей, що є предметом спору;
- зберігання автотранспортних засобів;
- договір охорони.

123. ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ

Факторинг — це операція з переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредиторові.

В основі операцій факторингу — купівля факторською компанією (банком) рахунків-фактур клієнта на певних умовах. Серед цих умов можна зазначити відступ факторові своєї грошової вимоги до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором; надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає тощо.

Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Сторонами у договорі факторингу є *фактор* і *клієнт*.

Фактором може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа (суб'єкт підприємницької діяльності), яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції. Клієнтом у договорі факторингу може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності.

Договір факторингу є *двостороннім, платним, може бути реальним або консенсуальним*.

Договір факторингу буде дійсним незалежно від наявності домовленості між клієнтом та боржником про заборону відступлення права грошової вимоги або його обмеження.

Наступне відступлення фактором права грошової вимоги третій особі допускається лише у випадку, коли це прямо зазначено в договорі.

Клієнт несе відповідальність перед фактором за дійсність грошової вимоги, право якої відступається, якщо інше не встановлено договором факторингу.

124. ДОГОВІР ФРАНЧАЙЗИНГУ

За договором франчайзингу (комерційної концесії), одна сторона (*франшизіар*) зобов'язується надати другій стороні (*франшизіату*) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав (*франшиза*) з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг.

Предметом договору франчайзингу є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації.

Договором франчайзингу може бути передбачено використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання франшизи.

Сторонами в договорі комерційної концесії можуть бути фізична та юридична особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності.

Договір франчайзингу є двостороннім, оплатним, консенсуальним.

Закон вимагає додержання письмової форми договору франчайзингу з наступною обов'язковою реєстрацією державним органом, який здійснив реєстрацію правоволодільца. Якщо правоволоділець зареєстрований в іноземній державі, реєстрація договору комерційної концесії висуваються органом, який здійснив державну реєстрацію користувача. Такі ж вимоги висуваються і у разі розірвання договору франчайзингу.

Права та обов'язки франшизіара:

- передати франшизіату технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну для здійснення прав, наданих йому за договором франчайзингу, а також проінформувати

користувача та його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав;

- забезпечити державну реєстрацію договору, якщо інше не встановлено договором;
- надавати франшизіату постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників, якщо інше не передбачено договором;
- контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) франшизіатом, якщо інше не передбачено договором;
- франшизіар несе субсидіарну відповідальність за вимогами, що пред'являються до користувача у зв'язку з невідповідністю якості товарів (робіт, послуг), проданих (виконаних, наданих) користувачем;
- франшизіар у договорі комерційної концесії, строк якого не встановлений, має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це франшизіата не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий строк не встановлений договором.

Не може передбачатися договором умова, відповідно до якої франшизіар має право визначати ціну товару (робіт, послуг), або встановлювати верхню чи нижню межу цієї ціни.

Права та обов'язки франшизіата:

- використовувати торговельну марку та інші позначення праволодільця визначеним у договорі способом;
- забезпечити відповідність якості товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) відповідно до договору франчайзингу, якості аналогічних товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) франшизіаром;
- дотримуватися інструкцій та вказівок франшизіара, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав франшизіаром;
- надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товари (роботи, послуги) безпосередньо у франшизіара;
- інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень франшизіара;

- не розголошувати секрети виробництва франшизіара, іншу одержану від нього конфіденційну інформацію;
- франшизіат, який належним чином виконував свої обов'язки, має право на укладення договору комерційної концесії на новий строк на тих же умовах;
- франшизіат у договорі комерційної концесії, строк якого не встановлений, має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це франшизіара не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий строк не встановлений договором.

Договір франчайзингу припиняється у разі:

- припинення права франшизіара на торговельну марку чи інше позначення, визначене в договорі, без його заміни аналогічним правом;
- оголошення франшизіара або франшизіата неплатоспроможним (банкрутом).

125. СУБФРАНЧАЙЗИНГ

У випадках, передбачених договором франчайзингу (комерційної концесії), франшизіат (користувач) може укласти договір субфранчайзингу (комерційної субконцесії), за яким він надає іншій особі (субфраншизіату) право користування наданим йому франшизіатом комплексом прав або частиною комплексу прав на умовах, погоджених із франшизіаром або визначених договором франчайзингу. До субфранчайзингу застосовуються положення про договір франчайзингу, якщо інше не зазначено в договорі франчайзингу. Франшизіат та субфраншизіат відповідають перед франшизіаром за завдану йому шкоду солідарно. Визнання недійсним договору франчайзингу має наслідок — недійсність договору субфранчайзингу.

126. ВЕДЕННЯ ЧУЖИХ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ

Доручення в цивільному праві — це письмове уповноваження, що видається однією особою іншій для представлення її інтересів перед третіми особами.

Повірений, за договором доручення, зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Однак у деяких випадках, коли це необхідно в інтересах самого довірителя і повірений не

має можливості попередньо запитати довірителя, він може відступити від змісту доручення. У цьому разі повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення, як тільки це стане можливим.

Для деяких випадків законодавством встановлено можливість однієї особи на вчинення дій у майнових інтересах іншої особи при відсутності будь-якого доручення з її сторони. Так, ст. 1158 ЦК України встановлює, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані із вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів, а після закінчення цих дій надати особі, в майнових інтересах якої були вчинені дії, звіт про ці дії та передати їй усе, що при цьому було одержано.

Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, має право вимагати від цієї особи відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії. Якщо особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, при першій нагоді не повідомила цю особу про свої дії, вона не має права вимагати відшкодування зроблених витрат (ст. 1160 ЦК України).

127. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

За загальним правилом, шкода, що завдана особі або майну громадянина, а також шкода, що завдана майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка завдала цю шко-

ду. Обов'язок відшкодувати таку шкоду в юридичній літературі називають *деліктним зобов'язанням*, тобто зобов'язанням, що виникає не на підставі договору.

Законодавством встановлюються так звані спеціальні делікти, тобто винятки із загального правила, наведеного вище. Так, до *спеціальних деліктів* відносяться:

- шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- моральна шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;
- шкоди, завдана особою у разі здійснення нею права на самогубство;
- шкода, завдана прийняттям закону про припинення права власності на певне майно;
- шкода, завдана у стані крайньої необхідності;
- шкода, що завдана працівником чи іншою особою — юридичною або фізичною;
- шкода, завдана органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування;
- шкода, завдана посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування;
- шкода, завдана органом державної влади, влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності;
- шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду;
- майнова шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від злочину;
- шкода, завдана малолітньою особою;
- шкода, завдана неповнолітньою особою;
- шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності;
- шкода, завдана кількома малолітніми особами;
- шкода, завдана кількома неповнолітніми особами;
- шкода, завдана батьками, позбавленими батьківських прав;
- шкода, завдана недієздатною фізичною особою;
- шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена;

- шкода, завдана фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними;
- шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки;
- шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки;
- ядерна шкода;
- шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Шкода, завдана особі у разі крайньої необхідності (у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо ця небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами), відшкодовується особою, яка її завдала.

Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла. Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, що завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці, або звільнити їх від відшкодування шкоди частково чи в повному обсязі.

128. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ЇЇ ПРАЦІВНИКОМ

Шкода, завдана працівником фізичної або юридичної особи чи іншою особою, яка діє за завданням цієї фізичної або юридичної особи, відноситься до так званих спеціальних деліктів, тобто відшкодовується не на загальних підставах, встановлених для деліктів (зобов'язань, що виникають не на підставі договору), а окремо регулюється законом. Так, відповідно до ст. 1172 ЦК України, юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Замовник відшкодовує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника. Підприємницькі товариства, кооперативи відшкодовують шкоду, завдану їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу.

129. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ

Обов'язок держави на відшкодування шкоди, завданої особі незаконними діями службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, зазначається у ст. 62 Конституції України.

Шкода, завдана особі незаконними діями службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, відноситься до так званих спеціальних деліктів, тобто відшкодовується не на загальних підставах, встановлених для деліктів (зобов'язань, що виникають не на підставі договору), а регулюється окремо. Так, відповідно до ст. 1176 ЦК України, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, виникає в разі постановленням судом виправдувального вироку, скасування незаконного вироку суду, закриття кримінальної справи органом попереднього (досудового) слідства, а також у разі закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. Якщо кримінальну справу закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок винесення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі у разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на винесення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Шкода, завдана фізичній або юридичній

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, № 1, ст. 1.

особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах (ст. 1166 та 1172 ЦК України).

Відповідно до ст. 3 Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”¹, громадянинуві відшкодовують у випадках:

- незаконного засудження;
- незаконного притягнення як обвинуваченого;
- незаконного взяття і тримання під вартою;
- незаконного проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки;
- незаконного накладення арешту на майно;
- незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;
- незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт;
- незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;
- незаконного проведення оперативно-розшукових заходів.

Громадянинуві відшкодовуються (повертаються):

- заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій;
- майно, конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами дізнання чи досудового слідства, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;
- штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;
- суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;
- моральна шкода.

Фізична особа, яка у процесі дізнання, попереднього (досудового) слідства або судового розгляду шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди.

130. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЧЕРЕЗ НЕДОЛІКИ ТОВАРІВ, РОБІТ, ПОСЛУГ

Цивільний кодекс України встановлює обов'язок продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг) відшкодувати збитки, завдані фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. Шкода, заподіяна життю, здоров'ю або майну споживача товарами (роботами, послугами), що містять конструктивні, виробничі, рецептурні або інші недоліки, підлягає відшкодуванню в повному обсязі, якщо законодавством не передбачено більш високої міри відповідальності. При цьому обов'язок відшкодувати збитки не залежить від вини продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг).

Право вимагати відшкодування заподіяної шкоди визнається за кожним потерпілим споживачем незалежно від того, перебував він чи не перебував у договірних відносинах з виробником (виконавцем, продавцем) протягом встановленого терміну служби (терміну придатності), а якщо такий не встановлено — протягом десяти років з часу виготовлення товару (прийняття роботи, послуги).

Виробник (виконавець) несе відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну споживача у зв'язку з використанням матеріалів, обладнання, приладів, інструментів та інших засобів, необхідних для виробництва товарів (виконання робіт, надання послуг), незалежно від рівня його наукових і технічних знань (ч. 4 ст. 17 Закону України “Про захист прав споживачів”¹). Шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, підлягає відшкодуванню за вибором потерпілого продавцем або виготовлювачем товару.

Захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом. При задоволенні вимог споживача щодо відшкодування майнової шкоди суд одночасно вирішує питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Споживачі за своїм вибором подають позови до суду за місцем свого проживання або за місцезнаходженням відповідача, за місцем заподіяння шкоди або за місцем виконання договору. Споживачі звільняються від сплати державного мита за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 30, ст. 379.

Виробник (виконавець, продавець) звільняється від відповідальності, якщо доведе, що шкоду заподіяно з вини самого споживача внаслідок порушення ним встановлених правил використання, зберігання чи транспортування товару (робіт, послуг) або дії непереборної сили.

131. СІМЕЙНІ СТОСУНКИ

До сімейних стосунків відносяться:

- шлюбні відносини;
- майнові та особисті немайнові відносини подружжя;
- майнові та особисті немайнові відносини батьків та дітей;
- майнові та особисті немайнові відносини усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Сімейним відносинам присвячено Сімейний кодекс України, який регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, особисті немайнові та майнові відносини між іншими членами сім'ї.

Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. Ці відносини, а також усі інші відносини між подружжям, батьками та дітьми, регулюються Цивільним кодексом України.

132. ОСНОВНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Основними засадами регулювання сімейних відносин є:

- регулювання сімейних відносин Сімейним кодексом та іншими нормативно-правовими актами;
- регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками;
- регулювання сімейних відносин лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства;

- регулювання сімейних відносин з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя;
- учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками;
- жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї;
- дитина повинна забезпечуватися можливістю здійснення її прав, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини та іншими міжнародними правовими актами, визнаними в Україні;
- регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї;
- сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства;
- кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист;
- ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України;
- шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка;
- батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою;
- фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю;
- фізична особа не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом;
- фізична особа має право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває.

133. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Неповнолітньою є особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. При визнанні шлюбу недійсним на підставах, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Шлюбний договір може укладатися особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Для укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

У випадку усиновлення, якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення, потрібна згода їхніх батьків.

У випадку, коли заява про визнання себе батьком дитини подана неповнолітнім, державний орган реєстрації актів цивільного стану повідомляє батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини.

Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки. Неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини. Неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу.

Якщо мати і батько дитини є неповнолітніми, баба й дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків.

Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання. У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпоряджання ними відповідно до Цивільного кодексу України.

134. ОСОБИСТЕ МАЙНО ПОДРУЖЖЯ

Сімейний кодекс України передбачає особисту приватну власність окремо як дружини, так і чоловіка. Тобто до майна, набутого кожним з них до шлюбу або ж під час спільного проживання за договором дарування чи у спадок, прирівнюється і майно, набуте дружиною або чоловіком у шлюбі, але за кошти, які належали їй або йому особисто. Сімейний кодекс встановлює, що особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, у тому числі коштовності (навіть коли вони придбані за спільні кошти подружжя), але крім цих речей індивідуального користування, кожна інша річ, набута за час шлюбу, належить подружжю на праві спільної сумісної власності і не має значення, що в одного з подружжя з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) не було самостійного заробітку (доходу). Такою спільною власністю подружжя вважаються будь-які речі, заробітна плата, пенсія, інші доходи, одержані кимось із них і внесені до сімейного бюджету або на особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. При розірванні шлюбу кожен з подружжя має право на спільну сумісну власність на таке майно. Незалежно від розірвання шлюбу дружина і чоловік також мають право на поділ цього майна. Процедура визначається законом.

Право спільної сумісної власності на майно, набуте під час спільного проживання, виникає також у жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою.

Одним із способів врегулювання майнових відносин між подружжям є *шлюбний договір*.

Договір укладають у письмовій формі і обов'язково нотаріально засвідчують особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу (набирає чинності в день реєстрації шлюбу), або подружжя (набирає чинності у момент нотаріального засвідчення). Його укладення неповнолітньою особою можливе лише за наявності засвідченої нотаріусом письмової згоди її батьків (підклучальника).

Шлюбний договір не може зменшувати обсяг прав дитини та ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище.

У шлюбному договорі можна зазначити:

- загальний термін його дії;
- терміни тривалості окремих прав та обов'язків;
- чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу;
- майно, яке дружина чи чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї;
- правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з одруженням;
- використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб;
- можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу;
- встановлення за майном, набутим за час шлюбу, статусу спільної часткової власності або особистої приватної власності кожного з них;
- будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства;
- можливість проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, власністю родичів;
- порядок користування житловим приміщенням, якщо у зв'язку з укладанням шлюбу один із подружжя вселяється в житло, яке належить другому. В разі розірвання шлюбу подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим з них, хто вселився з виплатою грошової компенсації або без неї;
- надання утримання одному з подружжя незалежно від працездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

Шлюбним договором може бути встановлено можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації. Якщо у договорі визначено умови, розмір та терміни виплати аліментів, то в разі невиконання обов'язку їх можуть стягувати на підставі виконавчого припису нотаріуса.

Шлюбний договір може змінюватися подружжям шляхом укладання нотаріально посвідченої угоди. Зміна умов договору на вимо-

гу однієї сторони можлива лише на підставі рішення суду, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення, або в разі неможливості його виконання.

135. ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ДРУЖИНИ НА АЛІМЕНТИ

Аліменти — це грошове утримання у розмірі, встановленому законом, яке у визначених законом випадках одні особи зобов'язані надавати іншим у зв'язку з існуючими між ними шлюбними та родинними відносинами.

Аліментним зобов'язанням присвячено главу 12 Сімейного кодексу України “Права та обов'язки подружжя по утриманню”. Згідно з цим Кодексом, дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досягне пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом. Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом. Той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого з подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди відповідно до Цивільного кодексу України (ст. 75 СК України).

Право одного з подружжя на утримання, а також право на утримання, яке особа має після розірвання шлюбу, припиняється у разі поновлення його працездатності, а також реєстрації з ним повторного шлюбу. Право на утримання припиняється від дня настання цих обставин. Право одного з подружжя на аліменти, які були присуджені за рішенням суду, може бути припинене за рішенням суду, якщо буде встановлено, що одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги або платник аліментів неспроможний надавати матеріальну допомогу.

Рішенням суду може бути позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком, якщо:

- подружжя перебувало у шлюбних відносинах нетривалий час;
- непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла у результаті вчинення ним умисного злочину;
- непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу;
- одержувач аліментів свідомо поставив себе у таке становище, що потребує матеріальної допомоги.

Дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності та до досягнення дитиною трьох років, якщо дитина проживає з нею. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка до досягнення дитиною шести років. Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища, за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу. Аліменти, присуджені дружині під час вагітності, сплачуються після народження дитини без додаткового рішення суду. Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має і в разі розірвання шлюбу.

Право дружини на утримання припиняється в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Право дружини на утримання припиняється, якщо за рішенням суду виключено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини.

Якщо з дружиною проживає дитина-інвалід, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і дружина опікується нею, вона має право на утримання за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання триває протягом усього часу проживання з дитиною-інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища дружини.

Якщо дружина одержувала аліменти від чоловіка, з яким була в недійсному шлюбі, а також шлюбі, визнаному недійсним за рішенням суду, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави, і підлягає поверненню відповідно до Цивільного кодексу України, але не більш як за останні три роки.

136. ПРАВО ЧОЛОВІКА НА УТРИМАННЯ У РАЗІ ПРОЖИВАННЯ ЙОГО РАЗОМ З ДИТИНОЮ

Сімейний кодекс України надає право чоловіку, з яким проживає дитина, на утримання від дружини (матері дитини) до досягнення дитиною трьох років, або у разі, якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, — до досягнення дитиною шести років. Чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища, за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання має чоловік, з яким проживає дитина, і після розірвання шлюбу.

Право чоловіка на утримання припиняється, якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Право чоловіка на утримання припиняється, якщо за рішенням суду виключено відомості про дружину як матір з актового запису про народження дитини (ст. 87 СК України).

Якщо з чоловіком проживає дитина-інвалід, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і чоловік опікується нею, він має право на утримання за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання триває протягом всього часу проживання з дитиною-інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища чоловіка.

Сімейний кодекс надає можливість подружжю, а також особам, шлюб між якими було розірвано, укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Договір, за яким передається у власність нерухоме майно, має бути нотаріально посвідченим і підлягає державній реєстрації. Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума повинна вноситися на депозитний рахунок нотаріальної контори до посвідчення договору. На майно, одержане на підставі договору про припинення права на утримання, не може бути звернене стягнення.

137. РОЗМІР АЛІМЕНТІВ, ЯКІ ПРИСУДЖУЮТЬСЯ ДРУЖИНІ АБО ЧОЛОВІКОВІ

Сімейний кодекс України надає можливість подружжю укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір повинен бути укладено у письмовій формі і нотаріально посвідчено. У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Аліменти присуджуються за рішенням суду від дня подання позовної заяви. Якщо позивач вживав заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не міг їх одержати внаслідок ухилення відповідача від їх сплати, суд, залежно від обставин справи, може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш як за один рік. Якщо один із подружжя одержує аліменти у зв'язку з інвалідністю, сплата аліментів триває протягом строку інвалідності. У разі подання відповідного документа про продовження строку інвалідності стягнення аліментів продовжується на відповідний строк без додаткового рішення суду про це (ст. 79 СК України).

За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя. Аліменти сплачуються щомісячно. За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед. Розмір аліментів одному з подружжя суд визначає з урахуванням можливості одержання утримання від повнолітніх дочки, сина, батьків та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. Розмір аліментів, визначений судом, може бути згодом змінений за рішенням суду за позовною заявою платника або одержувача аліментів у разі зміни їхнього матеріального і (або) сімейного стану.

Утримання аліментів з працівників провадиться з усіх видів заробітку і додаткової винагороди як за основною роботою, так і за роботою за сумісництвом.

Утримання аліментів не провадиться з таких доходів:

- вихідної допомоги при звільненні і сум неоподаткованого розміру матеріальної допомоги;

- компенсації працівникові за невикористану відпустку, крім випадків, коли особа при звільненні одержує компенсацію за відпустку, не використану протягом кількох років;
- допомоги на лікування;
- допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами;
- компенсаційних виплат при відрядженнях і переведенні на роботу в іншу місцевість;
- польового забезпечення, надбавок до заробітної плати й інших сум, які виплачуються замість добових і квартирних;
- компенсаційних сум, які виплачуються за амортизацію інструментів і зношеність одягу;
- матеріальної допомоги осіб, які втратили право на допомогу по безробіттю;
- вартості безкоштовного надання квартир та комунальних послуг;
- одноразової допомоги при народженні дитини;
- державної допомоги на поховання;
- допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми;
- соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям;
- соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям інвалідам;
- допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років;
- тимчасової державної допомоги, якщо місце проживання батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину;
- субсидій готівкою для відшкодування витрат на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива;
- щомісячної грошової допомоги у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства громадян, які проживають на територіях радіоактивного забруднення;
- вартості речового, продовольчого забезпечення або його грошової компенсації;
- дотацій на обіди, вартості путівок до санаторіїв і будинків відпочинку, що надаються за рахунок коштів підприємств та організацій.

З військовослужбовців, а також осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ утримання аліментів не провадиться з вихідної допомоги при звільненні з військової служби і з органів внутрішніх справ, а також інших видів грошового забезпечення, що не мають постійного характеру.

Якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть сплачуватися наперед за період, визначений домовленістю подружжя, а у разі спору — за рішенням суду.

138. ВСТАНОВЛЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ ВІД БАТЬКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ МІЖ СОБОЮ У ШЛЮБИ, І ЗАПИС ІЇХ У КНИГАХ РЕЄСТРАЦІЇ

Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік — батьком дитини. Дружина і чоловік мають право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини.

Реєстрація народження дитини провадиться державним органом реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові.

Реєстрація народження провадиться за місцем народження дитини або за місцем проживання її батьків чи одного з них, а в разі хвороби, смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження — за заявою родичів, інших осіб або адміністрації лікувального закладу, в якому перебувала мати під час народження дитини.

Прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. Якщо мати і батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Батьки, які мають різні прізвища, можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ. Спір між батьками щодо прізвища дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Ім'я дитини визначається за згодою батьків. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Спір між батьками щодо імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

По батькові дитини визначається за іменем батька.

139. ВСТАНОВЛЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ПРИ РОЗІРВАННІ ШЛЮБУ АБО ВИЗНАННІ ШЛЮБУ НЕДІЙСИМ

Дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя, крім випадку, коли дитина народилася після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою. У цьому випадку вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі, а батьківство попереднього чоловіка може бути визначене на підставі його спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі або за рішенням суду.

Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Якщо з дня розірвання шлюбу чи визнання його недійсним до дня народження дитини минуло не більше десяти місяців, реєстрація народження дитини, зачатої у шлюбі, але народженої після розірвання шлюбу, або визнання шлюбу недійсним провадиться в тому ж порядку, що й реєстрація народження дитини, батьки якої перебувають у шлюбі.

При розірванні шлюбу або визнанні шлюбу недійсним той із батьків, у якого дитина залишилася жити, має право звернутися до органів опіки і піклування з питання зміни прізвища неповнолітній дитині і просити присвоєння дитині тільки того прізвища, яке він має на момент звернення із заявою.

Присвоєння неповнолітній дитині іншого прізвища не допускається.

140. ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ЧИ МАТЕРИНСТВА

Батьківство — це факт походження дитини від даного чоловіка. Батьківство повинно бути зареєстровано в органах реєстрації актів громадського стану.

Оспорювання батьківства. Відповідно до Сімейного кодексу України та Закону України “Про органи реєстрації актів громадянського стану”, особа, яка записана батьком дитини, має право оспорити своє батьківство, пред’явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини, за винятком випадку, коли ця особа в момент реєстрації себе батьком дитини знала, що не є батьком, або дала згоду на штучне запліднення своєї дружини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд виносить рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження. Виключення запису про батьківство з актового запису про народження дитини проводять відділи реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад. Виключення запису про батьківство з актового запису про народження дитини громадян України, які проживають за кордоном, проводять консульські установи і дипломатичні представництва України.

Оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття.

Оспорювання батьківства неможливе у разі смерті дитини. Позови про оспорювання батьківства можуть подаватись як за місцем знаходження відповідача, так і за місцем знаходження позивача. До вимоги чоловіка про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується.

У разі смерті особи, яка була записана батьком дитини до народження дитини, оспорити батьківство мають право її спадкоємці за умови подання нею за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства. Однак, якщо особа не знала про те, що записана батьком дитини, через поважні причини і померла, оспорити батьківство можуть її спадкоємці: дружина, батьки та діти. У цих випадках до вимоги про виключення запису про особу як батька дитини з актового запису про народження дитини позовна давність також не застосовується.

Право на оспорювання батьківства також надається жінці щодо свого чоловіка, але лише за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство. При цьому встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня реєстрації народження дитини.

Оспорювання материнства. Відповідно до статті 139 Сімейного кодексу України, жінка, яка записана матір'ю дитини, може оспирити своє материнство. Жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, за винятком випадків, пов'язаних з імплантацією зародка. У цьому випадку до вимоги про визнання материнства встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини.

141. РІВНІСТЬ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ

Відповідно до ч. 6 ст. 7 Сімейного кодексу України, жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюб і сім'я. Крім того, ст. 141 СК України встановлює, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Не впливає на обсяг прав та обов'язків батьків і розірвання шлюбу між ними проживання їх окремо від дитини.

Права та обов'язки батьків:

- зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану;
- обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини;
- права батьків та дитини на спілкування;
- права батьків по захисту дитини;
- право батьків на визначення місця проживання дитини;
- право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб.

142. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БАТЬКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

До *обов'язків батьків* щодо виховання дітей Сімейний кодекс України відносить:

- виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;
- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- поважати дитину.

Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам, однак це не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони обирають форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а по досягненню чотирнадцяти років — безпосередньо до суду.

143. ПОНЯТТЯ СПАДКУВАННЯ

Спадкуванням, згідно зі статтею 1216 Цивільного кодексу України, є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкуванням присвячена Книга шоста Цивільного кодексу.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, за винятком:

- особистих немайнових прав;
- права на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- права на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- права та обов'язки особи як кредитора або боржника, якщо вони тісно пов'язані з особою спадкодавця.

Спадкування може здійснюватися за заповітом або законом. **Заповіт** — це розпорядження особи на випадок смерті про належне йому майно (майнові права), зроблене в установленій законом формі. Законодавством України встановлено письмову форму для заповіту з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Спадкодавцем може бути тільки фізична особа, а *спадкоємцями* можуть бути тільки ті фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини, та юридичні особи.

Не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя, за винятком випадку, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом. Також не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт, і цим сприяли виникненню права на спадкування у них чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини. Не мають права на спадкування за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

Право на обов'язкову частку у спадщині незалежно від змісту заповіту мають неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Ця частка складає половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергові. Існує п'ять черг спадкування за законом. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Право на спадкування встановлюється у такому порядку:

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ст. 1261 ЦК України).

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ст. 1262 ЦК України).

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України).

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, а також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

144. СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ (ШКОДИ), СПЛАТИ НЕУСТОЙКИ

Відповідно до ст. 1218 ЦК України, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. До таких прав належить і право на відшкодування збитків (шкоди), сплати неустойки.

При спадкуванні до спадкоємця переходить право на відшкодування збитків, завданих спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо).

До спадкоємця переходить право на стягнення неустойки (штрафу, пені) у зв'язку з невиконанням боржником спадкодавця своїх договірних обов'язків, яка була присуджена судом спадкодавцеві за

його життя. Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Проценти на неустойку не нараховуються.

До спадкоємця переходить також право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб.

Разом із правом на відшкодування збитків, сплати неустойки до спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем та моральну шкоду, яку було присуджено судом за життя спадкодавця. Крім цього, до спадкоємця переходить обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторіві із спадкодавця за життя спадкодавця. Майнова та моральна шкода, яка була завдана спадкодавцем, відшкодовується спадкоємцями у межах вартості рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину. За позовом спадкоємця суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є непропорційно великими порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ним у спадщину.

145. ОБОВ'ЯЗОК СПАДКОЄМЦІВ ВІДШКОДУВАТИ ВИТРАТИ НА УТРИМАННЯ, ДОГЛЯД, ЛІКУВАННЯ І ПОХОВАННЯ СПАДКОДАВЦЯ

Відповідно до ст. 1232 ЦК України, якщо один із спадкоємців або інша особа понесли витрати, пов'язані з утриманням, доглядом, лікуванням та похованням спадкодавця, інші спадкоємці зобов'язані відшкодувати ці витрати. При цьому витрати на утримання, догляд, лікування спадкодавця можуть бути стягнені не більш як за три роки до його смерті.

146. ПОНЯТТЯ ЗАПОВІТУ

Заповіт — це розпорядження фізичної особи (спадкодавця) щодо свого майна на випадок своєї смерті, вчинене у встановленому законом порядку. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Відповідно до ст. 1235 ЦК України, заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому випадку особа не може одержати право на спадкування. Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини. У разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність. Діти (внуки) цієї особи мають право на спадкування на загальних підставах.

У заповіті може бути зазначено усі права та обов'язки, які належать заповідачу на момент складання заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому. Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини. Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав. Чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини.

За заповітом на спадкоємця може бути покладено обов'язок до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, а також певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Незалежно від заповіту неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку.

Заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання та особисто підписується заповідачем. Якщо заповідач не може особисто підписати заповіт, за його дорученням

текст у його присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті заповіту засвідчується нотаріусом із зазначенням причин, з яких текст заповіту не може бути підписаний заповідачем. Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування (ст. 1251 ЦК України).

Секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача. Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

До нотаріально засвідчених заповітів прирівнюються також заповіти, засвідчені при не менш як двох свідках, якими можуть бути:

- головний лікар, його заступник з медичної частини або черговий лікар лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальник госпіталю, директор або головний лікар будинку для осіб похилого віку та інвалідів щодо заповітів осіб, які перебувають на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також осіб, які проживають у будинку для осіб похилого віку та інвалідів;
- капітан судна (щодо заповітів осіб, які перебувають під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України);
- начальник експедиції щодо заповітів осіб, які перебувають у пошуковій або іншій експедиції;
- командир (начальник) частини, з'єднання, установи або закладу щодо заповітів військовослужбовців у пунктах дислокації цих військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповітів робітників, службовців, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців;
- начальник місця позбавлення волі або начальник слідчого ізолятора щодо осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі або тримаються під вартою.

Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю. Не можуть бути свідками:

- нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт;

- спадкоємці за заповітом;
 - члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом;
 - особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.
- У текст заповіту заносяться відомості про особу свідків.

147. ЗАПОВІТ З УМОВОЮ

Відповідно до ст. 1242 ЦК України, заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови як пов'язаної, так і непов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. Особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї, або якщо настання умови від неї не залежало.

Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

148. ПРАВО ЗАПОВІДАЧА НА СКАСУВАННЯ ТА ЗМІНУ ЗАПОВІТУ

Заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт, внести у нього зміни або скласти новий заповіт. При цьому заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідає його волі. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах (ст. 1257 ЦК України).

Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться у порядку, встановленому для посвідчення заповіту, про що зазначалося у попередніх параграфах.

149. СТРОК ВИДАЧІ СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати від державного нотаріуса свідоцтво про право на спадщину. Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно та зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК України). Якщо спадщину прийняли кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням кожному з них окремо. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини. До спливу цього строку нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення. У разі, коли заповіт складено на користь зачатої, але ще ненародженої дитини, а також при спадкуванні за законом видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

Спадкоємці, які пропустили строк для прийняття спадщини, можуть бути за згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину, включені до свідоцтва про право на спадщину як такі, що прийняли спадщину. Така згода спадкоємців повинна бути викладена у письмовій формі і подана до державної нотаріальної контори до видачі свідоцтва про право на спадщину. За законом спадкоємці, які позбавлені можливості подати документи, що підтверджують наявність підстав для закликання до спадкоємства, можуть бути за письмовою згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину і подали докази родинних, шлюбних чи інших відносин із спадкодавцем, включені до свідоцтва про право на спадщину.

За згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, або на вигоду одного із спадкоємців за рішенням суду, нотаріус за місцем відкриття спадщини може внести зміни до свідоцтва про право на спадщину. У цьому випадку нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину.

Відповідно до ст. 67 Закону України “Про нотаріат”, у разі видачі свідоцтва про право на спадщину на ім’я неповнолітнього чи недієздатного спадкоємця державний нотаріус повідомляє органи опіки та піклування за місцем проживання спадкоємця для охорони його майнових інтересів. При переході спадкового майна до держави свідоцтво про право на спадщину видається відповідному фінансовому органу.

Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом (ст. 1301 ЦК України).

150. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Відповідно до ст. 182 ЦК України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Тому, якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов’язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Обов’язковій державній реєстрації підлягають речові права на нерухоме майно, що знаходиться на території України, фізичних та юридичних осіб, держави, територіальних громад, іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, міжнародних організацій, іноземних держав, а саме:

- право власності на нерухоме майно;
- речові права на чуже нерухоме майно;
- право володіння;
- право користування (сервітут);
- право постійного користування земельною ділянкою;
- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

- право забудови земельної ділянки (суперфіцій);
- право користування нерухожим майном строком більш як один рік.

Державна реєстрація прав на нерухомість і правочинів щодо нерухомості є публічною, здійснюється відповідним органом, який зобов'язаний надавати інформацію про реєстрацію та зареєстровані права в порядку, встановленому законом.

Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна. Порядок проведення державної реєстрації прав на нерухомість та підстави відмови в ній встановлюються Законом України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень”.

Підставою для державної реєстрації прав, що посвідчують виникнення, перехід, припинення речових прав на нерухоме майно, обмежень цих прав, є свідоцтво про право на спадщину. Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини.

151. АНУЛЮВАННЯ СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ

Відповідно до ст. 1301 ЦК України, свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування. Перелік осіб, які не мають права на спадкування, зазначений вище. Крім цього, свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду і в інших випадках, встановлених законом.

152. ПОНЯТТЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Відповідно до ст. 1302 ЦК України, за спадковим договором одна сторона (набувач — фізична або юридична особа) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача — подружжя, один із подружжя або інша особа) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчуються нотаріусом з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження.

Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (ст. 1306 ЦК України).

Подружжя має право укласти спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Укладання одним із подружжя зі сторонньою особою спадкового договору щодо своєї частки у спільній сумісній власності подружжя можливе лише за умови її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном.

При посвідченні спадкового договору нотаріус за місцезнаходженням житлового будинку, будівлі, садиби, квартири, дачі, садового будинку, гаража, іншого нерухомого майна чи за місцем розташування земельної ділянки, а також у випадках, передбачених законодавством, за місцем реєстрації рухомого майна, накладає заборону їх відчуження. Нотаріус знімає заборону відчуження майна при одержанні повідомлення: про смерть відчужувача за спадковим договором або про смерть другого з подружжя, що уклали спадковий договір.

У разі смерті фізичної особи-набувача або ліквідації юридичної особи-набувача за спадковим договором нотаріус за письмовою заявою відчужувача припиняє дію цього договору.

Відчужувач не має права скласти заповіт щодо майна, вказаного у спадковому договорі. У разі складення такого заповіту, він визнається недійсним.

Відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1307 ЦК України).

Відчужувач може звернутися до суду з вимогою розірвання спадкового договору у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Також набувач може звернутися до суду з позовом про розірвання спадкового договору у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

153. ОБОВ'ЯЗКИ НАБУВАЧА ЗА СПАДКОВИМ ДОГОВОРОМ

Відповідно до ст. 1305 ЦК України, набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

154. РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Відповідно до ст. 1308 ЦК України, спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

155. ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ЗАСТОСУВАННЮ ДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Цивільно-правові відносини, ускладнені іноземним елементом, регулюють двома способами: відсиланням до відповідного законодавства країни, за яким потрібно розв'язувати спір (*колізійно-правовий спосіб*) та шляхом ратифікації країною відповідних міжнародно-правових договорів (конвенцій) з певних питань приватного права, уніфікації його матеріальних норм (*матеріально-правовий спосіб*).

Колізійно-правовий (відсильний) спосіб. Сутність його полягає у виборі компетентного правопорядку для вирішення конкретної справи. У внутрішньому праві держав є особливі норми — колізійні, що містять правила вибору права, певним чином вказують, право якої держави потрібно застосовувати для врегулювання відносини з іноземним елементом. Колізійна норма, визначаючи компетентний правопорядок, відсилає для визначення прав і обов'язків учасників відносин до права певної держави (цей правопорядок може бути як вітчизняним, так і іноземним).

З відсильним характером колізійного способу пов'язана ще одна його особливість. У разі його застосування уможливно виділяють дві стадії регулювання:

1) вибір права за допомогою колізійної норми (вирішення колізійного питання);

2) застосування матеріальних норм вибраного приватного права для визначення прав та обов'язків сторін, що є кінцевою метою вибору права. Тому даний спосіб регулювання є не прямим, а опосередкованим: регулювання здійснюється матеріальними нормами приватного права держави, вибраної за допомогою колізійної норми.

Таким чином, вибір права, а отже, і колізійно-правовий спосіб регулювання, здійснюються за допомогою колізійних норм. Колізійний спосіб регулювання є основним, тобто відсилання — головне призначення цього права.

Уніфікація матеріальних норм приватного права (матеріально-правовий спосіб). Однією з причин виникнення колізії та проблеми вибору права є розбіжності у змісті приватного права різних держав. Отже, колізійну проблему можна вирішити (подолати колізію) створенням і застосовуванням однакових (уніфікованих) за змістом правових норм. Уніфікація здійснюється у формі міжнародних договорів (конвенцій), що укладаються між державами, які беруть на себе міжнародно-правове зобов'язання застосовувати сформульовані у договорі однакові колізійні норми із визначеного кола цивільно-правових відносин. Використання уніфікованих норм частково знімає розглянуті недоліки колізійного способу: сприяє ліквідації “колізії колізій”, а також зменшує ймовірність виникнення “відносин, що кульгають”, заповнює прогалини в національному колізійному праві.

В Україні це досягається наданням Верховною Радою України згоди на обов'язковість відповідного чинного міжнародного договору (у ст. 10 ЦК України зазначено, що чинний міжнародний договір є частиною національного цивільного законодавства України), створенням у різних країнах уніфікованих матеріальних норм певних галузей приватного права, що знімає колізійну проблему. Такі норми безпосередньо застосовуються до відносин з іноземним елементом, міняючи стадію вибору права, долаючи колізію шляхом вирішення спору за суттю. Оскільки уніфіковані норми за своєю природою є матеріальними правовими нормами, що визначають права та обов'язки учасників цивільно-правових відносин, цей спосіб уніфікації називають також матеріально-правовим.

156. ВИЗНАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ВИДАНИХ ОРГАНАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Відповідно до Сімейного кодексу України, документи, видані компетентними органами іноземних держав на посвідчення актів цивільного стану, здійснених за межами України за законами відповідних держав щодо громадян України, іноземців і осіб без громадянства, є дійсними в Україні за умови їх консульської легалізації (ст. 290 СК України).

Сімейне законодавство іноземних держав застосовується в Україні, якщо воно не суперечить основним засадам регулювання сімейних відносин. В Україні визнаються акти цивільного стану, зареєстровані за законами іноземних держав.

У статті 13 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.93 зазначено, що документи, які виготовлені або засвідчені на території однієї із Договірних держав установою чи спеціально уповноваженою особою у межах їх компетенції та за встановленою формою, приймаються в інших Договірних державах та мають силу офіційних документів.

Додаток

Навчальна програма дисципліни
„ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ”

Навчально-тематичний план вивчення дисципліни
“ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ”

№ пор.	Назва модулю і теми
	Модуль I. Загальні положення
1	Поняття, принципи і система цивільного права
2	Цивільне законодавство України
3	Цивільні правовідносини
4	Об'єкти цивільних правовідносин
5	Право на захист цивільних прав
6	Загальні положення про фізичну особу
7	Юридичні особи
8	Органи та представники, через які діють держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади у цивільних відносинах
9	Правочин
10	Представництво
11	Поняття строків, їх види та юридичне значення. Позовна давність
	Модуль II. Особисті немайнові права фізичних осіб
12	Поняття особистого немайнового права та його види
	Модуль III. Право власності та інші речові права
13	Загальні положення про право власності
14	Загальні положення про речові права на чуже майно. Види речових прав на чуже майно
15	Захист речових прав на чуже майно
	Модуль IV. Право інтелектуальної власності
16	Інтелектуальна власність
17	Авторське право і суміжні права
18	Право інтелектуальної власності на наукове відкриття
19	Право на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, право на нові сорти рослин і нові породи тварин
20	Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю
21	Право інтелектуальної власності на торговельну марку
22	Право на використання найменування місця походження товару
23	Право інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми
24	Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію
25	Право інтелектуальної власності на комерційне найменування
26	Право інтелектуальної власності на географічне зазначення
27	Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності

Розділ I. ЗАГАЛЬНИЙ

Тема 1. Поняття, принципи і система цивільного права

Предмет, метод і функції цивільного права. Принципи цивільного права. Поділ цивільного права на публічне та приватне право. Загальна характеристика сучасного публічного та приватного права. Місце цивільного права в системі правових галузей. Система цивільного права. Цивільне право як наука. Суміжні галузі права, що знаходять відображення в цивільному праві та застосовуються в цивільному законодавстві.

Тема 2. Цивільне законодавство України

Поняття та структура цивільного законодавства. Конституція України як основа розвитку цивільного законодавства. Цивільний кодекс України і його структура. Цивільні закони як основна група джерел цивільного права. Підзаконні нормативні акти та інші акти, які містять норми цивільного права. Нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України як джерела цивільного права. Принципи цивільного законодавства.

Постанови Пленуму Верховного Суду України. Роз'яснення Президії Вищого Господарського суду України. Значення судової практики та практики міжнародного арбітражу в удосконаленні, тлумаченні та застосуванні цивільного законодавства.

Джерела опублікування цивільно-правових нормативних актів. Дія цивільних законів у часі, просторі стосовно кола осіб. Зворотна сила закону. Звичай ділового обороту.

Аналогія закону й аналогія права.

Цивільне законодавство та міжнародні договори.

Тема 3. Цивільні правовідносини

Поняття цивільних правовідносин, їх елементи та структура. Зміст цивільних правовідносин. Учасники цивільних відносин.

Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків. Здійснення цивільних прав і межі їх здійснення. Виконання цивільних суб'єктивних обов'язків.

Тема 4. Об'єкти цивільних правовідносин

Поняття та види об'єктів цивільних правовідносин. Оборото-здатність об'єктів цивільних правовідносин. Речі як об'єкти цивільних правовідносин. Поняття та класифікація речей.

Гроші та валютні цінності. Цінні папери та їх види. Дії, послуги як об'єкти цивільного права. Нематеріальні блага: результати творчої діяльності. Службова та комерційна таємниця як об'єкти цивільних правовідносин.

Тема 5. Право на захист цивільних прав

Право на захист цивільних прав та інтересів. Види захисту: судом, державним органом, самозахист. Органи, що здійснюють захист цивільних прав. Здійснення права на захист. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади, влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Тема 6. Загальні положення про фізичну особу

Поняття фізичної особи. Ім'я фізичної особи та місце її проживання.

Поняття цивільної правоздатності, її виникнення, обсяг і припинення. Цивільна дієздатність фізичної особи. Поняття та види цивільної дієздатності. Надання повної цивільної дієздатності. Часткова цивільна дієздатність і неповна цивільна дієздатність. Підстави обмеження дієздатності. Підстави та порядок визнання особи недієздатною. Порядок поновлення цивільної дієздатності фізичної особи. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення особи померлою. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою. Діяльність міліції з розшуку громадян, місце перебування яких невідоме. Фізична особа-підприємець та її правовий статус. Цивільно-правова відповідальність фізичної особи-підприємця. Банкрутство фізичної особи-підприємця та непідприємця. Акти цивільного стану. Опіка та піклування. Порядок встановлення та припинення опіки та піклування. Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою.

Тема 7. Юридичні особи

Поняття й ознаки юридичної особи. Види юридичних осіб та організаційно-правові форми. Порядок створення юридичної особи. Державна реєстрація юридичної особи. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб, порядок реалізації.

Реорганізація та ліквідація юридичної особи. Види юридичних осіб. Підприємницькі товариства та їх види. Загальна характеристика підприємницьких товариств. Управління юридичною особою. Філії та представництва. Особисті немайнові права юридичної особи. Відповідальність юридичних осіб. Загальна характеристика виробничих кооперативів і установ. Порядок припинення юридичної особи.

Тема 8. Органи та представники, через які діють держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади у цивільних відносинах

Правові форми участі держави у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Правові форми участі Автономної Республіки Крим у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Правові форми участі територіальних громад у цивільних відносинах, що регулюються цивільним законодавством.

Відповідальність за зобов'язаннями держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад. Розмежування відповідальності за зобов'язаннями держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад і створених ними юридичних осіб.

Тема 9. Правочин

Загальні положення про правочин. Поняття і види правочинів.

Форма правочину та деякі недійсні правочини. Способи волевиявлення, характеристика окремих видів недійсних правочинів. Правові наслідки недодержання форми правочину.

Державна реєстрація правочину та місце його вчинення. Презумпція правомірності правочину. Відмова від правочину.

Поняття недійсності правочину. Правові наслідки недійсності правочину і момент недійсності правочину.

Тема 10. Представництво

Поняття, підстави і види представництва. Правові наслідки вчинення правочину представником і правочини, які можуть вчинятися представником. Представництво за законом.

Передоручення. Комерційне представництво. Представництво за довіреністю. Поняття, форми, види довіреності. Строк дії довіреності. Припинення представництва за довіреністю та скасування довіреності.

**Тема 11. Поняття строків, їх види та юридичне значення.
Позовна давність**

Поняття строків та термін їх визначення. Початок перебігу та закінчення строку. Порядок вчинення дій в останній день строку. Поняття позовної давності та строк її дії. Види позовної давності. Порядок обчислення строків позовної давності. Початок перебігу позовної давності. Зупинення перебігу позовної давності. Переривання перебігу позовної давності. Наслідки спливу позовної давності. Вимоги, на які позовна давність не поширюється.

**Розділ 2. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ
ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ**

Тема 12. Поняття особистого немайнового права та його види

Поняття особистих немайнових прав та їх види. Здійснення особистих немайнових прав, зміст особистого немайнового права. Забезпечення здійснення особистих немайнових прав і спосіб захисту особистих немайнових прав. Захист особистих немайнових прав. Поновлення порушеного особистого немайнового права. Спростування недостовірної інформації. Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Правові наслідки невиконання рішення суду про захист особистого немайнового права. Право фізичної особи, особисті немайнові права якої порушено, на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Право на життя. Право на охорону здоров'я. Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю. Право на медичну допомогу. Право на інформацію про стан свого здоров'я. Право на таємницю про стан здоров'я. Права особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я. Право на свободу та особисту недоторканність. Право на донорство. Право на сім'ю. Право на опіку та піклування. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Право на ім'я. Право на зміну та використання імені. Право на повагу до гідності та честі. Право на повагу до людини, яка померла. Право на недоторканність ділової репутації. Право на індивідуальність. Право на особисте життя та його таємницю. Право на інформацію. Право на особисті папери. Розпорядження особистими

паперами. Право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів. Право на таємницю кореспонденції. Захист інтересів особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок. Охорона інтересів особи, яка зображена на фотографіях та у творах образотворчого мистецтва. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Право на місце проживання. Право на недоторканність житла. Право на вибір роду занять. Право на пересування. Право на об'єднання. Право на мирні зібрання.

Розділ 3. ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА

Тема 13. Загальні положення про право власності

Право власності як складова речового права. Поняття та зміст права власності. Об'єкти права власності. Суб'єкти права власності. Здійснення права власності. Непорушність права власності. Тягар утримання майна. Ризик випадкового знищення майна. Право власності українського народу.

Право приватної власності. Право державної власності. Право комунальної власності.

Підстави набуття права власності. Набуття права власності юридичною особою. Право власності на новостворене майно. Право власності на перероблену річ. Привласнення загальнодоступних дарів природи. Момент виникнення права власності у набувача за договором. Право власності на майно. Відумерлість майна. Рухоме майно, від якого власник відмовився. Безхазяйні рухомі речі. Набуття права власності на знахідку. Відшкодування тому, хто знайшов річ, відшкодування витрат, пов'язаних із знахідкою. Бездоглядна домашня тварина та відшкодування витрат на утримання домашньої тварини. Набуття права власності на скарб. Набувальна давність. Набуття права власності при приватизації державного майна та майна адміністративно-територіального утворення.

Підстави припинення права власності. Відмова від права власності. Припинення права власності особи на майно, яке не може їй належати. Припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій воно розміщене. Викуп

пам'ятки історії та культури. Реквізиція. Конфіскація. Припинення права власності.

Поняття, підстави та види права спільної власності. Право спільної часткової власності та визначення часток здійснення права спільної часткової власності. Плоди, продукція, доходи від використання майна, що перебуває у спільній частковій власності. Утримання майна, що є у спільній частковій власності. Право співвласника розпоряджатися своєю часткою у праві і частки власності. Переважне право купівлі частки у спільній частковій власності. Момент переходу частки у праві спільної часткової власності до набувача за договором. Поділ майна, що перебуває у спільній частковій власності, та виділ із нього частки. Припинення права на частку у спільному майні. Звернення стягнення на частку учасника спільної часткової власності у спільному майні.

Право спільної сумісної власності майна, що перебуває у спільній сумісній власності, та виділення з неї частки окремого власника. Власність селянського (фермерського) господарства. Володіння, користування та розпоряджання майном, що перебуває у спільній сумісній власності селянського (фермерського) господарства. Вихід із селянського (фермерського) господарства. Припинення права власності селянського (фермерського) господарства.

Земля як об'єкт права власності. Набуття права власності на землю. Суб'єкти права власності на землю. Право власності на землю юридичних осіб. Право власника на забудову земельної ділянки. Самочинне будівництво. Право на земельну ділянку особи, що придбала житловий будинок.

Поняття житла. Житловий будинок як об'єкт права власності. Квартира як об'єкт права власності. Права власника житлового будинку та квартири. Права житлобудівного і житлового кооперативу, а також членів цих кооперативів на невикуплену квартиру в будинку кооперативу. Об'єднання житлових будинків, квартир.

Основні засади захисту права власності. Непорушність права приватної власності. Витребування майна власником із чужого незаконного володіння. Витребування майна власником від добросовісного набувача. Витребування грошей та цінних паперів. Захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. Позов про визнання права власності. Визнання незаконним правового акту, що порушує право власності. Наслідки припинення законом права власності.

Тема 14. Загальні положення про речові права на чуже майно. Види речових прав на чуже майно

Види речових прав на чуже майно. Захист речових прав на чуже майно. Суб'єкти права володіння чужим майном. Виникнення права володіння. Припинення права володіння. Обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності чи інше право або яка є добросовісним володільцем. Поняття користування чужим майном. Встановлення сервітуту. Зміст сервітуту. Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном. Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. Припинення сервітуту. Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої у користування для сільськогосподарських потреб. Права та обов'язки землекористувача. Право землекористувача на відчуження права користування земельною ділянкою. Припинення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови. Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої для забудови. Права та обов'язки землекористувача. Припинення права користування земельною ділянкою для забудови. Правові наслідки припинення права користування земельною ділянкою.

Тема 15. Захист речових прав на чуже майно

Поняття володіння чужим майном. Суб'єкти володіння. Об'єкти володіння. Спільне володіння. Виникнення володіння. Припинення володіння. Захист володіння майном. Захист володіння від порушень, не пов'язаних із втратою володіння. Захист добросовісного володільця проти власника. Захист володіння майном до набуття на нього права власності за давністю володіння (набувальна давність).

Поняття сервітуту. Земельний сервітут. Право користування чужим рухомим майном без одержання доходу (узус). Право користування житловим приміщенням членів сім'ї власників житлових будинків і квартир, які не є учасниками спільної сумісної або часткової власності. Право члена житлобудівного і житлового кооперативу на невикуплену кооперативну квартиру. Право користування чужим майном із одержанням доходів (узуфрукт). Виникнення

сервітутів. Зміст сервітутних прав. Припинення сервітутів. Захист сервітутних прав.

Поняття права користування чужою землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). Права та обов'язки власника землі, переданої в емфітевзис. Права та обов'язки емфітевти. Припинення емфітевзису. Захист емфітевзису.

Суперфіцій. Наслідки втрати права користування земельною ділянкою власником нерухомого майна. Припинення суперфіцію. Захист суперфіцію.

Розділ 4. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Тема 16. Інтелектуальна власність

Поняття прав інтелектуальної власності. Об'єкти права інтелектуальної власності. Право на об'єкти інтелектуальної власності. Особисті немайнові і майнові права на об'єкти інтелектуальної власності. Виключні права на об'єкти інтелектуальної власності. Передання майнових прав інтелектуальної власності. Строк дії права інтелектуальної власності. Захист права інтелектуальної власності судом. Наслідки порушення права інтелектуальної власності.

Тема 17. Авторське право і суміжні права

Об'єкти авторського права. Твори і подібні до них результати діяльності, які не є об'єктами авторського права. Права на проекти офіційних документів, символів і знаків. Сфера чинності авторського права. Виникнення авторського права. Суб'єкти авторського права. Автор як первинний суб'єкт авторського права. Співавторство. Особисті немайнові права автора. Забезпечення недоторканності твору. Майнові права інтелектуальної власності на твір. Автори інтерв'ю. Використання твору. Використання твору без згоди автора. Право автора на оплату за використання його твору.

Строки чинності авторських майнових прав. Наслідки закінчення чинності авторських майнових прав. Право автора на частку від суми продажу оригіналу твору. Перехід авторських майнових прав у спадщину. Право спадкоємців на захист особистих немайнових прав авторів. Відчуження авторських майнових прав.

Поняття суміжних прав та об'єкти суміжних причин. Суб'єкти суміжних прав. Виникнення і здійснення суміжних прав. Викорис-

тання виконання суміжних прав. Права виконавців. Використання фонограм, відеограм. Права передачі організації мовлення.

Строк чинності суміжних майнових прав.

Тема 18. Право інтелектуальної власності на наукове відкриття

Поняття наукового відкриття. Право на наукове відкриття.

Тема 19. Право на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, право на нові сорти рослин і нові породи тварин

Умови правової охорони винаходу, корисної моделі, промислового зразка. Придатність винаходу та промислового зразка, право інтелектуальної власності на нього. Межі надання правової охорони винаходу, корисній моделі, промислового зразка. Патент. Назва винаходу. Право на одержання патенту. Строк чинності патенту. Правові наслідки припинення чинності патенту. Дострокове припинення чинності патенту. Відновлення права на патент. Правові наслідки дострокового припинення чинності патенту. Визнання патенту недійсним. Правові наслідки припинення чинності майнових прав на інтелектуальну власність.

Право попереднього користування на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Право інтелектуальної власності на нові сорти рослин і породи тварин. Види права автора визначати сорти рослин та породи тварин.

Майнові права на сорти рослин, породи тварин, засвідчені патентом, і строк їх чинності.

Тема 20. Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю

Поняття комерційної таємниці. Майнові права на комерційну таємницю, їх захист і охорона. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

Тема 21. Право інтелектуальної власності на торговельну марку

Поняття торговельної марки. Суб'єкти права інтелектуальної власності на торговельну марку. Засвідчення набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку. Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку. Строк чинності майнових

прав інтелектуальної власності на торговельну марку. Дострокове припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку. Відновлення чинності достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку. Визнання прав інтелектуальної власності на торговельну марку недійсними. Право попереднього користувача на торговельну марку.

Тема 22. Право на використання найменування місця походження товару

Поняття найменування місця походження товару. Умови надання правової охорони найменуванню місця походження товару. Видача свідоцтва на право користування найменуванням місця походження товару. Права та обов'язки володільця свідоцтва. Попереджувальне маркування. Строк чинності свідоцтва на право користування найменуванням місця походження товару. Реєстрація найменування місця походження товару в зарубіжних країнах. Припинення правової охорони найменування місця походження товару. Захист прав володільця свідоцтва на право користування найменуванням місця походження товару.

Тема 23. Право інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми

Придатність компонування інтегральної мікросхеми для набуття права інтелектуальної власності на нього. Засвідчення набуття права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Суб'єкти права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Майнові права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Дострокове припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Правові наслідки спливу строку чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Відновлення чинності достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми. Визнання прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми недійсними. Право попереднього користувача на компонування інтегральної мікросхеми.

**Тема 24. Право інтелектуальної власності
на раціоналізаторську пропозицію**

Поняття та об'єкти раціоналізаторської пропозиції. Обсяг правової охорони раціоналізаторської пропозиції. Суб'єкти права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію. Права суб'єктів права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.

Тема 25. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування

Правова охорона комерційного найменування. Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування. Припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування.

Тема 26. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення

Набуття права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Суб'єкти права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Права інтелектуальної власності на географічне зазначення. Строк чинності права інтелектуальної власності на географічне зазначення.

Тема 27. Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності

Види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності. Ліцензійний договір. Договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності. Договір комерційної концесії. Предмет договору комерційної концесії. Договір комерційної субконцесії. Припинення договору комерційної концесії.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Цивільні відносини. Цивільне законодавство України.
2. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків. Здійснення і захист цивільних прав.
3. Особи. Фізичні особи. Загальні положення про фізичних осіб.
4. Участь держави, Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальних утворень у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.
5. Правочини. Представництво.
6. Строки та терміни. Позовна давність.
7. Особисті немайнові права фізичних осіб.
8. Загальні положення про речове право. Право власності.
9. Володіння та інші речові права.
10. Інтелектуальна власність.
11. Авторське право і суміжні права.
12. Колективне управління майновими правами.
13. Право на винаходи, корисні моделі і промислові зразки та право на нові сорти рослин і нові породи тварин.
14. Право на захист нерозкритої інформації від незаконного використання.
15. Право на фірмове найменування (фірму). Право на знаки для товарів і послуг.
16. Право на використання найменування місця походження товару.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Цивільні відносини.
2. Об'єкти цивільних прав.
3. Цінні папери.
4. Нематеріальні блага.
5. Дія цивільного законодавства у часі.
6. Акти цивільного законодавства і договір.
7. Звичай ділового обороту.
8. Аналогія.
9. Цивільне законодавство та міжнародні договори.
10. Цивільна дієздатність фізичної особи.
11. Право фізичної особи на заняття підприємництвом.
12. Підприємницька діяльність голови селянського (фермерського) господарства.
13. Юридичні особи. Дієздатність юридичної особи.
14. Відповідальність юридичних осіб.
15. Ліквідація юридичної особи.
16. Правові форми участі держави та Автономної Республіки Крим у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.
17. Правові форми участі адміністративно-територіальних утворень у відносинах, що регулюються цивільним законодавством.
18. Поняття та види правочинів.
19. Правові наслідки недійсності правочину.
20. Поняття та підстави представництва.
21. Передоручення.
22. Представництво за довіреністю.
23. Визначення та обчислення строків.
24. Позовна давність.
25. Зупинення перебігу позовної давності.
26. Поняття і види особистих немайнових прав.
27. Зміст особистого немайнового права та його захист.
28. Право на життя та охорону здоров'я.
29. Право на таємницю про стан здоров'я.
30. Право на свободу та особисту недоторканність.
31. Право на ім'я.

32. Право на повагу до гідності та честі.
33. Право на недоторканність ділової репутації.
34. Право на індивідуальність.
35. Право на особисте життя та його таємницю.
36. Право на інформацію.
37. Захист інтересів особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок.
38. Право на місце проживання.
39. Право на недоторканність житла.
40. Право на вибір роду занять.
41. Право на пересування.
42. Право на об'єднання.
43. Право на мирні зібрання.
44. Поняття речового права.
45. Види речових прав та їх захист.
46. Поняття права власності.
47. Безгосподарне майно.
48. Відумерлість майна.
49. Рухоме майно, від якого власник відмовився.
50. Набуття права власності на знахідку.
51. Скарб.
52. Набувальна давність.
53. Набуття права власності при приватизації державного майна та майна адміністративно-територіального утворення.
54. Реквізиція.
55. Конфіскація.
56. Націоналізація.
57. Припинення права власності.
58. Поняття і підстави виникнення спільної власності.
59. Визначення часток у праві спільної часткової власності.
60. Земля як об'єкт права власності.
61. Набуття права власності на землю.
62. Основні засади захисту права власності.
63. Непорушність права приватної власності.
64. Позов про визнання права власності.
65. Недійсність актів, що порушують право власності.
66. Наслідки припинення законом права власності.
67. Поняття володіння.
68. Суб'єкти та об'єкти володіння.

69. Захист права володіння майном.
70. Захист права володіння майном до набуття на нього права власності за давністю володіння (набувальна давність).
71. Поняття сервітуту. Земельний сервітут. Захист сервітутних прав.
72. Поняття права користування чужою землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).
73. Суперфіцій. Його захист.
74. Об'єкти авторського права.
75. Особисті немайнові права автора.
76. Строки, чинності авторських майнових прав.
77. Наслідки припинення чинності авторських майнових прав.
78. Перехід авторських майнових прав у спадщину.
79. Відчуження авторських майнових прав.
80. Поняття та суб'єкти суміжних прав.
81. Строк чинності суміжних прав.
82. Захист авторського права і суміжних прав.
83. Умови правової охорони винаходу, корисної моделі, промислового зразка.
84. Примусова ліцензія.
85. Відповідальність за порушення прав володільця патенту.
86. Патентування винаходів, корисних моделей і промислових зразків у зарубіжних країнах.
87. Поняття зобов'язання і підстави його виникнення.
88. Сторони зобов'язання.
89. Треті особи у зобов'язанні.
90. Підстави припинення зобов'язання.
91. Способи забезпечення виконання зобов'язання.
92. Неустойка.
93. Завдаток.
94. Речові способи забезпечення виконання зобов'язань.
95. Застава.
96. Купівля-продаж.
97. Позовна давність у зв'язку з недоліками проданого товару.
98. Оплата товару.
99. Страхування товару.
100. Договір поставки.
101. Договір міни (бартеру).
102. Договір дарування.

103. Поняття договору ренти.
104. Поняття договору довічного утримання.
105. Поняття договору найму.
106. Строк договору найму.
107. Надання речі у користування.
108. Договір прокату.
109. Найм (оренда) земельних ділянок.
110. Найм (оренда) будівель та інших капітальних споруд.
111. Найм (оренда) транспортних засобів.
112. Договір лізингу.
113. Договір найму житла.
114. Договір позички.
115. Договір підяду.
116. Будівельний підряд.
117. Підряд на проектні та пошукові роботи.
118. Підряд на виконання науково-пошукових і дослідно-конструкторських робіт.
119. Договір про надання послуг.
120. Договір перевезення вантажу.
121. Договір транспортної експедиції.
122. Договір зберігання.
123. Поняття договору факторингу.
124. Договір франчайзингу.
125. Субфранчайзинг.
126. Ведення чужих справ без доручення.
127. Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності.
128. Відповідальність юридичної або фізичної особи за шкоду, завдану їй працівником.
129. Відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду.
130. Відшкодування шкоди, завданої через недоліки товарів, робіт, послуг.
131. Сімейні стосунки.
132. Основні засади сімейного права.
133. Особливості здійснення сімейних прав та обов'язків неповнолітніми.
134. Особисте майно подружжя.
135. Припинення права дружини на аліменти.

136. Право чоловіка на утримання в разі проживання його разом з дитиною.
137. Розмір аліментів, які присуджуються дружині або чоловікові.
138. Встановлення походження дітей від батьків, які перебувають між собою у шлюбі, і запис їх у книгах реєстрації актів про народження.
139. Встановлення походження дитини при розірванні шлюбу або визнанні шлюбу недійсним.
140. Оспорювання батьківства чи материнства.
141. Рівність прав і обов'язків батьків.
142. Права і обов'язки батьків щодо виховання дітей.
143. Поняття спадкування.
144. Спадкування права на відшкодування збитків (шкоди), сплати неустойки.
145. Обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування і поховання спадкодавця.
146. Поняття заповіту.
147. Заповіт з умовою.
148. Право заповідача на скасування та зміну заповіту.
149. Строк видачі свідоцтва про право на спадщину.
150. Державна реєстрація прийняття спадщини.
151. Анулювання свідоцтва про право на спадщину.
152. Поняття спадкового договору.
153. Обов'язки набувача за спадковим договором.
154. Розірвання спадкового договору.
155. Визначення права, що підлягає застосуванню до цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом.
156. Визнання документів, виданих органами іноземних держав.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Конституція України. — К., 2001.
2. Цивільний кодекс України. — Х., ТОВ “Одіссей”, 2003. — 408 с.
3. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” // ВВР України. — 1991. — № 38.
4. Закон України “Про власність” // ВВР України. — 1991. — № 38.
5. Закон України “Про товарну біржу” // ВВР України. — 1992. — № 10.
6. Закон України “Про захист прав споживачів” // ВВР України. — 1993. — № 16. — С. 166.
7. Закон України “Про нотаріат” // ВВР України. — 1993. — 28 верес.
8. Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” // ВВР України. — 1994. — № 7.
9. Закон України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” // ВВР України. — 1994. — № 7. — С. 36.
10. Закон України “Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду” // ВВР України. — 1995. — № 1.
11. Закон України “Про страхування” // ВВР України. — 1996. — № 18.
12. Закон України “Про лізинг” // ВВР України. — 1998. — № 16. — С. 68.
13. Закон України “Про захист економічної конкуренції” // ВВР України. — 2001. — № 12. — С. 64.
14. Практикум до курсу “Цивільне та сімейне право. Частина I” / Харитонов Е. О., Калітенко О. М., Кізлова О. С. та ін. — Одеса: Юридична література, 2001. — 108 с.
15. Сімейне право / Т. О. Ариванюк, І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук та ін.; за ред. В. С. Гопанчука; — К.: Істина, 2002. — 304 с.
16. Спасибо-Фатеева І. Проблеми перетворення державної власності і здійснення корпоративних прав держави // Вісн. Академії правових наук України. — 2002. — № 4. — С. 94–105.
18. Харитонов Е. О. Гражданское право / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — К.: А. С. К., 2001. — 829 с.
17. Становлення та розвиток цивільних і трудових відносин у сучасній Україні: Монографія / Авт. Шевченко Я. М., Молякко О. М., Єрьоменко Г. В. та ін. — К.: Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького ПАН України, 2001. — 248 с.
19. Харитонов Е. О. Гражданское право / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — К.: А. С. К., 2003. — 832 с.
20. Харитонов Е. О. Цивільне право України: Підруч. / Е. О. Харитонов, Н. О. Саниахметова. — К.: Істина, 2003. — 776 с.

21. *Цивільне право України*: Підручник / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — Т. 1. — 720 с.
22. *Цивільне право України*: Підручник / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 1.2. — 640 с.
23. *Цивільне право України*: Підруч. Т. 1 / Боброва Д. В., Дзера О. В., Довгерт А. С. та ін.; Ред. О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова. — 2-е вид., допов. і перероб. — К: Юрінком Інтер, 2004. — 736 с.
24. *Цивільне право України*. У 2-х т.: Академічний курс: Підруч. Т. 1. Загальна частина / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003. — 520 с.
25. *Цивільне право України*. У 2-х т.: Академічний курс: Підруч. Т. 2. Особлива частина / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003. — 408 с.
26. *Цивільне право України*. У 2 ч.: Наук.-практ. комент. / Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003. — 692 с.
27. *Цивільне право України*. У 2 ч.: Наук.-практ. комент. Ч. 2 / Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2004. — 896 с.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
1. Цивільні правовідносини	11
2. Об'єкти цивільних прав	13
3. Цінні папери	15
4. Нематеріальні блага	16
5. Дії цивільного законодавства у часі	17
6. Акти цивільного законодавства і договір	18
7. Звичай ділового обороту	19
8. Аналогія	19
9. Цивільне законодавство та міжнародні договори	20
10. Цивільна дієздатність фізичної особи	21
11. Право фізичної особи на заняття підприємництвом	24
12. Підприємницька діяльність голови селянського (фермерського) господарства	25
13. Юридичні особи. Дієздатність юридичної особи	26
14. Відповідальність юридичних осіб	28
15. Ліквідація юридичної особи	29
16. Правові форми участі держави та Автономної Республіки Крим у відносинах, що регулюються цивільним законодавством	30
17. Правові форми участі адміністративно-територіальних утворень у відносинах, що регулюються цивільним законодавством	31
18. Поняття та види правочинів	32
19. Правові наслідки недійсності правочину	33
20. Поняття та підстави представництва	35
21. Передоручення	36
22. Представництво за довіреністю	36
23. Визначення та обчислення строків	38
24. Позовна давність	39
25. Зупинення перебігу позовної давності	41
26. Поняття і види особистих немайнових прав	42
27. Зміст особистого немайнового права та його захист	43
28. Право на життя та охорону здоров'я	44
29. Право на таємницю про стан здоров'я	45
30. Право на свободу та особисту недоторканність	46
31. Право на ім'я	48
32. Право на повагу до гідності та честі	48
33. Право на недоторканність ділової репутації	49
34. Право на індивідуальність	49
35. Право на особисте життя та його таємницю	49
36. Право на інформацію	50

37. Захист інтересів особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок	51
38. Право на місце проживання	51
39. Право на недоторканність житла	52
40. Право на вибір роду занять	53
41. Право на пересування	53
42. Право на об'єднання	54
43. Право на мирні зібрання	55
44. Поняття речового права	56
45. Види речових прав та їх зміст	59
46. Поняття права власності	60
47. Безгосподарне майно	61
48. Відумерлість майна	62
49. Рухоме майно, від якого власник відмовився	62
50. Набуття права власності на знахідку	63
51. Скарб	64
52. Набувальна давність	65
53. Набуття права власності при приватизації державного майна та майна адміністративно-територіального утворення	66
54. Реквізиція	67
55. Конфіскація	68
56. Націоналізація	68
57. Припинення права власності	69
58. Поняття і підстави виникнення спільної власності	70
59. Визначення часток у праві спільної часткової власності	71
60. Земля як об'єкт права власності	72
61. Набуття права власності на землю	75
62. Основні засади захисту права власності	77
63. Непорушність права приватної власності	79
64. Позов про визнання права власності	81
65. Недійсність актів, що порушують право власності	81
66. Наслідки припинення законом права власності	82
67. Поняття володіння	83
68. Суб'єкти та об'єкти володіння	84
69. Захист права володіння майном	84
70. Захист права володіння майном до набуття на нього права власності за давністю володіння (набувальна давність)	85
71. Поняття сервітуту. Земельний сервітут. Захист сервітутних прав	86
72. Поняття права користування чужою землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)	88
73. Суперфіцій. Його захист	90
74. Об'єкти авторського права	91
75. Особисті немайнові права автора	93

76. Строки чинності авторських майнових прав	94
77. Наслідки припинення чинності авторських майнових прав	97
78. Перехід авторських майнових прав у спадщину	97
79. Відчуження авторських майнових прав	98
80. Поняття та суб'єкти суміжних прав	99
81. Строк чинності суміжних прав	101
82. Захист авторського права і суміжних прав	104
83. Умови правової охорони винаходу, корисної моделі, промислового зразка	107
84. Примусова ліцензія	110
85. Відповідальність за порушення прав володільця патенту	112
86. Патентування винаходів, корисних моделей і промислових зразків у зарубіжних країнах	114
87. Поняття зобов'язання і підстави його виникнення	115
88. Сторони зобов'язання	116
89. Треті особи у зобов'язанні	117
90. Підстави припинення зобов'язання	117
91. Способи забезпечення виконання зобов'язань	118
92. Неустойка	121
93. Завдаток	122
94. Речові способи забезпечення виконання зобов'язання	123
95. Застава	124
96. Купівля-продаж	126
97. Позовна давність у зв'язку з недоліками товару	129
98. Оплата товару	130
99. Страхування товару	132
100. Договір поставки	132
101. Договір міни (бартеру)	133
102. Договір дарування	134
103. Поняття договору ренти	136
104. Поняття договору довічного утримання	138
105. Поняття договору найму	140
106. Строк договору найму	143
107. Надання речі у користування	143
108. Договір прокату	144
109. Найм (оренда) земельних ділянок	145
110. Найм (оренда) будівель та інших капітальних споруд	148
111. Найм (оренда) транспортних засобів	150
112. Договір лізингу	151
113. Договір найму житла	154
114. Договір позички	156
115. Договір підряду	158
116. Будівельний підряд	161

117. Підряд на проектні та пошукові роботи	165
118. Підряд на виконання науково-пошукових і дослідно- конструкторських робіт	167
119. Договір про надання послуг	169
120. Договір перевезення вантажу	170
121. Договір транспортної експедиції	171
122. Договір зберігання	173
123. Поняття договору факторингу	177
124. Договір франчайзингу	178
125. Субфранчайзинг	180
126. Ведення чужих справ без доручення	180
127. Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності	181
128. Відповідальність юридичної особи за шкоду, завдану її працівником	183
129. Відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду	184
130. Відшкодування шкоди, завданої через недоліки товарів, робіт, послуг	186
131. Сімейні стосунки	187
132. Основні засади сімейного права	187
133. Особливості здійснення сімейних прав та обов'язків неповнолітніми	189
134. Особисте майно подружжя	190
135. Припинення права дружини на аліменти	192
136. Право чоловіка на утримання у разі проживання його разом з дитиною	194
137. Розмір аліментів, які присуджуються дружині або чоловікові	195
138. Встановлення походження дітей від батьків, які перебувають між собою у шлюбі, і запис їх у книгах реєстрації	197
139. Встановлення походження дитини при розірванні шлюбу або визнанні шлюбу недійсним	197
140. Оспорювання батьківства чи материнства	198
141. Рівність прав і обов'язків батьків	200
142. Права та обов'язки батьків щодо виховання дітей	200
143. Поняття спадкування	201
144. Спадкування права на відшкодування збитків (шкоди), сплати неустойки	203
145. Обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування і поховання спадкодавця	204
146. Поняття заповіту	204
147. Заповіт з умовою	207
148. Право заповідача на скасування та зміну заповіту	207

149. Строк видачі свідоцтва про право на спадщину	208
150. Державна реєстрація прийняття спадщини	209
151. Анулювання свідоцтва про право на спадщину	210
152. Поняття спадкового договору	210
153. Обов'язки набувача за спадковим договором	212
154. Розірвання спадкового договору	212
155. Визначення права, що підлягає застосуванню до цивільно- правових відносин, ускладнених іноземним елементом	212
156. Визнання документів, виданих органами іноземних держава	215
<i>Додаток</i>	215
Навчальна програма дисципліни “Цивільне та сімейне право України”	215
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	235

The Manual offers concise answers to the issues touched upon in the course “Civil and Matrimonial Law”. They are built in conformity with the test questions of the curriculum of this discipline compiled by the Law Institute of the IAPM. The educational material is developed based on the generally accepted civilian provisions and modern civil and matrimonial legislation of Ukraine.

The Manual is designed for students studying the discipline “Jurisprudence” at the education and qualification levels of “specialist” and “master.” It can be used in refresher courses meant for practicing lawyers, in particular, for training pretenders to the offices of professional judges when it is necessary to pass exams in order to meet eligibility requirements.

Навчальне видання
Галюк Віктор Васильович
Юлдашев Олексій Хашимович

КУРС ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
(у питаннях і відповідях)

Навчальний посібник

Educational edition
Haliuk, Victor V
Yuldashev, Oleksiy K

A COURSE OF CIVIL AND MATRIMONIAL LAW OF UKRAINE
(in questions and answers)

Educational manual

Відповідальний редактор *М. В. Дроздецька*
Редактор *Л. В. Логвиненко*
Комп'ютерне верстання *М. І. Фадєєва*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 3.03.05. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 13,8. Тираж 1000 пр.

Видавець і виготовлювач тиражу
Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

Поліграфічний центр УТОГ
03038 Київ-38, вул. Нововокзальна, 8

Свідоцтво КІ № 35 від 02.08.2000